

Az edzői munka mint női foglalkozási életpálya

Doktori értekezés

Bodnár Iлона

Semmelweis Egyetem
Spottudományi Doktori Iskola

Témavezető: Földesiné Dr. Szabó Gyöngyi professor emerita, D.Sc.

Hivatalos bírálók: Dr. Farkas János professor emeritus, D.Sc.
Dr. Vasas Livia Ph.D., főigazgató

Szigorlati bizottság elnöke: Dr. Frenkl Róbert professor emeritus, D.Sc.
Szigorlati bizottság tagjai: Dr. Vingender István főiskolai tanár, Ph.D.
Dr. Bognár József egyetemi docens, Ph.D.

Budapest
2012

TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETÉS	3
1.1. Témaválasztás indoklása	3
1.2. Szakirodalmi áttekintés	3
2. CÉLKITŰZÉSEK	12
3. ELMÉLETI KERETEK	14
3.1. Szociológiai elméletek	14
3.2. A foglalkozás szerepjellegzetességei	15
4. MÓDSZEREK	28
4.1. Kutatási módszerek	28
4.2. Mintavétel	31
5. EREDMÉNYEK	33
5.1. Társadalmi diskurzus a női versenysportról	33
5.2. Az edzői foglalkozás története	50
5.2.1. A professzionalizálódás kezdetei	50
5.2.2. Szabaddá tett női pályák	70
5.2.3. Az edzői foglalkozás a 20. század második felében	73
5.2.4. A foglalkozás pályáíve	76
5.3. Edzőnők szakmai pályafutása	78
5.4. Foglalkozásból hivatás	98
5.5. Edzőnők sportszakmai kapcsolatrendszere	109
5.6. Edzőnők és család	128
6. MEGBESZÉLÉS	137
7. KÖVETKEZTETÉSEK	146
8. ÖSSZEFOGLALÁS	151
Felhasznált irodalom	154
Melléklet	170

Táblázatok és ábrák jegyzéke:

1. táblázat: Konfrontációk megjelenése az érzelmek szintjén	26
2. táblázat: Csapatportágak elterjedtsége Budapesten	57
1. ábra: A sporton belüli munka-család konfliktusok egységes elmélete	12
2. ábra: Az edzői tudás kölcsönhatásokra építő modellje	19
3. ábra: Személyiség értékelésének típusai	27
4. ábra: A testtudatosság dialógikus háromszöge	82

1. BEVEZETÉS

1.1. Témaválasztás indoklása

Életekről írni annyit tesz, mint személyeket megmenteni a feledéstől. Élettörténeteket elemezni annyit tesz, mint az egyedi tapasztalások mögött megtalálni a közöset. Röviden így foglalható össze ennek a dolgozatnak az ars poeticája. A tapasztalatokban gazdag életúttal rendelkező edzőnőkkel készült interjúk elemzésének célja, hogy ezt a hazánkban kevésbé kutatott foglalkozást új szemszögből, női szakmai pályafutásokon keresztül vizsgáljam. Feltárjam a sport férfias világban sikereik ellenére is izoláltságban dolgozó nők életvitelének jellegzetességeit. Rávilágítsak megoldási módokra, cselekvési stratégiákra, hogy azok a nők, akik majd csak ezután választják az edzői foglalkozást, kevésbé kiszolgáltatott módon élhessék szakmai és magánéletüket. Ennek ellenére nemcsak nőkről és nemcsak nőknek szól a dolgozat, mert bemutatom az edzői foglalkozást, beszélek sport világról és a társadalom nemekkel kapcsolatos felfogásáról. Tehát mindazoknak írtam, akik ezekben érdekeltek vagy ezek iránt érdeklődnek.

Az összetett, több szintű feldolgozás azért is szükséges, mert sem a sportszociológia, sem a sporttörténet eddig behatóan nem foglalkozott az edzőkkel. Ugyanakkor a témaválasztásra hatással voltak az elmúlt évek honi nőkutatói, társadalom- és kultúrtörténeti publikációi is. Az eredmény- és eseményközpontú megközelítés helyett én is szélesebb társadalmi összefüggésrendszerben vizsgálom témámat, a nőket és az edzői foglalkozást.

2.2. Szakirodalmi áttekintés

A témaválasztásra és a feldolgozásra egyaránt hatással voltak külföldi feminista és interpretatív sportszociológia írások. E két irányzat nemzetközi elfogadottsága ellenére hazánkban még viszonylag kevés ilyen publikációt olvashatunk, így az elméleti megközelítés szempontjából is járatlan utat választottam.

Feminista sporttudományi kutatások

A sporttudományban az 1970-es években jelentek meg az első feminista kutatások. Más társadalomtudományi területekhez képest a női szempontoknak viszonylag késői beemelése részben a feminista irányzatok politikára, gazdaságra koncentráció

felfogásának köszönhető. Gondolkodásmódjukban az a vélekedés tükröződik, hogy a sport olyan szabadidős, önként vállalat tevékenység, ami semleges, a hatalomgyakorlástól mentes területen zajlik. Az otthon világához és nem a nyilvános szférához kapcsolódik, a vizsgálatok pedig alapvetően az utóbbira irányultak. Az 1960-as évekig uralkodó nézet hatását erősítette az a társadalomtudományi felfogás, hogy a természettudományok kutatási területe a test, nincs szociológiai vonatkozása. Két irányú változásra volt szükség ahhoz, hogy a sport, illetve a sporton belül a nők a látómezőbe kerüljenek: a sportban, a szabadidő-eltöltésben érvényesülő rejtett hatalomgyakorlási módok fontosságának a belátására; a test szociális jellegének, történeti meghatározottságának a felismerésére.

Az elmúlt negyven év feminista szemléletű sporttudományi publikációit elemezve Birrell (2000) három szakaszt különít el. A kezdetekre elsődlegesen nem az elméleti megalapozottság, differenciáltság a jellemző. A feminizmus kifejezést még egyes számban használhatjuk, mert az irányzat egy csapásvonalat képvisel: a nők személyes élettapasztalatain keresztül bemutatni az elnyomás, a hatalomgyakorlás általános módozatait; az egyedi élethelyzetekben megkeresni az általános mintázatokat. A feminizmus nem is szó szerinti elmélet, hanem egy nézőpont, mi szerint a társadalmi nem alapvető vizsgálati kategória, mely minden emberi tapasztalatra, viselkedésre hatással van, így a sportra is. Az 1980-as évek elején induló második szakaszban már feminista – liberális, radikális, marxista – elméletekről beszélhetünk, amelyek vizsgálataikba a társadalmi nem mellé más kategóriákat is beemelnek: osztály, etnikum, vallás, életkor. Ez a nőkkel szembeni hatalomgyakorlás árnyaltabb ábrázolása mellett azt is eredményezi, hogy a sportot nem önmagában vizsgálják, hanem egy szélesebb kulturális környezetben helyezik el. Lehetőség adódott a sport társadalmi viszonyrendszerének felderítésére a női szempontok figyelembe vételével. Ekkor kerül a kutatások előterébe a sport és szociokulturális közeg közötti dinamikus kapcsolat, a kölcsönös hatásmechanizmusok kimutatása. A szintézisre törekvő kutatások mellett a kritikai kultúrakutatások térnyerése is erre az időszakra tehető. A kritikai megközelítés felismerése, hogy a hatalmi viszonyok megőrzése, fenntartása nemcsak az erő(szak) nyilvánvaló alkalmazásával tehető meg, hanem sokkal rejtett, kifinomultabb megoldási módokkal is. Ezek közül is kiemelik az uralkodó ideológiák hatását, melyek ugyan csak bizonyos csoportok érdekeit szolgálják, de mégis a társadalom által elfogadott

közvélekedésként interpretálják őket. Központi témájuk a férfiasság ideológiájának, a férfi hatalomgyakorlásnak a sporton belüli és a sport általi megerősítése; a test, a fizikai adottságok szerepe a társadalmi nemek definiálásában. Ez utóbbi téma ugyan a második szakaszban bukkan föl, de áthúzódik a harmadik, a posztmodern korszakra is. Ezt az időszakot nem a társadalmi, hanem a tudományos szintézis jellemzi: interdiszciplináris kutatások készülnek. Narratíva és diskurzuselemzések, melyek többek között társadalmi szervezetekre és jelentéstartalmakra, az egyén tudatosságára koncentrálnak.

A sporttudományon belüli változások rövid áttekintésében már említettem, hogy a feminizmus szót eleinte csak egyes számban használják, majd az elméleti alapok szélesedésével már feminizmusokról kell beszélni. Nemcsak ezt a differenciálódást tartja lényegesnek Offen, hanem arra is felhívja a figyelmet, hogy országonként és koronként is eltérő lehet a nők helyzete, ez is indokolja, hogy többes számot használjunk. Az ő megfogalmazásában a feminizmus *„összefoglaló kritikai válasz a nyílt és rendszerszerű alárendelődés ellen, mely a nőket, mint csoportot sújtja a férfiak által”* (idézi Pető 2003, 518.). Fontos, hogy az alárendelődés kifejezést használja és nem az elnyomás szót, amely azért lényeges, mert az előbbi sokszor nem vezet az elnyomásból származó akciókhoz. Ez a feminizmus definíció magában foglalja mindazoknak a megkülönböztető viselkedésmódoknak az elutasítását, amelyek a két nem közötti látható különbségeken alapulnak és meghatározó erővel bírnak a társadalmi kapcsolatok alakításában (Wallach Scott 2001). Ezekből a megállapításokból következik, hogy csak azokat a kutatásokat minősíthetjük feministának, amelyek témájuktól függetlenül, illetve azokkal egyetemben az adott kor, kultúra nőiesség és férfiasság kategóriáit is elemzik. Hazánkban is megszorodtak az elmúlt években a nőkről szóló tanulmányok, de nem mindegyik felel meg az utóbbi a kritériumnak, így azok a nőtörténet kategóriájába tartoznak, mert nem alkalmaznak kultúrkritikai megkülönböztetést (Pető 2003).

A nőtörténet hazai irodalmából kiemelendő Pintér Orsolyának (1999) és Kozák Péternek (2004) a sport 19. századi terjedését a nők körében vizsgáló műve. Hadas Miklós (2003) kritikai kultúrakutatása egy fejezet erejéig ugyan kiterjed a nőkre is, de áttekintése a 20. század kezdetével lezárul. Ezekhez a publikációkhoz képest dolgozatom történeti része mindenképpen újnak minősül: mind a megközelítésmód, mind a feldolgozott időszak miatt.

Interpretatív szociológia

A feminizmus térnyerésével egy időben zajlik az interpretatív megközelítés elterjedése a sportszociológiában. Az 1970-es években megjelenő, majd a következő évtizedben egyre népszerűbbé váló felfogás ma a sportszociológia egyik leggyakrabban vallott szemlélete (Donnelly 2000). Nem egy kidolgozott elméleti háttérről van szó, hanem kutatói nézőpontról, alapállásról, amely vallja, hogy az egyén nemcsak kényszerűen alkalmazkodik környezete társadalmi normáihoz, hanem alakítja, formálja is azt cselekedeteivel. Nem passzív elszenvedője mindazoknak a történéseknek, amelyeknek részese, vagy amelyek körülötte zajlanak, hanem aktív, alakításra, újraalkotásra képes szereplője. A feminizmushoz hasonlóan ez a felfogás is a személyes döntéseket, a mindennapi tapasztalatot helyezi a kutatás középpontjába. Kvalitatív kutatási módszereket előnyben részesítve a kutatók nemcsak arra kíváncsiak, hogy az egyén milyen társadalmi cselekvéseket választ, hanem arra is, hogy miért pont azokat választja, és azokat milyen módon hajtja végre. Egyszerre keresik a választ a mit, hogyan és miért kérdésre. A cselekvéseket vezérlő belső jelentéstartalmakat, értékeket, érzelmeket, tudást és tudatosságot próbálják meg felderíteni. Ezek az egyén által megélt tapasztalatokból származtathatók, így csak az életút lehetőleg minél teljesebb megismerésével feltárhatóak. Annak ellenére, hogy az interpretatív szociológia kapcsán nem beszélhetünk elméletről, azt mégsem mondhatjuk, hogy nincsenek ilyen gyökerei. Vannak ugyan szociológiatörténeti előzményei is – Webertől a szimbolikus interakcionizmusig terjedően –, de kibontakozására a legnagyobb befolyásoló erővel filozófiai irányzatok, a hermeneutika és a fenomenológia voltak (Pope 2006).

A feminizmus és az interpretatív szociológia eddig említett hasonlóságai – élettapasztalatok kvalitatív vizsgálata – mellett még közös vonás, hogy interdiszciplinaritásra törekednek és a vizsgált jelenséget széles kontextusban helyezik el. Megnézik a téma kapcsolódásait a gazdasághoz, a politikához, a kultúrához; ügyelnek a változások folyamat jellegének, vagyis történetiségének a bemutatására.

A fent említett párhuzamosságok az edzői foglalkozásról szóló tudományos cikkek vonatkozásában is kimutathatók. Az 1970 és 2001 között megjelent publikációkat elemezve Gilbert és Trudel (2004) a nyolcvanas évtizedfordulót három szempontból is jelentősnek tartja. Az 1978 és 1981 közötti években számottevően

megemelkedik az edzőkről szóló cikkek száma, ekkor jelenik meg az első kvalitatív módszert alkalmazó tanulmány, ugyanekkor közlik az első olyan írást, amelyik csak edzőnőkkel foglalkozik. Ekkortól fordul a figyelem az edzői gondolkodás felé is, mert 1982-től egyenletes érdeklődés van az edzők attitűdje, döntéshozási mechanizmusa, szakértelme és érzékelése iránt. Ám amikor az edzők viselkedéséről, gondolkodásmódjáról, karrierépítéséről olvasunk, akkor azon keresztül bepillantást nyerhetünk a sport szociális világába, annak működési mechanizmusába is. Az interpretatív megközelítés ugyan az egyént helyezi a középpontba, de ugyanúgy szól arról a társadalmi szervezetről, szerveződésekről is, amiben az mozog. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert természetesen nemcsak a szociológia változásai járulnak hozzá az edzői szakma iránti érdeklődés növekedéséhez, hanem a sporton belüli változások is.

Edzői foglalkozás

A sportpályákon, a versenyeken az edzők a háttérben vannak, és a sportolóra figyel mindenki. Hosszú ideig a sporttudományban is hasonló helyzetben vannak. A sportolócetrikus felfogás dominanciája akkor kezd el változni, amikor egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a képzések kiépülésével a mindenki számára hozzáférhető edzéstudomány mellett valami másra is szükség van a hatékonyság fokozása érdekében. A foglalkozás felértékelődését elősegíti, hogy az eredményesség, a győzelem még inkább áhítottá vált az amatőr-profí határvonal eltörlésével, az új típusú pénzdíjas versenyrendszerek kialakulásával, a sport gazdasági vetületének megerősödésével. A szakma társadalmi megítélésében pozitív változások történnek, presztízse az 1970-es években emelkedni kezd. A sportban oly fontos siker szó összekapcsolódott a foglalkozással: megjelennek a sikeredzők, a mágusok, a guruk. A közvélemény figyelme is az edzői gyakorlat, a személyiség, az egyedi megoldások titka felé fordult. A sportolói életrajzok mellett edzői memoárokat is kiadnak már.

A tudományos érdeklődés először az edzők viselkedése felé irányul: kapcsolatuk a sportolókkal, cselekvéseik hatékonysága, vezetői stílusuk, általános viselkedésük. A szerepfelfogás külső megnyilvánulási formái mindvégig az érdeklődés középpontjában maradnak, mert a megjelent publikációk majdnem fele ezt vizsgálja (Gilbert – Trudel 2004). A külső elemek mellett a belső adottságok – gondolkodás, attitűd, döntéshozás, érzékelés – feltérképezése az 1980-as években indul meg. A kognitív pszichológia és a

szakértelmet új megvilágításba helyező tanuláselméleti kutatások hatására az ezredforduló előtt a téma iránti érdeklődés fokozódik. A sportrendszer horizontális és vertikális differenciálódásának köszönhetően az edzői foglalkozás szakmastruktúrája is átalakul. Ezt jelzi, hogy az előző időszakhoz képest az 1990-es években a karrierépítés kerül előtérbe.

A szakma és a kutatók együttműködésének eredményeként az ezredforduló után már megjelenhetett két olyan összefoglaló mű, amelyik az edzői foglalkozásról, sportágaktól függetlenül ad átfogó képet. Lyle (2002) elméleti alapokra helyezve, interdiszciplináris megközelítésben tárgyalja az egyes edzői felfogásokat, filozófiákat, modellezi a foglalkozást. A másik mű szerzőgárdája – Jones, Armour és Potrac (2004) – a gyakorlat felől közelít az edzői kultúrához. Sikeres edzőkkel készült interjúk alapján a szerepfelfogás pedagógiai, kapcsolatépítési és kommunikációs vetületére helyezik a hangsúlyt.

Az edzőnőkről szóló publikációk áttekintése előtt fontos megemlíteni az előzményeket, a társadalmi nem kategóriájának feminista szemléletű beemelését a sportszociológiába (Hargreaves 1990). Ezek a kezdeti publikációk még sportolói szemszögből, leginkább a sportolás lehetőségét vizsgálva mutatják be a lányok és a nők helyzetét. Ezt az irányvonalat erősítette a test, a női test iránti interdiszciplináris érdeklődés is (Hall 1996). Az edzőnőkkel foglalkozó publikációk megjelenését tehát két érdeklődés összekapcsolódása eredményezi: a nők helyzetének vizsgálata és a foglalkozás előtérbe kerülése. Ez a kettős hatás sem volt elegendő ahhoz, hogy jelentős mértékben emelkedjen az ilyen témájú cikkek aránya. Gilbert és Trudel (2004) által elemzett közleményeknek csak közel 5%-a foglalkozik edzőnőkkel. Nem sikerül megnyerni a kétfrontos harcot: az edzői és a sporttudósi szerepfelfogás férfias beállítódása elleni küzdelmet. Némi térnyerést azért végrehajtanak a nők: folyamatosan emelkedik a mindkét nemmel foglalkozó kutatások száma, de a szerzőpáros megállapítja, hogy több olyan kutatásra lenne szükség, amelyik a női edzők tapasztalataira támaszkodik.

Ahogy más területen is megfigyelhető, az edzőnők helyzetének vizsgálata is női kutatók szívügye. A téma elkötelezett és folyamatosan hivatkozott kutatója Annelies Knoppers (1987, 1988, 1992). Első publikáció még a sport és az edzői szerepfelfogás férfias világán belül vizsgálják a nők helyzetét. Annak megtapasztalása, hogy a

támogató programok ellenére csökkenő tendenciát mutat a női edzők száma, arra ösztönzi, hogy szélesebb kontextusba helyezze a problémát. Ahhoz, hogy az általa forgóajtó effektusnak nevezett jelenséget – ahol beléptek, ott is lépnek ki a nők a rendszerből – megmagyarázza három megközelítést alkalmaz: elemzi az individuális, a szervezeti és a társadalmi szintet. A perspektívának ez a szélesebbre nyitása, és az edzői karrier előtérbe kerülése egy új problémára irányította a figyelmet: az edzői és az otthoni női szerepek konfliktusára (Theberge 1992).

Ezeket az elemzési hagyományokat folytatva, de a legújabb szervezéselméleti kutatásokat is figyelembe véve foglalkozik a munkahelyi és a családi konfliktusokkal a Dixon és Bruening (2005, 2007) szerzőpáros. Az individuális, a (sport)szervezeti és szociokulturális szintek kölcsönös egymásra hatását is figyelembe véve vizsgálják az edzőnők konfliktuskezelését. Foglalkozási és családi szerepek összehangolásának sikeres vagy kevésbé sikeres megoldásainak hatását a foglalkozással és az étellel való elégedettségre (Dixon – Sagas 2007; Bruening – Dixon 2007).

Kizárólagosan csak az edzői szakmával foglalkozó szakirodalom mellett van még egy másik gazdag forrás, amit használhatnak az edzők, és a velük foglalkozó kutatók: a testnevelő tanárok munkájáról készült sportpedagógiai írások. Míg külföldön ez tartalék erőforrás, addig hazánkban azok a sportpedagógiai írások jelentik a kiindulási pontot, amelyek egyszerre tárgyalják a két foglalkozást, illetve az edzői munkából a pedagógiai aspektust emelik ki (Kiss 1983; Gombocz 2004, Gombocz – Gombocz 2008).

Szokatlan módon az irodalmi áttekintést egy módszertani résszel is ki kell egészíteni. Ennek is a hiány az oka. Ahogy az eddigiekben is már említettem a feminista publikációk, az interpretatív szociológia is nagymértékben támaszkodik a kvalitatív kutatási módszerekre. Hazánkban – annak ellenére, hogy a sporttal határos tudományterületeken már tért nyert ez a módszer – még nem terjedt el a sporttudományban. Ezért röviden összefoglalom a kvalitatív kutatások alapvető kritériumait.

Kvalitatív kutatások módszertana

Az edzői foglalkozást vizsgáló tudományos írásokban – ahogy már említettem – egyszerre jelennek meg az edzőnők és a kvalitatív kutatások az 1980-as

évtizedfordulón. Ettől kezdve a kvantitatív módszereket alkalmazó kutatások száma folyamatosan csökken, míg a kvalitatív módszerekre támaszkodó vizsgálatok száma egyenletesen emelkedik. A módszerek közül a legelterjedtebb az interjú, az 1990-es évek második felétől a kvalitatív publikációk közel fele ezt alkalmazza. A sportszociológiához hasonlóan az általános szociológia főáramába is bekerül ez a módszertan, amit mutat, hogy átfogó kézikönyvének immár harmadik kiadása is megjelent (Denzin – Lincoln 2005); 2000 óta önálló, nemzetközi folyóirattal rendelkezik (Qualitative Research). Néhány magyar nyelvű kiadvány is fellelhető már, melyek részben fordítások (Mason 2005, Kvale 2005), részben a hazai tudományos élet termései. Ezek közül a sporttudományhoz szorosan kapcsolódó pedagógiai összefoglalások kiemelt figyelmet érdemelnek (Sántha 2006/a, 2006/b, 2009; Szabolcs 2001). A kilencvenes években a sporttudomány külföldi kutatás-módszertani kézikönyveiben is teret nyernek a kvalitatív módszerek. Napjainkban már önálló kézikönyvek jelennek meg sporttudományos alkalmazásukról (Sparkes 2002; Bale – Christensen – Pfister 2003; Andrews – Mason – Silk 2005; Pitney – Parker 2009).

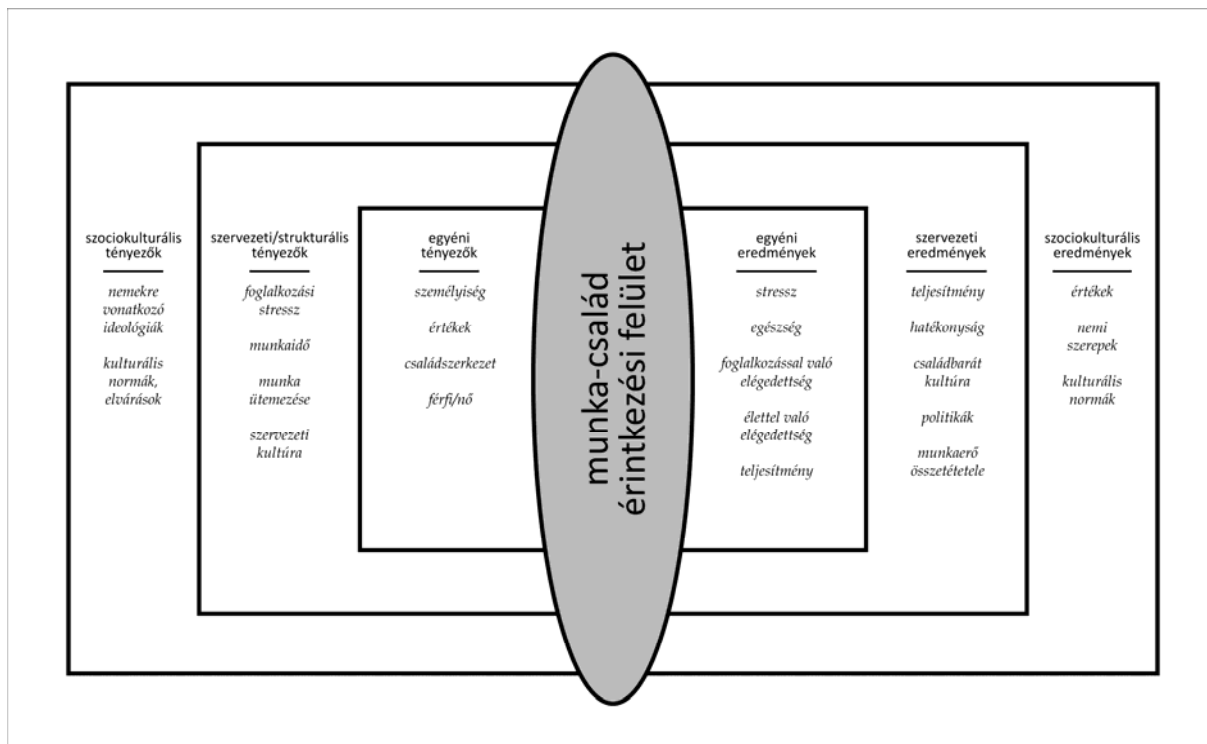
A kutatás-módszertani paradigmaváltás azzal magyarázható, hogy a kvalitatív módszerek alkalmazása során nem lehet szigorúan meghatározott, lineáris lépéseket tartalmazó kutatási tervet készíteni. Nem véletlen, hogy időnként – helytelenül – az interpretatív szó szinonimájaként használják a kvalitatív kifejezést, mert ezek a módszerek olyan kutatások során alkalmazhatók, amikor a kutatót az érdekli, hogy a társadalmi jelenségeket hogyan tapasztalják meg, miként értelmezik egyesek, cselekvéseikhez milyen formát választanak az emberek (Mason 2005). Ezekkel a módszerekkel az alany cselekvése mögött meghúzódó szándékokat, feszültségeket, okokat lehet feltárni, megérteni és megmagyarázni (Markula – Denison 2005). Hitek, értékek, érzések és motivációk a maguk komplexitásában csak akkor vizsgálhatók, ha nyitottság, rugalmasság jellemzi a kutatás menetét: az irányvonalat probléma- és kérdéskörök határozzák meg és nem hipotézisek. Így módunk van arra, hogy csökkentsük a vizsgálati személyek befolyásolását, hogy egy előzetes prekonceptió szerint reagáljanak, gondolkodjanak. Ezek a módszerek nemcsak nyitottságot – amit egyesek túlzott szabadságként értelmeznek – követel meg a kutatótól. Interdiszciplináris elméleti felkészültség és kreativitás szükséges ahhoz, hogy a feltárt elemeket, részrendszereket kapcsolódásaik ismeretében vizsgáljuk. A szubjektivitás – objektivitás

kényes egyensúlyának fenntartása nemcsak a tudományos közeg elvárásai miatt fontos, hanem a kutató és a vizsgálati személy közötti együttműködésre is hatással van. A kutatónak a szubjektivizmus elkerüléséhez széles elméleti tudásra és biztos etikai alapokra van szüksége. Kent szerint az etikus viselkedésnek négy sarkalatos pontja van: igazmondás, hűség, bizalom és az interjúalany joga arra, hogy mindenkor ő határozhassa meg nyitottságának mértékét (Amis 2005). Ezek azok a kategóriák, amelyek az alany és a kutató közötti egyenlőtlen viszonyba kölcsönösséget visznek.

A kvantitatív kutatások sarkkövének tekintett megbízhatóság (reliability) helyett a bizalom (dependability), az érvényesség (validity) helyett a bizonyíthatóság (confirmability) a célja a kvantitatív elemzésnek. Ezekhez társul még a fent említett hitelesség és az átvihetőség (transferability) (Hastie – Hay 2012). Ez utóbbi két fogalom összefügg az érvényességgel, de éppen a vizsgálat tárgya miatt ez egy belső érvényesség: a kutatás eredménye és annak interpretációja mennyire hiteles, mennyire illeszkedik a résztvevők tapasztalataihoz; az elkészült publikációból a résztvevők és az olvasók mennyire tudják megérteni az adott szociális világot (Gratton – Jones 2010). Az autentikusság – a (szakmai) hitelesség – a kutatóra is kötelezettségeket ró, amelyek éppen a kvantitatív módszerre jellemző reflexivitás miatt visszacsatolást képez a megbízhatósághoz. A kutatás egész folyamatát felölelő választások sorozata alatt a kutató gondolkodását mindvégig a szigor(úság) kell hogy jellemezze. A kutató módszertani döntéseinek helyességét, alkalmasságát szigorú (ön)ellenőrzés mellett kell meghoznia az elméleti keretek, az adatgyűjtés mikéntjének kiválasztásakor (Gratton – Jones 2010).

2. CÉLKITŰZÉSEK

Kutatásom célkitűzésrendszerét a Dixon – Bruening – modellre (2005) építem (1. sz. ábra).

1. ábra A sporton belüli munka-család konfliktusok egységes elmélete
(Dixon – Bruening 2005)

A nők sportbeli helyzetének elemzésekor három szint egymásra hatását kell figyelembe venni:

- társadalmi szint: társadalmi nemekkel kapcsolatos ideológiák, normák, elvárások
- szervezeti szint: foglalkozás elvárásai, szerepjellegzetességei; szervezeti struktúra és támogatás
- egyéni szint: személyiség, értékrendszer, család

A feminista és az interpretatív kutatások hagyományainak megfelelően e három szint kölcsönös dinamikájának minél teljesebb bemutatása a célom. A sport terén feltárni, megérteni és megmagyarázni az egyes elemek közötti kapcsolatot.

A társadalmi szint elemzése és a nemzetközi szakirodalomban hangsúlyozott történeti szemléletmód felvállalása miatt a kutatásom egyik célkitűzése a nőknek a versenysportba való belépésekor kibontakozó társadalmi diskurzusnak az áttekintése. A hazánkban legintenzívebben a múlt század 20-as, 30-as éveiben lezajlott társadalmi diskurzus nemcsak az adott kor viszonyainak, a nők akkori lehetőségeinek, mozgásterének megismerése szempontjából fontos. A sportban a nőkkel szemben jelenleg is kimutatható rejtett diszkriminációra magyarázatot adhatnak a férfiak részéről a határátlépéskor, a területvesztéskor megfogalmazott szerepelvárások, a sportoló nőkre és férfiakra vonatkozó normák.

A szervezeti szinten működő hatásmechanizmusok feltárásához a következő kérdéskörök éttekintése szükséges:

- A sportolói pályafutás, az ekkor szerzett tapasztalatok hogyan befolyásolják az edzői foglalkozás választását.
- Edzői szerep és pályaválasztás kapcsolata. Az edzőnők többségének amikor ezt a foglalkozást választották, nem állt rendelkezésére követendő minta, női példakép. A pályaválasztás miéértjei, mikéntjei: személyes és családi okai, társadalmi meghatározottsága.
- Edzői szerepfelfogásuk kialakítása során milyen belső és külső erőforrásokat használnak ahhoz, hogy megmaradhassanak és előreléphessenek foglalkozásukban, érvényesüljenek a sport férfias világában.
- Sportegyesületek szervezeti támogatása, sportvezetőkkel, férfi kollégákkal, sportolókkal kialakított kapcsolataik milyensége.

A személyes szinthez a magánélet, a család tartozik:

- A foglalkozási és a családi női szerepek ütközéséből adódó konfliktusokat hogyan oldják meg; miként próbálnak meg egyensúlyt teremteni a két szféra között.
- Cselekvési stratégiáikkal egyéni és szervezeti szinten milyen eredményeket tudnak felmutatni.

3. ELMÉLETI KERETEK

3.1. Szociológiai elméletek

A célkitűzésként megfogalmazott komplexitás megvalósítása érdekében több szociológiai elméletet is használok. A dolgozat elsődlegesen a Goffman (1999) nevéhez fűződő szerepelméletre épül. Az edzőnői életút szerepeinek – sportoló, edző, családi női szerepek – és a társadalmi nem történeti diskurzusának elemzéséhez már felhasználok a szerepelmélet új vonulatát is (Callero, 1994, Raffel, 1998). Ez a felfogást azt képviseli, hogy a szerepleírások, elvárások nem csak kötelező, kényszerítő erővel bírnak, hanem például a foglalkozás tradicionális felfogása erőforrás is lehet a cselekvő számára. A sztereotíp felfogás biztosította mozgástér kihasználása, vagy annak kiszélesítése a személyiségtől függ: vannak, akik játsszák a szerepet; vannak, akik *alakítják*. *Ez az irányzat már egy sokkal árnyaltabb szerepelemzést tesz lehetővé.*

A szervezeteknek, így a sportegyesületeknek is fontos szerepük van a társadalmi normák közvetítésében. Nemcsak az edzői foglalkozással, hanem a társadalmi nemmel kapcsolatos elvárások esetében is. A szervezetelméleti kutatások közül két irányvonalat emelek ki: a szervezeti támogatást (Eisenberg és mtsai 1986) és a szervezeti tagságot (Rosengren 2004). A szakmai elismerés fokmérője, hogy a szervezeten belül kisebbségben levő nőknek milyen támogatást és milyen minőségű tagságot kínálnak az egyesületek, a szakmai szerveződések.

A szervezeti és a személyes szint vizsgálatához egyaránt a kapcsolathálózati elemzést használom (Granovetter 1991, Angelusz – Tardos 1991). A személyes kapcsolatok mintázata – a beléjük feketetett idő, érzelem és intimitás alapján – befolyással van az egyén magatartására és helyzetére. A kapcsolatok minősége – erős és gyenge kötések – meghatározzák az egyén szervezeti tagságát, a rendelkezésére álló szervezeti támogatás mértékét is (Eisenberg és munkatársai 1986, Rhoades – Eisenberg 2002). A kapcsolathálózatot és a szervezeti támogatást vizsgáló szociológiai irányzatokhoz áll közel a mikropolitikai elemzés (Kelchtermans, G. – Ballet, K. 2002/a,b), amelyik a szervezet és az egyén közötti (szimbolikus) kommunikációt helyezi előtérbe. A szervezeti tagság sikerességének legfontosabb fokmérője, hogy az egyén stratégiai és taktikai küzdelmek árán hogyan tudja elérni céljait az adott

struktúrában belül. A célok megvalósítása érdekében folytatott mikro hatalmi harcok a vizsgálati területe ennek az irányzatnak.

A sportolónők sportolói pályafutásának elemzéséhez Luhmann (1995, 2006) szociális rendszerek működéséről alkotott elméletét alkalmazom: a sport, mint szociális rendszer hogyan kommunikálja elvárásait; a sportolónak milyen válaszlehetőségei vannak ezekre a kihívásokra. A sport rendszerszerű működésébe hogyan épülnek be a sportolói pályafutás tapasztalatai, mindezek hogyan befolyásolják az edzői foglalkozás gyakorlását.

Egy szakma a hozzá tartozó sajátos tudástartalom alapján különül el más foglalkozásoktól. Ennek a tudástartalomnak az elsajátítása az edzőknél döntően a gyakorlatban történik, ezért a szakértelem vizsgálatához Sfard (1998) publikációját használom, aki összehasonlította a gyakorlaton alapuló ismeretszerzést az elméleti úton történő elsajátítással. A két forma egymásra épülésével jöhet létre a reflektív tudás (Schön 1983), ami egy foglalkozás magas szinten történő űzésének a kritériuma.

Ahogy az edzői szakértelem, úgy a foglalkozás szerepjellegzetességei is nagy átalakuláson mennek keresztül a 20. században. Az ezredfordulót követően pedig megszorodnak azok a nemzetközi publikációk, amelyek a foglalkozás modellezését tűzik ki célul (Cushion 2007), illetve kritikusan kezelik a gyakorlati tudásra építő tradíciókat (Potrac és mtsai 2000, Denison 2011). Mivel ezeknek a külföldi tendenciáknak a hatása a hazai sportéletben és publikációkban nem érezhető, ezért szükségesnek tartom részletes bemutatásukat. Teszem ezt azért is, mert az edzőnők szakmai szerepfelfogásának elemzésekor ezeket használom elméleti háttérként.

3.2. A foglalkozás szerepjellegzetességei

Szakértelem és oktatás egymástól elválaszthatatlan a 20. században. Az állam és az oktatás bürokratizálódásával a munkaerőpiacon csak azok a szakmák maradhatnak meg tartósan, amelyek az állam által elismert képzést tudnak felmutatni. Az oktatás alapja a rendszerezett tudás megléte, más területekhez való kapcsolódásainak pontos feltérképezése, a munkafeltételek, a társadalmi elvárások ismerete. Más szakmákhoz képest az edzői foglalkozás esetében nemcsak a szakértelem, hanem a munkakörülmények is nagyon eltérőek. Az utóbbiak ugyan megnehezítik a szakma gyakorlását, de éppen különlegességük, a kihívás mértéke miatt presztízs-növelők is.

Munkaidő tekintetében Dixon és Warner (2010) a következőket tarja fontosnak: más foglalkozásoktól eltérő az időbeosztás, ami nagy rugalmasságot, állandó készenléteket igényel. A sok utazás nemcsak a szabadidőt, de a hétfégi családi együttléteket is érinti. A kívülállók számára holt idénynek tűnő időszakokban edzőtáborok, különböző felkészülések, toborzók zajlanak. A versenyek éves körforgása miatt állandó idő- és teljesítménykényszer alatt állnak. A élsport csúcsa felé haladva mind fokozottabb nyilvános ellenőrzés mellett dolgoznak. Ezek a feltételek kihatással vannak a szakértelemre is, illetve csak azok minősülnek szakértőknek, akik e nehezítő körülmények között is fel tudják mutatni hozzáértésüket, speciális körülmények kezeléséhez szükséges képességekkel is rendelkeznek.

Szakértelem – szakértői gondolkodás

A tanuláselmélet az ismeretszerzés két módját különbözteti meg: a *gyakorlati és az elméleti úton történő tanulást*. Sfard (1998) a gyakorlaton alapuló ismeretszerzés legfontosabb erényének a folyamatjellegét, a résztvevők közötti kapcsolat nélkülözhetetlenségét és az ebből adódó közösségteremtő erőt tarja. A tanuláshoz nem passzív elszennvedői, befogadói vannak, hanem cselekvő résztvevői, akik aktivitásukkal meggyorsíthatják, és gazdagíthatják a történéseket. Ez nagyon demokratikus forma, ahol dialektikus viszony van az egyén és a környezet, az egyén és a társak között. A folyamat végső célja – amiben az egyén is érdekelt –, hogy a tanuló cselekvéseinek keresztül bizonyítsa: elsajátította az adott közösség gondolkodásmódját, értékeit és cselekvési normáit. Ennek a tanulási formának a hatékonyságát két tényező rontja le: a specializáció, a beszűkülés, mert környezetfüggő és az ismeretek kevésbé strukturált, rendszerezett volta. A hosszú töltekezési, elsajátítási szakasz ellenére az előhívhatóságnak egyaránt vannak tartalmi és hozzáférési akadályai, mert a módszer által biztosított ismeretanyag csak korlátozottan általánosítható, és az ok-okozati összefüggések, kapcsolódások is nehezebben ismerhetők fel benne és általa. A szervezett oktatási keretek között zajló, elméleti úton megszerzett tudással szemben általában az a legnagyobb kifogás, hogy életidegen, a gyakorlatban közvetlenül nem hasznosítható. Ennek az ismeretszerzési módnak valóban nem erőssége a gyors használhatóság. Ezzel szemben két olyan fogalom is jellemzi, amelyek a tapasztalati tudást nem: objektív és rendszerezett. Objektív abban az értelemben, hogy az így

elsajátítható tartalmak mögött kutatók és szakemberek, egy szakma konszenzusos megegyezése áll. A tartalmak szervezett, rendszerezett formában kerülnek átadásra-átvételre, azért előhívhatóságuk könnyebb. A kapcsolatokban gazdag, differenciált struktúra azért is hatékonyabb, mert az új elemek is logikusabban építhetők bele.

A tradíció és a hagyomány e tanulási forma mögött sorakozik fel, többek között azért, mert a társadalmi működés számára fontos értékeket hordoz: biztosítékot ad egy szakma, egy foglalkozás meghatározott, magas színvonalon történő elsajátítására. A szakértői gondolkodás alapja ugyanis a rendszerezett, könnyen előhívható, az adott szituációhoz, problémához rugalmasan alakítható, több megoldást felkínáló tudás (Nash – Collins 2006). A problémamegoldás minősége és gyorsasága érdekében a szakértelem már az ismeretek beépülésekor kapcsolódási pontokat keres, ezekre támaszkodva sémákat alakít ki. Nagyobb szellemi kapacitást mozgósít az egyediségek megkülönböztetésére, a körülmények sajátosságainak, dinamikájának a figyelembe vételére. Ez is szükséges ahhoz, hogy képes legyen elvonatkoztatni az addig sikeres megoldásoktól. A rutin csak kiindulási alapot képez az alternatívák kidolgozásához, a hipotézisek felállításához. Nem jelent kötelező formát, követendő sémát a döntéshozatalban.

A tanulás e két formájához tudástartalmak kétféle szerveződése kapcsolható. Az egyik a *deklaratív* vagy leképző tudás: tényekben, konkrétumokban rögzülő fogalmi, lexikális tudás, amit a szituációhoz való kötöttsége miatt epizodikusnak is nevezhetünk. Az edzők esetében ilyenek a sporttechnikai, a taktikai vagy éppen az edzéselméleti ismeretek, amelyekre sportolóként vagy pályakezdőként tesznek szert. Ezzel szemben a *procedurális* tudásban a folyamat jellege dominál. Ez húzódik meg a készségek, a jártasságok mögött. Amikor ilyen tudástartalmakat, mintázatokat használunk, akkor látszólag a problémamegoldásnál nincs szükség deklaratív elemekre (Nash – Collins 2006). Az edzők például kiélezett versenyszituációban a procedurális tudás segítségével hozzák meg döntéseiket (Anderson 1982, Baddley – Eysenck – Anderson 2010). Ilyen esetekben azért nehéz még a sikeres megoldásra is utólag magyarázatot találniuk, mert ugyan deklaratív tényekből képződő ismerethalmazra támaszkodnak, de nem közvetlenül mozgósítják azt. Az automatikusnak tűnő, „tudattalan” mechanizmus sikeres gyorsaságának titka abban rejlik, hogy nem tekinti végig a memóriában tárolt elszigetelt, epizodikus tudást. A rendszerezettség, a korábbi kapcsolatteremtések miatt,

csak az adott történésekhez leginkább illők közül választ. Ahogy az eddigiekből is kitűnik a két ismeretszerzési forma és tudástartalom között nem ellentét, hanem dinamikus együttműködés, egymásra épülés van. A szakértői tudás létrejöttéhez, fejlődéséhez mindkettőre szükség van. A szakmai tudás nem egyenlő egy tudáshalmazzal, elméletek összességével, hanem élő, rugalmas, kreatív összessége a memóriának, az információknak, az asszociációknak és azok megfogalmazásának (Schempp 1993). Ezek együttesen lesznek a döntéshozatal forrásai. Ez az élő tudás egyben személyes, identifikálódott, internalizálódott tudás is (Woods 1987). Ennek kialakulása időigényes folyamat, aminek hossza és sikeressége egyaránt alárendelődik az egyén és a környezet adottságainak.

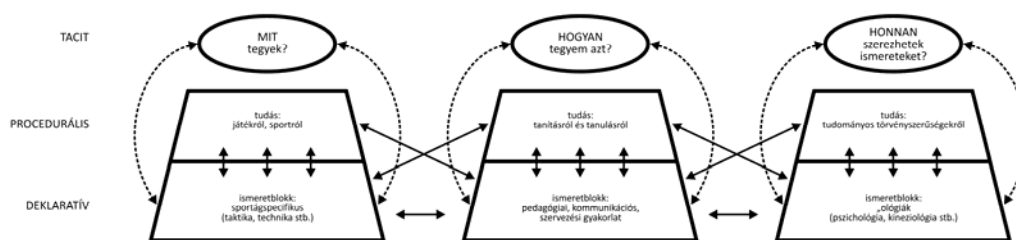
Edzői szakértelem sajátosságai

A szakma hazai és nemzetközi felfogására egyformán jellemző a sportolói múltra építő szerepfelfogás, a gyakorlatra építő képzés. Az ún. edzői út egy sajátos szakmai evolúciós út: a pályára jelentkezőnek végig kell járnia az egyes korcsoportokat és bajnoki szinteket. Schuhman által a „gyakorlat akarása”-nak nevezett jelenség megerősíti a deklaratív tudás fontosságát. Cushion és munkatársai (2003) azzal szembesültek, hogy a gyakorló/gyakorlott edzők szakmai tudásuk legfontosabb forrásának a mindennapi munkájukat tekintik. Nem ritka, hogy erről, mint művészetről beszélnek, hiszen érzésük szerint az edzéseken hozott kreatív döntéseiknek az intuíció az alapja. Valami olyasmi, amit nehezen tudnak összefüggésbe hozni az elmélettel, az iskolarendszerű képzéssel (Nash – Sproule – Horton 2011). A hazai helyzetet vizsgálva Gombocz János (2004) megállapítása szerint is, ahogy ez a „művészi” tudás gyarapodik és kristályosodik, így egyre nagyobb a valószínűsége annak, hogy az edző csak erre, azaz saját megoldási mintáira és stratégiájára fog támaszkodni. A deklaratív ismeretek fontossága mellett az edzői szakértelem *tacit* (személyes) jellegét is hangsúlyozza ez a felfogás (Nash – Collins 2006). A spontaneitásra, a „művészi” jellegre való hivatkozás a személyes, épp ezért nehezen elmondható, megfogalmazható és átadható ismeretek meglétét természetesnek tekinti.

Nemcsak a pályára való belépéskor fontos kiválasztási kritérium a gyakorlat. A praktikum elsődlegessége a pályavitel egészére jellemző, független a versenyrendszer szintjétől és a korosztályoktól. Armour (2004) felmérése is azt mutatja, hogy az edzők

szakmai fejlődésükben igen kis szerepet tulajdonítanak a formális képzésnek. Az edzők úgy vélik, hogy a környezet, a feladat az, ami hatással van a munkájuk színvonalának emelésére: a versenysport magasabb elvárásai fejlődésre ösztönzik az edzőt. A tudás tacit (személyes) jellegű elemeinek elsajátíthatóságára is jobb megoldásnak vélik a kapcsolattartást idősebb edzőkkel, a velük kialakított mentoriális viszonyt. Ez a szemléletmód az ideális szakértői gondolkodásnak a „mit” kérdésre tud kielégítő választ adni; „hogyan” és „miért” típusú tudakolózásnál már kevésnek bizonyul, pedig éppen a módozatokat, a mikénteket kutató érdeklődések viszik előre a szakmát, ezek a kiindulási pontjai az innovációnak.

A tanuláseméleti kutatásokat és az edzői gyakorlatot alapul véve Nash és Collins (2006) a kölcsönhatásokra helyezi a hangsúlyt, amikor megalkotja az edzői szakértelem szerkezeti modelljét (2. ábra)

2. ábra: Az edzői tudás kölcsönhatásokra építő modellje (Nash – Collins 2006)

A kölcsönhatásokra építő modell hármasság. A három egymásra épülő réteget a bennük található tudáselemekből kiindulva deklaratív, procedurális és tacit (személyes) szintnek nevezik. Ezek a tudáselemek három nagy tematikus blokkba csoportosulnak: a sportági ismeretek; a tanítási és tanulási ismeretek és a tudományos ismeretek – az „ológiák” (pszichológia, kineziológia, szociológia, stb.). Az eddigi modellekkel ellentétben Nash és Collins nem hierarchikus viszonyt épít ki a szintek és a blokkok között, de még a sportágak vagy a működés szintje szerint sem különíti el az ismereteket. Az alá-fölé rendeltség helyett az egymásra utaltság, az egymásra épülés, az építés az alapja ennek a struktúrának. Dinamikus kölcsönhatás van az egyes elemek és blokkok között. A szakértő edzőnek éppen ez az összetettség a megkülönböztetője: mindhárom tudásformában, mindhárom blokkban megbízható tudással rendelkezik. A

tartalom mellett elengedhetetlen a körforgást elindító, azt igénylő gondolkodásmód. A „mit tegyek?”; „hogyan tegyem?”; „honnan szerezhetem meg a tudást?” kérdések indítják el az ismeretek többszintű oda-visszacsatolásait. Erre a dinamizmusra nem garancia a gazdag sportolói múlt vagy a hosszú edzői gyakorlat, mert a szakértői tudás nem egyszerű kumulálódás, az évek elteltével automatikusan összegyűlő, rendszertelen ismerethalmaz.

Kifelé és befelé irányuló tudás

A szakértői tudás és gondolkodás vizsgálatának következő perspektívája a külső-belső viszonyrendszer. Fentebb már szó volt róla, hogy a siker függ a személyes (belső) és a külső adottságoktól. Maguk az edzők is fontosnak tartják a külső inspirációkat, a versenyrendszer elvárásait. Vloet (2009) is a szakmai identitásnak megkülönbözteti a befelé és a kifelé irányuló részét. Ennek megfelelően a szakértői tudásnak is van egy kifelé irányuló *interperszonális* és egy befelé irányuló *intrapersonális* része. Ezt a felosztást Nash és Collins modelljébe mintegy térbeli ábrázolás harmadik dimenziót tudjuk beemelni.

A kifelé és befelé irányuló tudásformák is építenek mindhárom tudáselemre és blokkra, de mégis ki kell emelnünk a „hogyan”-hoz kapcsolódóan a kommunikációs készséget. Az edzőnek el kell fogadtatnia önmagát és programját: a sportolókkal, a sportvezetőkkel, a helyi közösséggel és saját családjával is (Dixon – Warner 2010). A külső szereplők közül a sportolók a legfontosabbak, így a velük kialakítandó kapcsolattal későbbiekben kiemelten foglalkozom. A környezetre, a külső feltételekre azért is figyelnie kell az edzőnek, mert munkájának szervezettsége és tervezettsége igen alacsony. Rengeteg az előre ki nem számítható elem, a változékonyság, ami rugalmasságot és környezet folyamatos intenzív figyelemét igényli. A sikeres problémamegoldás feltételezi a kis különbségek, a jelentéstartalmak eltérésének érzékelését, a környezet pontos olvasását (Potrac és munkatársai 2000). Ezek különösen a szakmai elvárásokkal kapcsolatban fontosak. Kelchtermans (1994) szerint a szakmai fejlődés egy életen át tartó folyamat, amely erősen környezetfüggő. Ez a kapcsolat sem mentes a konfliktusoktól, hisz más lehet a szerepfelfogása a kollégáknak és a vezetőknek illetve az edzőnek. Feszültség keletkezhet, ha a környezet elképzeléseit, elvárásait aktívan akarja valaki megváltoztatni, módosítani. Gyakori, hogy egy idealisztikus felfogással kell ütköztetni az edzői gyakorlatot. Ezek feloldásakor az edző

kommunikációs, helyzetelemző és érvelő készségére nagy szükség van, illetve az adott szervezetről szerzett tudására. A kifelé irányuló tudás egyik fontos része a sportegyesület működési céljainak ismerete, annak elfogadása vagy alakítása. A célokkal való azonosulás alapvetően befolyásolja a munkával, a munkahellyel való elégedettséget illetve megfordítva, a környezettel való együttműködés minőségéből következtethetünk az elégedettségre (Chelladurai – Ogasawara 2003).

A belső, intraperszonális tudást röviden úgy is összefoglalhatjuk, mint a személynek önmagára való reagálásának a készségét; az önmagával folytatott párbeszéd képességét. Ennek több szempontból is nagy szerepe van a szakmai identitás alakításában. A narrativitás, – a foglalkozási szerep értelmezése és újraértelmezése a tapasztalatok alapján – csak egy belső kommunikáció meglétével lehetséges. Az egységesnek tűnő szakmai identitás szub-identitásokból áll össze, amelyek többkevesebb harmóniában vannak egymással. Ennek a harmóniának a fenntartása vagy újra elérése csak egy aktív ön-irányítással, belső figyelemmel lehetséges (Vloet 2009). Az önvizsgálat a megélt tapasztalatokra irányul: melyik milyen jelentőséggel bír az életvitel szempontjából; mennyire szolgálják céljainkat. Ennek a belső tudásnak is a legfontosabb mozgója a gondolkodásmód. Az a dinamizmus, ami a szakértelem egészét kell hogy áthassa, csak egy reflektív, kritikus gondolkodásmóddal jöhet létre. A tudás körforgása, átrendeződése csak akkor lehetséges, ha az edző képes személyes hiedelmeinek, felfogásának a felülvizsgálatára is. A reflektálás egyfajta kételkedő és kritikus szembenállás is a tapasztalataimmal, a „zsigerekből jövő” megoldásokkal szemben. Két feladat soha nem egyforma, mindig vannak egyediségek, amelyek leginkább az emberi tényezőkben jelentkeznek. A reflektálás tehát szakmai tudásomnak a problémára szabása, amiben benne rejlik az újítás lehetősége is. És önmagam megújításának lehetősége is.

A belső kritikai érzék meglétét jelzi az is, hogy korábbi döntéseinket hogyan minősítjük: a legjobb vagy az elég jó megoldást választottuk-e. A legjobbnak tartott megoldás ugyanis nem kérdőjeleződik meg, az etalonként, megoldási sémaként rögzül. Merevvé válik a hozzá tartozó tudáselemek kapcsolatrendszere, így nagy valószínűséggel később változtatás nélkül kerül ismét alkalmazásra. Ha a helyzethez mérten az optimális, elég jó változat mellett döntünk, az lehetőséget ad a belső kritikai hangnak az újrahasznosításkor a változtatásokra. Az edzői döntéshelyzetek

komplexitása miatt amúgy sem igen lehetséges a tökéletes, a legjobb válasz azonnali megtalálása. Az elég jóra való törekvés már rövid távon is magában hordozza a siker lehetőségét, hosszú távon pedig sokkal inkább garantálja, mint az egyszeri tökéletesség.

Sikeresség – kompetencia - hatékonyság

A sikeresség az egyik fokmérője az edzői munkának, hisz sokan úgy vélik, hogy a sportban mérhetők a teljesítmények: a sportolók eredményessége egyben az edzői munka eredményességét is jelzi. De éppen a szakma differenciálódása miatt ez a sikeresség nagyon relatívvá vált, nehéz objektív mércét felállítani. Az egyes al-szerepek, szub-identitások lehetőséget adnak arra, hogy ki-ki máshova tegye a maga hangsúlyait, mást könyveljen el sikernek. A szakma megújulási kísérleteit tükrözi az is, hogy a sikeresség helyett más jelzőket próbálnak felmutatni, a foglalkozáshoz kapcsolni. Ezek egyike a holisztikus felfogást hangsúlyozza (Potrac és munkatársai 2000). E szerint napjaink edzője nem csak a fizikai felkészülésért – felkészültségért felelős, hanem a sportoló szociális és pszichés jól-létéért is, és nem csak a sport világon belül, hanem azok kívül is. A sikeresség helyét sok esetben felváltó hatékonyság fogalma is átértékelődik a holisztikus megközelítésben, mert az edző munkájának megítélésében már nem csak a sporton belüli eredményeket tekintik mércének, hanem a fogalom kinyílik. A társadalmi hatékonyságot is mérlegelni kell, ami körültekintőbb, hosszabb távú hatásokat is figyelembe vevő, etikus döntéshozatalt jelent. Az edzői gyakorlat pozitív megközelítését felvázoló Denison és Avner (2011) a problémaérzékelésre és annak kezelésre helyezi a hangsúlyt. Ők is kiemelik a reflektivitás fontosságát, és ezért is utasítják el a kész recepteket, megoldási módokat adó gyakorlati kézikönyveket. A mechanikus, a lineáris, a problémákat univerzalizáló tudáskészlet reprodukálja a nem megfelelő edzői megoldásmódokat. Az eredeti szándékkal ellentétben nem felszámolja, hanem állandósítja a problémákat. Ahogy ők fogalmazzák: ha az öreg bort áttöltjük egy új palackba, akkor a csomagolás ugyan más lesz, de az íze a régi marad. A szerzők a gondolkodásmód hatékonyságát elősegítő, új bort új palackba töltő kérdésfeltevések sorát javasolják. Mindezt a céllal teszik, hogy az edző képes legyen meglátni azt is, ami elsőre kívül esik az érzékelésén, amire nem terjed ki a tapasztalati tudása. Legyen tisztában saját tudásának határaival, próbáljon meg önmaga külső megfigyelőjévé válni. Kiállnak az edző önállóságáért is:

vallják, hogy nem feltétlenül egy-egy tudományterület specialistájának kell a sportoló problémáját megoldani. A holisztikus felfogáshoz kapcsolódóan csak az edző képes a körülményeket és a sportolót egészében, a maga teljességében látni. Így a felmerülő problémák természetét is ők láthatják legtisztábban. Nekik kell eldönteniük, hogy a megoldás edzői hatáskörbe tartozik-e, vagy delegálják orvosokhoz, pszichológusokhoz stb.

A hatékonyság és a kompetencia - úgy is mint korunk bűv szavai – időről időre felmerülnek az edzői munka vizsgálatánál (Horn 2002; Myers és munkatársai 2006.; Côté – Gilbert 2009.; Myers – Beauchamp – Chase 2011). Mindkét fogalom esetében megpróbálták modellezni az edzők munkáját, de éppen az eddig már oly sokat hivatkozott komplexitás miatt ez mindig csak részben sikerült. A sportpszichológusok az oktatás más területeihez igazodva kifejlesztették a Coaching Competency Scale-t, amit mérésről mérésre finomítanak. A legutóbbi felmérésnél a sportolók az edzői kompetencia megítélésénél az alábbi területeket emelték ki: saját motivációs szintjüket és fizikai kondíciójukat; csapatuk nézőpontjából az újat tanulás mértékét (Myers – Beauchamp – Chase 2011). Az edző munkájának mérlegelésénél a motivációs kompetencia és a technikai kompetencia nagyobb súllyal nyom a latba, melyek szorosan kapcsolódnak a kommunikációs készséghez, a pszichológiai gyakorlottsághoz. Az edzői kompetenciához hasonlóan a hatékonyságnak sincs kikristályosodott meghatározása. Az eddigi próbálkozások perspektívájuknak megfelelően az edzők vezetői szerepére, a gyakorlottságra, az edző-sportoló kapcsolatra, a motivációra vagy az oktatásra helyezik a hangsúlyt. Côté és Gilbert (2009) integratív definíciója a szakértelmet, a sportolók eredményeit és a környezetet veszi figyelembe: „The consistent application of integrated professional, interpersonal, and intrapersonal knowledge to improve athletes’ competence, confidence, connection, and character in specific coaching context.” (Côté – Gilbert 2009, 316.) A holisztikus felfogással azonosulva nem csak a sportolók teljesítményét tartják fontosnak, hanem attitűdjüket, viselkedésüket a sport világán belül és azon kívül is. A sportot közvetítő közegnek tartják a társadalom számára is fontos tulajdonságok megszerzéséhez. A személyiségfejlesztés az angol kezdőbetűket használva a 4C (competence, confidence, connection, character/caring) jegyében zajlik. A kompetencia szó arra utal, hogy a sportoló sajátítsa el sportága technikai és taktikai ismereteit, az ehhez szükséges készségeket. Mindezeket képes legyen teljesítményében

is megjeleníteni. (Ki tudja hozni magából a legjobbat.) Edzettségének fejlesztésén keresztül szokásrendszerébe épüljenek be az egészséges tréning szokások. Az edzőből a sportoló felé áradó bizalomnak kell megteremtenie az atlétában azt az önbizalmat, a belső érzékelést, amely az életét átfogó én-értékességet eredményez – nem csak a sport terén. Magabiztos, önbizalommal teli tagja legyen a sport- és a szélesebb társadalomnak is. Kompetenciája és önbizalma segítségével tudjon önállóan döntéseket hozni. Képes legyen az emberekkel pozitív kötődések és társas kapcsolatok kialakítására a sport világán belül és kívül, hatékonyan tudjon együttműködni környezetével. Olyan személyiséggé váljon, aki értékeli és tiszteli a sport és mások erkölcsi normáit, sérthetlenségét.

A szakértelemnél az inter- és az intraperszonalitás kiemelésével a kifelé és a befelé irányuló kommunikációt, a reflektivitást, a gondolkodásmódot hangsúlyozzák. Azokat az elemeket, amelyeket a szakma gyakorlat-orientáltsága, az „edzői út” nem tart fontosnak, illetve azok fejlesztését nem támogatja kellőképpen. Côté és Gilbert (2009), ha közvetetten is, de osztja Denison és Avner (2011) véleményét: etikus és innovatív megoldások keresése viszi előre a szakmát, ami nemcsak az edzői és a sportos hatékonyságot szolgálják, hanem a társadalmat is.

Szakmával való elégedettség

Eddig alapvetően az edzők külső megítélésével foglalkoztunk: sportolók, vezetők hogyan látják, milyennek ítélik az edzők munkáját. A belső elégedettség a foglalkozással való azonosulással mérhető. Dixon és Warner (2010) 11 dimenzió mentén vizsgálta meg az edzők elégedettségét. A korábbi kutatásokkal ellentétben úgy találták, hogy nem egyforma befolyásoló erővel bírnak az egyes tényezők, pontosabban a személyes elvárások és a környezet kínálta lehetőségek összhangja, fedésbe kerülése nem minden esetben eredményez magas szakmai elkötelezettséget. A belső elvárások és a külső adottságok nem találkozásának pedig nem automatikus következménye a munkahely, súlyosabb esetben a pálya elhagyása. A vonzó és a taszító helyzetek között van egy semleges pozíció. Kezdjük ennek az ismertetésével.

1. Sportnak, mint munkahelynek az alapvető jellegzetességei, amelyek minden edzői munkára egyformán jellemzőek: ha ezeken a területeken a személyes

elvárások találkoznak a környezet nyújtotta lehetőségekkel, akkor semleges attitűd alakul ki a munkavállalóban; ha nem, akkor az elégedetlenség.

- a. Sportpolitika: A város, az egyesület, a foglalkoztató intézmény sporttal kapcsolatos elképzelése; milyen fejlesztéseket támogatnak; milyen beruházásokat hajtanak végre.
 - b. Fizetés
 - c. Utánpótlás-nevelés, kiválasztás: nyári táborok, játékosvásárok (az Amerikai Egyesült Államokban az edzők fontos nyári feladata)
 - d. Munkahelyi felügyelet, ellenőrzés minősége
 - e. Személyes élet kiegyensúlyozottsága
2. Teljesítménnyel kapcsolatos faktorok: ha ezeknél a tényezőknél egyezés van a belső és a külső elvárások között, akkor elégedettség alakul ki; ha nem, akkor elégedetlenség figyelhető meg, mert ezek a legnagyobb befolyásoló erővel bíró tényezők.
- a. Program megvalósítása: az alapoktól felépíteni, megvalósítani egy tervet; sportolók kinevelése; csapatépítés. Mindezek segítségével a nagy cél, az eredmény elérése. Az edzői elégedettség elsődleges forrása ugyanis a versenyteljesítmény.
 - b. Rugalmasság és önállóság: közvetlen irányítás alóli mentesség; viszonylagos autonómia a munkavégzésben, az időbeosztásban, a sportolók irányításában. Ez az egyik legvonzóbb munkafeltétel az edzők számára.
 - c. Kollégákkal való kapcsolat
3. Vágyott faktorok: ha az edző nem kapja meg, akkor semleges marad; ha megkapja, akkor nagyfokú elégedettség jellemzi. Az ide sorolt tényezők adhatják meg a vágyott külső elismerést.
- a. Sportoló – edző kapcsolat: a legnagyobb motiváló erővel bíró elem a sportolói tisztelet, ami nem csak a szakmai tudásnak, hanem az embernek is jár.
 - b. Társadalmi elismerés, megbecsültség

Eddig nem volt szó érzelmekről, de nyilvánvaló, hogy az elégedettséghez és az elégedetlenséghez érzelmek is tartoznak. Holland kutatók a szakmai identitáskutatásánál

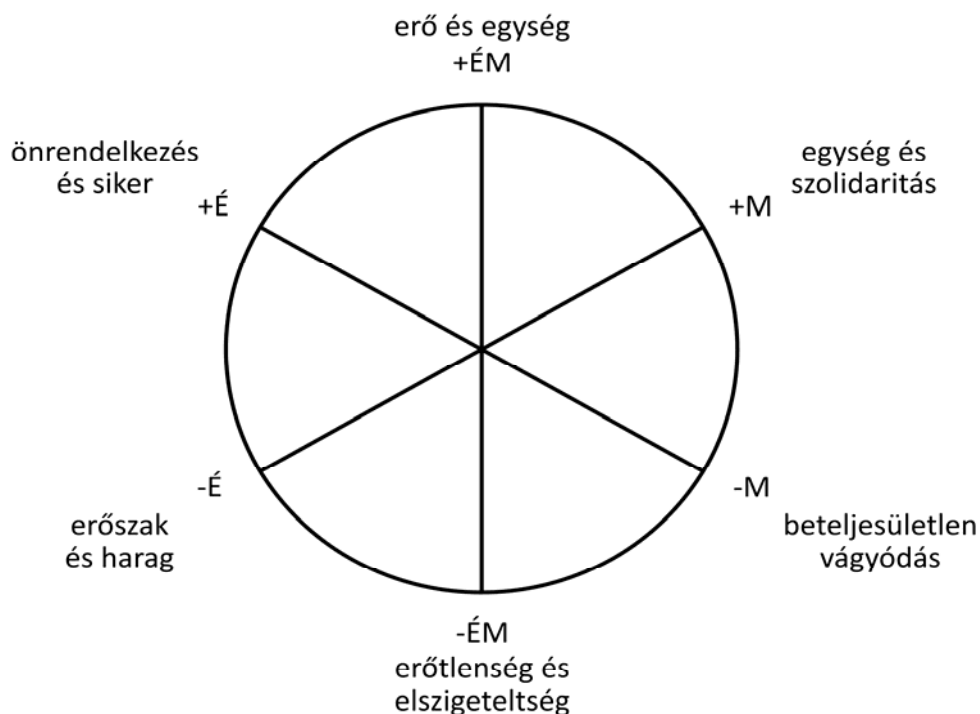
a tudás-gondolkodás mellett az egyénnek önmagára irányuló, önmagával kapcsolatos érzelmeit is hangsúlyozzák. A belső és a külső hatások akár harmonikus, akár konfliktussal terhelt helyzetet teremtenek, mindkettő érzelmekkel jár. Vloet (2009) foglalta össze a pozitív és a negatív hatásokhoz kapcsolódó érzelmeket (1. táblázat).

1. táblázat: Konfrontációk megjelenése az érzelmek szintjén (Forrás: Vloet 2009, 74.)

Én-hatások (belső)	Külső hatások (mások)	Pozitív hatás	Negatív hatás
önbecsülés	gondoskodás	öröm	szorongás
én-erősség	egyértetés	boldogság	stressz
én-elégedettség	lelkesezés	élvezet	magány
büszkeség	elkötelezettség	bizalom	tehetetlenség
energikusság	szimpátia	biztonság	harag
szabadság	szolidaritás	belső nyugalom	csalódottság

Ha az edzői elégedettséget és szakmai identitás alakulását vizsgáló kutatások eredményeit összevetjük, akkor érdekes képet kapunk az edzők érzelmi erőforrásairól. Az objektív teljesítményre és az autonómiára építő szerepfelfogásuk marginalizálja a külső hatások erejét. Így azonban nemcsak az általuk hátráltató tényezőnek tekintett külső negatívumokat küszöbölik ki, hanem megnehezítik önmaguk számára a környezet pozitív hatásainak érzékelését, az ott fellelhető erőforrások támogató használatát is. Ha a külső hatások kedvezőek, vagyis találkoznak az elvárásaikkal, akkor azokat vagy a semleges vagy a vágyott kategóriába sorolják. Mindkét megoldás a negligálás egy formája, mert érték helyzetükből eltolják őket: vagy lefelé vagy túlságosan fölfelé, szinte elérhetetlen mezőbe. Ennek a viselkedésnek az alapja a versenysportra jellemző felfogás: a teljesítmény önmagáért beszél! Ahogy az már többször említést nyert, a szakma megújulásának alapja a társadalmi hasznosság, a szélesebb környezet érdekeinek a figyelembe vétele. Ezt a holisztikusnak is nevezett megközelítést ki kell egészíteni még az edző szakmai és személyes életútjának az egységben történő kezelésével, egy megint csak holisztikusnak is nevezhető, de más szempontú megközelítéssel. A foglalkozási identitás és más szerepeinkhez kapcsolódó identitások is folyamatos változásban vannak. Ez a dinamizmus időlegesen lemondhat bizonyos külső hatásokról, „másokról”, de nélkülözésük hosszú távon mindenképpen veszteséget jelent. A belső és a külső értékelés dialógusát Vloet (2009) egy kördiagrammal

szemlélteti, amelynek az említettekhez hasonlóan van pozitív és negatív oldala, illetve kedvező és kedvezőtlen érzelmi társulásai (3. ábra).

3. ábra: Személyiség értékelésének típusai (Vloet 2009, 76.)

(Személyiség [Én] és környezet [Mások] viszonylatában)

Ha az egyén belső önértékelése pozitív, akkor autonómia és siker jellemzi (+ É); ha negatív, akkor az agresszió és a harag (- É). Ha környezetétől pozitív megerősítést kap, akkor egyetértés és szolidaritás veszi körül (+ M). Ha környezete elutasító, akkor be nem teljesült vágyak jellemzik (- M). Pozitív én-erősség és pozitív külső hatások társulásakor jön létre a legideálisabb állapot: erő és egyetértés együttműködése (+ÉM). Ha minkét területen deficit áll fenn, akkor tehetetlenséget és elszigetelődést figyelhetünk meg (- ÉM).

A szakmai tudásnál az volt a végkonklúzió, hogy a szakértők mindhárom blokkban megbízható tudással rendelkeznek. Egyén és környezete viszonylatában is hasonló a helyzet: az edzők nem mondhatnak le céljaik megvalósítása érdekében a környezeti támogatásról. Igaz, munkájuk komplexitása miatt több forrás is rendelkezésükre áll: vannak választási lehetőségeik, alternatíváik.

Az eddigiekben tulajdonképpen az ideáltipikus edző kategóriáját vázoltam fel, annak az edzőnek a képét, aki még nem született meg, és soha nem is fog megszületni. Mégis mindenkinek, aki ezt a pályát választja, meg kell próbálnia minél több elemet átvenni ettől a képzeletbeli kollégától. A foglalkozás hazai történetét áttekintve látható, hogy már a múlt század első felében is rendelkeztek a szakma kiváló képviselői jó néhány ilyen vonással, képességgel. A legfontosabb, hogy az alapok lerakásánál is már működött a reflektív gondolkodás, mint ahogy az edzői szakértelem hármaskörében is már régóta körforgás van. Más kérdés, hogy akkor még ezeket a fogalmakat nem használták ezekre a folyamatokra. A szakmát érintő változások közül két terület szeretném felhívni a figyelmet. A sport egyre több tudományt vonz a hatókörébe, így a harmadik blokk „ológiáit” egyre nehezebb beleszuszakolni, feltüntetni az ábrán. Igaz, erre a modellre is áll, hogy a fejlődés nem közvetlenül a tudományból eredeztethető, hanem a gyakorlatba beágyazott tudás határozza meg, annak színvonala a fejlődés záloga (Polányi 1994). Vagyis a pálya szélén álló edzők ismeretszintje, szokásrendszere.

Nash és Collins (2006) modellje nem tartalmazza az edzői foglalkozást megújítani szándékozók által kiemelt erkölcsi mérlegelést. A hatékonyság kérdésköre már érinti a szakma gyakorlásának etikai kérdéseit is. A hitelesség és a sikeresség perspektívájából fontos társadalmi hasznosság és a hosszú távú következmények mérlegelése csak az erkölcsi normákat is figyelembe vevő döntésmechanizmussal érhető el. Ha a hármaskör tagolású, térben kiterjesztett modellben szeretnénk elhelyezni az etikát, akkor nem is egy új elemként kell rá gondolni, és nem is mint az „ológiák” dobozába tartozó tudományra. Az etika inkább ennek a szakértelemnek az immunrendszereként működik: áthatja és ellenőrzi az egész folyamatot, véd és ellenáll, így tartja fenn a rendszer működőképességét.

4. MÓDSZEREK

4.1. Kutatási módszerek

Kutatásom célrendszerének megfelelően választottam ki a kutatási módszereket. A történeti jelleg, az életpálya végigkövetése és a személyes tapasztalatok felderítése érdekében két módszert alkalmazok a vizsgálatomban: a kritikai diskurzus elemzését és a narratív életinterjút.

A feminista kutatások egyik célja, hogy feltárják azokat az ideológiákat, amelyek közre játszanak a sportban a nők alárendelt helyzetének a fenntartásában. Az ideológiák olyan társadalmi tudatformák, amelyek tartalmazzák a társadalmi nemekre, a sportolói szerepekre vonatkozó elvárásokat, normákat, így befolyásolják a mindennapi viselkedést. A nők sporton belüli helyzetének vizsgálatához elengedhetetlen ezeknek a valóságot tükröző, a cselekvést irányító tudattartalmaknak a felderítése. Ehhez részben van Dijk (2000) módszerét használok: „... *a kritikai diskurzuselemzés a diskurzuselemzői kutatás egyik típusa, amely elsősorban azt vizsgálja, miképpen valósulnak meg, reprodukálódnak, illetve lelnak ellenállásra a társadalmi és politikai kontextusban értelmezett szövegen és beszéden keresztül a társadalmi hatalmi visszaélések, az uralom és az egyenlőtlenség*” (idézi Zombory 2008, 412.). Történeti szempontokat figyelembe véve elemzi az ideológiáknak kommunikatív cselekvéseken keresztüli megmutatkozását Ruth Rodak (Géring 2008), aki szövegek, műfajok, témák és diskurzusok összekapcsolódásainak, egymásra hatásának szisztematikus és többszintű vizsgálatát tartja fontosnak. Ezeket a szempontokat figyelembe véve elemzem a női versenysport kibontakozását a két világháború között. Az ekkor megjelent cikkekben, könyvekben keresem a diskurzus főbb témáit, az érvelési stratégiákat, mivel a nőkkel szemben jelenleg is megnyilvánuló ellenállás erre az időszakra vezethető vissza.

A diskurzuselemzés is a történelmi kutatások egyik alapvető módszerére, a forráskritikára épül, amelyet a foglalkozástörténeti résznél is alkalmazok. A források, dokumentumok elemzésénél a belső, tartalmi kritikára összpontosítok (Eszenyi 2000). A gyökereket, a történeti előzményeket kutató két rész nemcsak módszertanában, hanem céljában is közös: a háttérét képezi az élettörténeteknek (lifehistory). Goodson szerint a társadalomtörténeti háttérnek ott kell lennie az elemzésben, még ha az interjúalany életének elmesélésekor nem is hivatkozik erre, vagy nincs tudatában ezek hatásainak (Armour, K. – Hsin-heng Chen 2012. 238.). Goodson megállapítását kutatásomban összekapcsolom Geertz (2001) telített (sűrű) leírás fogalmával. A narratív kutatási módszerek sikeres alkalmazásának kritikus pontja, hogy a jelentésekkel telített személyes világot mennyire hűen tudja tükrözni a vizsgálat. A hitelesség érdekében vezette be Geertz a telített (sűrű) leírás fogalmát, aminek én részben a történeti

részekkel, részben a foglalkozás szerepjellegzetességeinek összefoglalásával segíték elő.

A kvalitatív kutatások leggyakrabban használt módszere az interjú, melyek közül én a narratív életinterjút alkalmazom (Wengraf 2000). A sporttudományban ezt a módszert eddig csak testnevelő tanárok pályájának elemzésére használták (Pissanos – Allison 1996; Armour 1997; Naess 2001), aminek oka, hogy az edzői pálya kevésbé tipizálható, mert a sport szervezeti és működési rendszere a nők és a férfiak számára egyaránt nehezen tervezhetővé, építhetővé teszi a szakmai karriert (Kohli 1993). A szakma egészére jellemző bizonytalansági tényezők mellett – pl. tehetséges utánpótlás, sportfinanszírozás – a munkavállalási lehetőségeket erőteljesen befolyásolják az egyes sportágak adottságai is (versenyrendszer, népszerűség). Annak ellenére használom ezt a módszert, hogy a Christensen (2003) által is legfontosabb kutatásetikai elv, az interjúalanyok anonimitásának biztosítása miatt – a sportágakban, de az egész szakmában jól ismert kevesekről van szó – a szisztematikus, többlépcsős elemzésről le kell mondanom. Ennek a döntésnek nemcsak szakmai, hanem kutatásetikai és sportpolitikai okai is voltak. Az anonimitás, a személyiség védelme az alapja annak a bizalomnak, amelynek létre kell jönnie a kérdező és a kérdezett között az interjú alatt. Ezt a bizalmat csak akkor tudja a kutató megőrizni, ha nemcsak útravalóként használja a kutatása során, hanem arra is ügyel, hogy a publikálást követően az anyag az eredeti, az interjúalanyokkal közölt cél érdekében legyen csak felhasználható. Egy viszonylag zárt világban a személyességet a személyeskedéstől igen vékony mezsgye választja el, így az interjúalanyok védelme egyben kutatási témám és célom megőrzését is jelenti: nem személyeket, hanem problémákat, helyzeteket szeretnék a középpontba állítani, megmutatni.

Az interjúalanyok védelme miatti korlátozások ellenére ez a módszer lehetővé teszi, hogy:

- folyamatában, történetiségében követhessem végig az interjúalanyok pályafutását, öntudatuk alakulását;
- az edzőnők határozhassák meg szakmai identitásuk fontos elemeit, a férfiak által kidolgozott szerepmoddellhez való viszonyukat;

- kérdezési technikája révén az edzőnők befolyásolásmentesen mondassák el saját konstrukciójukat; belső döntéseiket, motivációikat, attitűdjeiket legmélyebben feltárják;
- az egyéni, a szervezeti és a társadalmi hatások együttesét, egymásra hatását vizsgáljam.

Az interjúk és önéletrajzok (Székely 1992; Keleti 2002) szövegének elemzésénél Giorgi módszerét követem (Christensen 2003; Kvale 2005). Az interjúk legépelet szövegéből:

1. Kiemelem az összes olyan részt, amit érdekesnek, fontosnak vagy éppen váratlannak tartok.
2. Hozzáfűzöm mindazokat a megjegyzéseket, amiket az interjú készítése közben tettem.
3. A szöveg szélére jegyzetelem a tartalomra vonatkozó megjegyzéseimet, észrevételeimet.
4. Szétválogatom, elkülönítem a szövegből a hasonló kifejezéseket, mintázatokat, témákat; megkeresem a kapcsolatokat, a közös pontokat; egy-egy téma változatait, variációit (Hastie – Golotova 2012).

Az interjúk adatainak feldolgozásánál a célkitűzésekben megadott témáknak megfelelő jelentésegységeket kerestem. A végső szövegváltozatban az idézett részletekben megváltoztattam, illetve elhagytam minden olyan részletet, amely esetleg sértené az edzőnők személyiségi jogait, anonimitását.

4.2. Mintavétel

A mintába bekerült edzőnőkkel szemben két kritériumot támasztottam. A történeti áttekintés érdekében törekedtem azoknak az edzőnőknek a felkutatására, akik sportágukban az első nők között voltak. A foglalkozás teljes profiljának, a sportrendszer horizontális és vertikális szintjeinek áttekintése érdekében olyan alanyokat kerestem, akik hosszú távon foglalkoztak felnőtt versenyzőkkel vagy válogatott sportolókkal. E két kritériumnak azonban csak néhány sportág képviselői feleltek meg. Az átfogó helyzetkép megrajzolása érdekében bizonyos sportágakban csak a második feltételhez ragaszkodtam, így 14 interjút készítettem el az alábbi sportágakban: atlétika, kajak-

kenu, kézilabdázás, lövészet, röplabdázás, sífutás, torna, úszás és vívás. (1. sz. melléklet) Az interjúalanyokkal előzetesen csak azt közöltem, hogy az edzőnők a kutatási témám, a beszélgetést pedig ugyanazon mondattal indítottam: „Kérem, mesélje el nekem az életének azokat az eseményeit, élményeit, amelyek mint edzőnőnek fontosak!” A főnarratíva után kérdéseket tettem fel egyrészt az elmeséltekkel kapcsolatban, másrészt olyan témákra utaltam, melyeket a szakirodalom áttekintése után fontosnak tartottam.

Az interjúkészítés két „szubjektív” elemét szükségesnek tartom még megemlíteni. Köszönettel tartozom az edzőnőknek, hogy első megkeresésre vállalták az interjút, hogy készségesen illesztették bele „versenynaptárunkba” ezt a több órás elfoglaltságot. Előzékenységre jellemző, hogy az általam kiválasztott edzőnők közül csak ketten nem vállalták az interjút, illetve egyikük nem a találkozástól zárkózott el, hanem a beszélgetésnek az általam meghatározott formáját utasította vissza. A „beszédességnek” az egyik okát én abban látom, hogy ilyen irányú tapasztalataikról – egyiküket kivéve – még nem volt alkalmuk beszélni, megnyilatkozni. Szinte kicsordult belőlük mondandójuk, az interjú kapcsán eszméltek rá arra, hogy mennyi minden felhalmozódott bennük. Az interjúkészítés egyik érzékeny pontja a hierarchiamentes viszony, az interszubjektivitás kialakítása a kutató és a kérdezett között (Finch 2003; Passerini 2003). E viszony megteremtéséhez szükséges, hogy a kutató önmaga is megmutatkozzon, meséljen magáról az interjúalanynak: a bizalomra bizalommal válaszoljon. Nyitottságom azonban korlátozott volt, éppen céloom érdekében: senkivel sem közöltem az interjú előtt és alatt, hogy én a Semmelweis Egyetem Testnevelési és Sporttudományi Karán (TF) dolgozom. Mivel legtöbbször volt és van kapcsolata ezzel az intézménnyel – itt szereztek diplomájukat, ide járnak továbbképzésre, személyes ismerőseik vannak az oktatók között –, nem akartam befolyásolni mondanivalójukat. A beszélgetés során a felhalmozódott feszültség, az érzelmek levezetése, az egyensúly újbóli megteremtése érdekében a magnetofon kikapcsolása után őszintén válaszoltam a személyemet érintő kérdéseikre, de volt olyan alkalom is, amikor magamtól kezdtem el beszélni az életemről, mert úgy éreztem, hogy az interjúalanyok a beszélgetésünk előtti önmagához való visszatalálásához ez szükséges.

5. EREDMÉNYEK

5.1. Társadalmi diskurzus a női versenysportról

A nők társadalmi helyzetéről folyó vitában a konzervatív álláspontot vallók hivatkozási alapja a test, a gyengébbik nem mítosza. Felfogásuk szerint a testben manifesztálódó – a természet által eleve elrendelt, öröktől fogva adott – biológiai nem határozza meg a nők képességeit, amelyek szellemi és fizikai téren is gyengébbek a férfiakénál, így „természetes”, hogy a társadalmi élet bizonyos területeire nem képesek bejutni. Felfogásuk szerint nem kirekesztésről van szó, hanem alkalmatlanságról. A negatívumok hangsúlyozásával a nőket az általuk elfogadható cselekvési formákba, a tradicionális anyai, feleségi szerepbe akarják bezárni. A konzervatív álláspont egyik döntő hivatkozási elemére jelent veszélyt a női sport, mert a nők a pályákon a nézőközönség előtt nem csak fizikai, hanem mentális képességeiket is bizonyíthatják. A sport kapcsán nem másról van szó, mint a női és férfi szerepek újrafogalmazásáról; a „nőiességhez” és a „férfiassághoz” kapcsolódó tulajdonságok, értékek és normák átcsoportosításáról, új társadalmi viselkedésminták elfogadásáról, illetve a nőknek a testük fölötti szabad rendelkezéséről.

A társadalmi női szerepek konzervatív felfogása

A 19.-20. század fordulóján hazánkban is elkezdődik a női testtel kapcsolatos attitűdök változása. E folyamat társadalmi feltételeinek megteremtése Klebelsberg Kuno kultuszminiszteri tevékenységéhez fűződik, az ő nevével fémjelzett oktatási- és kultúrpolitikai reformok nagymértékben elősegítik e változásokat.¹ Az 1921. évi LIII. számú törvény a megreformált leány-középiskolákban is kötelezővé teszi a testnevelés tantárgyat. A lányoknak oktatandó mozgásanyagáról, a tanterv tartalmáról a következőket írja Klebelsberg: „*A leányok testnevelésének nem szabad a fiúk testnevelését pontról-pontra utánozni, hanem abból csak azt kell átvenni, ami a női szervezetnek és léleknek, a női graciozitásnak megfelelő és alkalmas arra, hogy a leányok fizikumát a női hivatásnak megfelelően egészségessé és az élet szenvedéseinek elviselésére képessé tegye*” (Jellenz – Brunner 1929, 4.). A graciozitást a férfiak megőrzésre méltó nőies értéknek tartják, gyakran szerepel érvelési rendszerükben, de

¹ Klebelsberg miniszteri tevékenységéről lásd: Kiss Tamás, T. (szerk.): Klebelsberg Kuno. Új Mandátum, Budapest, 1999.

hasonlóan más „nőies” tulajdonságokhoz, elismerését arra használják fel, hogy az általuk nőiesnek ítélt viselkedésmódot ennek keretei közé szorítsák, amint az idézet is mutatja. Az iskolai testnevelés esetében ezzel a csökkent értékű, de nőies mozgásanyaggal továbbra is fenntartható a lányokban testi gyengeségük, kiszolgáltatottságuk tudata, ami igazolja elkülönítésüket az oktatásban, a sportpályákon. Klebelsberg nem csak az iskolai testnevelés társadalmi kiszélesítését szorgalmazza, hanem a sport népszerűsítését is fontosnak tartja. "Sportminiszterként" létrehozza a versenysport irányítási rendszerét, biztosítja a szakmai háttért, a szakemberképzést és a létesítményeket. Céljai között szerepel a sportnak a nemzeti kultúra részeként való elfogadtatása, emellett külpolitikai jelentőséget tulajdonított az élsportnak, a nemzetközi versenyeken való részvételnek: „... *egy-egy olimpiai győzelem a nemzetközi vívó-, tenisz-, vízipóló- és futballmérkőzéseken vagy másutt kivívott diadal az egész világ figyelmét felhívhatja a kis magyar nemzetre*" (Kiss 1999, 53.). A sport társadalmi presztízse ugyan növekszik, de ez nem jelenti azt, hogy a nők is részesedhetnek ebből, illetve azt, hogy a férfiak lemondtak volna az így keletkezett pluszerőforrásról.

A magyar sportéletben bekövetkezett változásokkal kapcsolatos konzervatív reagálásokat Doros György vívó, a Magyar Vívó Szövetség tevékeny tagja fogalmazza meg legmarkánsabban, akinek írásai legelőször a "Testnevelés"-ben jelennek meg.² Az Országos Testnevelési Tanács folyóirata arra volt hivatott, hogy a magyar sportélet elméleti, szakirodalmi alapjait megteremtse. Az első publikálás után még kétszer adják ki gyűjteményes kötetben elemzéseit; az 1943-as kiadást a Magyar Királyi Testnevelési Főiskola (TF) tankönyvének tekintették.³ Doros a polgári sport, az amatőr polgári sport elkötelezett híve, aki munkáival a testmozgás szellemi vonatkozásaira hívja fel a figyelmet, meggyőződése, hogy egy nemzet kulturális fejlettségét az amatőr versenysport reprezentálja, de elsődlegesen nem annak eredményei, rekordjai, hanem az

² Doros György az 1932-es gyűjteményes kiadás előszavában a következőket írja: „... első munkámat, «A versenysport etikai és lélektani problémái»-t a magyar sportsajtó nem remélt, szinte páratlan kitüntetésben részesítette azzal, hogy valamennyi nagyobb napilap hasábjaira terjedő cikkben méltatta és ismertette”. *Doros György: A sport szociális és kulturális vonatkozásai.* OTT, Budapest, 1932, 3. o.

³ Részlet az előszóból: „Úgy látszik, hogy munkám és törekvésem megértésre talált a legilletékesebb helyen. A M. Kir. Vallási- és Közoktatásügyi Minisztérium Országos Sportközpontja most azzal a megbízással tüntetett ki, hogy főleg a Testnevelési Főiskola részére összegyűjtve adjam ki másodszer is tanulmányaimat”. *Doros György: A sport etikája és lélektana.* 2. kiad. Stephaneum Ny., Budapest, 1943, 3. o.

adott nemzet sportjának szelleme.⁴ „*A sportban az akarat szelleme nem csak azt jelenti, hogy az eredményt akarjuk, hanem jelenti a fegyelmet, a figyelem koncentrációját, az önuralmat, a tettekkészséget, a dicsőség utáni vágyat, az önbizalmat és egyszersmind a szerénységet is*” (Doros 1932, 136.). A sport kulturális jelentősége az értelmi és akarati nevelésben rejlik: a sportember a tréningek és a versenyek során leküzdöi ösztöneit, gyengeségét, önfegyelmet tanul. A sportpályán megedzett erkölcsi értékek, elsajátított magatartásmódok segítik őt az élet más, az emberiség története szempontjából jelentőségtelegebb területein – pl. művészet, tudomány – a siker eléréséhez. A sport azért sem lehet a legfontosabb az életben, mert nem válhat hivatássá, nem lehet a megélhetés forrása. Az amatőr sportolót az erkölcsi erő és a lelki nagyságra, a legfőbb jóra való törekvés jellemzi. A professzionista sportolóból ezek az etikai tartalmak hiányoznak, és ezért a szerző a profi sportot nem is tekinti sportnak.⁵ Témám szempontjából ez azért érdekes, mert a nők nagyobb számban való megjelenése a sportban egybeesik a profizmus megjelenésével. Doros is úgy véli, hogy a „versenyhisztéria”, a profi sport nyitotta szélesebbre a sportpályák kapuit a nők előtt: passzív és aktív szerepek tekintetében egyaránt. A passzív, nézői szerep felértékelődik a versenysportban, és Doros szerint a nőknek nagy részük van a hőskultusz kialakulásában, a bajnokok túlzott ajnározásában, amikor a sportoló már nem a lényegi, belső értékek megszerzésére, felmutatásra koncentrálnak, hanem a külsőségek foglalkoztatják: a narcisztikus önszemlélet és tetszeni vágyás elvonja a figyelmét a küzdelemtől.⁶ Doros felrója a nőknek, hogy az éppen csak megnyitott területen nem a megfelelő módon viselkednek, normaszegésükkel érdemtelenné válnak a megosztott, a férfiak által átengedett tér használatára. Az egyidejű, közös térhasználat mindvégig

⁴ Doros szerint a profi versenysportnak azért nem lehet kultúrmissziós szerepe, mert „... a professzionista sport terén elért eredmények nem nyúlnak széles néprétegeken keresztül a nemzeti talajba, hanem vagy teljesen individuálisak, vagy pedig a professzionista sportolók tömeges és szerencsés találkozását jelzik valamely nemzet keretén belül”. Doros György: *A sport filozófiája*. In: *Doros György: A sport etikája és lélektana*. 2. kiad. Stephaneum Ny., Budapest, 1943, 95. o.

⁵ A szerző szerint a nézőközönség negatívan hat az amatőr sportra, mert többek között politikát, esztétikát, ösztönöket – utóbbi kettő nőkhöz kapcsolódó fogalmak – visz bele; felerősíti az amatőrellenességet, mert a fizető nézők teszik lehetővé, hogy a sport élethivatássá váljon. Több írásában is említést tesz erről a témáról, de legrészletesebben „A nézőközönség pszichológiája” című írásában foglalkozik vele, mely mindkét gyűjteményes kötetben szerepel.

⁶ Hasonló véleményt fogalmaz meg a profi sportról Kelemen Kornél, az OTT elnöke is: „Nem vagyok a krekk-rendszer híve, mert az igazi sportember nem hangos és sikereit nem használja fel a saját céljai érdekében. [...] A sport legyen testedzés, szórakozás, *de ne legyen üzlet*. Ezek a sportemberek idővel nem válnak a társadalom előnyére. Legyen polgári foglalkozása minden futballistának.” Vermes Magda interjúja; *A Hétfői Napló*, 24. 1934. 1. (január 1.) 14. o.

neuralgikus pontja a női sportnak. Az erkölcsökre, a jó modorra való hivatkozással a férfiak dominanciájukat úgy is megpróbálják megőrizni, hogy ragaszkodnak az időbeli és térbeli szegregációhoz, ami a sportlétesítmények korlátozott száma miatt a nők számára hátrányos.⁷ Áttételesen, a nők érdekeire hivatkozva, átmenetileg megszüntetik azon sportágak körét, amelyeket a nők is űzhetnek, illetve alapvetően a nyári hónapokra korlátozzák sportolásukat. A nők térhasználata akkor bővül, amikor sikerül a sport strukturális felépítésében változásokat elérniük: kivívják, hogy önálló szakosztályok jöjjenek létre számukra, vagy ahol ez nem lehetséges, ott saját sportegyesületeket alakítanak. Ez utóbbi megoldást választják a vívónők, amikor megalapítják a Magyar Női Vívó Clubot, amely saját bajnokságokat is rendez. Az alapító tagok között van Durand Zsuzsi törvívó, aki a Nemzeti Sport olvasóinak szavazati alapján a 30. – csak a nőket tekintve a második – legnépszerűbb magyar sportoló 1927-ben.⁸ A „100-ak könyve” a vívónő pályafutásának bemutatásakor megemlíti, hogy: *„A fegyverforgató Magyarországon, a vívósport klasszikus hazájában, ahol a férfiak évtizedek óta a világ vívósportjának élén járnak, nem tudott megteremni a hölgyek vívása. Külföldi impulzus kellett ahhoz, hogy a magyar nők is beálljanak a vívósport űzőinek kicsiny, de fanatikus táborába”*. A cikk szerzője nem véletlenül használja a fanatikus jelzőt: a nőknek a vívás területén sokkal nagyobb ellenállással kellett megküzdeniük, mint más sportágakban. Ennek oka, hogy a vívás, ahogy azt Hadas Miklós kimutatja, a férfiasságnak, a modern libido dominandinak egyik megnyilvánulási formája: a férfi lovagiasság, becsületesség, a (párbaj)hagyományok továbbélésének területe (Hadas 2003, 85-108). A sportág zártságát mutatja az is, hogy a nőket megelőzően a polgári származású férfiak is csak lassan tudnak beszivárogni a klubtagok közé, illetve a vívás az a sport, amelyik hosszú ideig megőrzi az amatőrizmus eszményét. A nők számára hátrányos momentum az is,

⁷ „... a nők számára nem építhetnek külön klubhelyiségeket, a tornatermet, vívótermet, vagy az atlétikai pályát csak olyan időpontban engedhetik át a nőtagjaik számára, amikor szünetel a tréning, vagyis a legalkalmatlanabb időkben. Vagy magántornatermekbe, vívótermekbe járhatnak tehát, vagy meg kell várniuk a legolcsóbb szeszt: a nyarat...” *Kőhalmy József: Miért sportoljanak a nők? A nő, 1. 1914./ 4. 73-74. o.*

⁸ 100-ak könyve. Száz magyar versenyző írásban és képen. Nemzeti Sport, Budapest, 1927. A listában összesen 5 sportoló nő szerepel: 17. Sipos Manci úszónő; 30. Durrand Zsuzsi; 34. Pétery Jánosné Váradi Ili teniszese; 38. Stieber Lotti úszónő; 97. Mednyánszky Mária asztaliteniszező. A szavazásról bővebben lásd Zeidler (2011).

¹⁰ A szerző a nők versenysportjával részletesebben „Az akaratérő kifejlődése a versenysportban” című írás keretében, az 1943-as kiadásban a 65-66. oldalon foglalkozik, az idézetek is ebből a részből származnak.

hogy a közönség nem elengedhetetlen feltétele a versenyeknek, így még passzív szereplőként sem tudnak közel kerülni a vívóklubokhoz.

Dorosnak a nők aktív, sportolói szerepvállalásáról a következő a véleménye: „*csak kivételesen és csakis erősen férfias karakterű nőknek ajánlható*”, mert „*a bátorság, a lelkiereő, a kitartás, a küzdőképesség mindig, mint tipikus férfi tulajdonságok szerepeltek*”.⁹ Mivel a szerző a sportban nem a fizikális, testi teljesítményt tartja a legértékesebbnek, hanem a szellemi oldalra teszi a hangsúlyt, ezért elsődlegesen a nőknek sem fizikai gyengeségüket rója fel: „*A versenysport lényege, az akaraterő kifejlesztése, olyan elvont és eszmei tartalom, amit a nők gyakorlati érzéke nem foghat fel teljes egészében*”. Adódik a kérdés: ha a sport a férfiak akaratát megedzi, akkor a nőket miért nem lehet a sporttal fejleszteni? A szerző szerint két okból: egyrészt mert a nőkben több az önszeretet, hiúság, én-érzékenység, és ezek úgynevezett akaratgátló tényezők; másrészt idegrendszerük valószínűleg gyengébb, ezért a versenyzés nem akaraterőt vált ki belőlük, hanem kisebb-nagyobb fokú hisztériát. A női idegrendszer „mássága” visszatérő eleme a diskurzusnak. A Magyar Athletikai Szövetség Női Sportbizottságának a hölgyek körében az atlétikát népszerűsíteni szándékozó kiadványában a következőt olvashatjuk: „*Az állandó, rendszeres életmód főleg a nőknél fontos, mivel a női szervezet különleges megalkotása folytán amúgy is állandó idegbeli tónusingadozásoknak van kitéve. A teljesítőképeségben igen gyakran mutatkozó, nem egyszer érthetetlennek látszó következetlenségeknek ez az egyetlen, – egyben sajnos, – megmásíthatatlan oka*”.¹⁰ Ez a megmásíthatatlan különbség – a megkülönböztetés alapjául szolgáló „ideges asszony” képe –, amely a nők sportolását népszerűsítő kiadványban is teret kap, Foucault szerint a 19. század terméke. Akkor válik a hatalomgyakorlás egyik stratégiai alapegységévé a női test hiszterizálása: e tulajdonság mentén kapcsolják a nőt a szexualitáshoz, az orvostudományhoz, a társadalomhoz, a családhoz. Ezzel párhuzamosan zajlik a női test medikalizálása, amely megközelítés szintén fontos szerepet kap a női sport megítélésében (Foucault 1996, 106-107, 151.).

Doros – a századfordulón kialakult vélekedést megőrizve – a nőket csak a versenysport üzésétől tanácsolja el, a testmozgás más formáit kifejezetten előnyösnek tartja a női nem számára: az egészségügyi sportot, a tornát, a (ritmikus) gimnasztikát és

¹⁰ (N.N. 1933, 22.) A kiadvány előszavát Misángyi Ottó, a Testnevelési Főiskola igazgatója írta.

a táncot. Ez a felsorolás egyfajta etikai sorrend is, mert az egészségügyi sport áll legközelebb a versenysporthoz, az rendelkezik a legtöbb értéktartalommal, de míg az amatőr sport öncélú, önértékű, addig az egészségügyi sport eszközcélú, eszközértékű. A női nemnek ajánlott tornáról és a gimnasztikáról a következő megállapítást teszi: *„A tornából és a gimnasztikából hiányzik az egyéniség érvényesülésének az a nagy lehetősége, ami a küzdősportokat jellemzi. A sportszellem alapvető tulajdonsága az egyén önállóságra utaltsága és az egyéni cselekvés bizonyos szabadsága. Ezzel szemben a tornában egyfelől az engedelmesség, másfelől a parancsolás szelleme érvényesül. Ebből a szempontból a testkultúrának ez az ága nagyszerű fegyelmet nevelő eszköz...”* (Doros 1932. 129.). A nőknek megengedett, sőt ajánlott tornával, gimnasztikával kapcsolatosan a következőket kell megjegyeznünk: a versengés egyre kevésbé lesz jellemző a sportágra, fejlődése során a hangsúly áttevődik a fegyelmezésre, a rendben, rendszerben való mozgás megtanulására. E tulajdonsága teszi a tornát nemzetnevelő – a 19. században hazafiúi nevelő – sportággá. Ezt a férfiaknál sikeres eszközt akarják a honleányok nevelésénél is alkalmazni, amikor a háború- és területvesztés okozta embervesztés mihamarabbi pótlását várják el a nőktől, mert az ország politikai súlyának visszanyerését egy nagyobb lélekszámú, egészségesebb és kulturáltabb új generáció felnevelésétől remélik. A torna közvetett eszköze a politikának: az engedelmesség, a közösségnek, a nagyobb egységnek való alárendelődés megtanulásával a tradicionális női szerepet, a konvencionális nőies tulajdonságokat erősítik.

A nőknek ajánlott testmozgásokat a versenysporttal, a férfias küzdősportokkal szemben a következő ismérvek jellemzik: esztétikum, testélmény, örömszerzés. Összességében Doros szerint „nagyfokú szellemi különbségek” vannak a férfias és a nőies mozgásformák között. E szellemi különbségek azonban azokból a tulajdonságokból, értékekből következnek, amiket a női, a gyengébb nemnek tulajdonítanak. A nőiesség hagyományos felfogásával nem összeegyeztethetők azok a tevékenységek, így sportágak sem, amelyekben a versengés, a másikkal való küzdés, a testi kontaktus dominál. A konzervatív álláspont szerint a női természettel ellentétes a fizikai erő kifejtés, a megerőltetés, a sportoláshoz alapvetően szükséges állóképesség; számukra elfogadhatatlan és megengedhetetlen a sportpályán izzadó, erőlködő nő látványa. Azoknak a sportágaknak a nyilvános gyakorlását ajánlják a nőknek, ahol az

esztétikus, szép női test látható, ilyen például a korcsolyázás. Ugyanakkor a női a testmozgáshoz, a sportoláshoz kapcsolt értékeket alacsonyabb rendűnek tekintik, a sport férfias értékhierarchiájába beépíthetetlennek tartják. A sportágak felosztására, de a sportolói típusok leírására is jellemző a társadalmi nemek párhuzamos kezelése: a nők kirekesztése és megfosztása a férfiak megerősítésével, felmagasztalásával egyidejűleg történik meg. A sportolók kategorizációjában a negatív, kizáró tényezőket a nőies tulajdonságok, viselkedésmódok alkotják:

- érzetelmények alapján: a sportra alkalmatlan a narcisztikus típus, aki egyenlő a nőies férfival; a sportban kiváló az aszkéta típus, akiből hiányoznak a puha, nőies vonások, távol áll tőle testének szerelme;
- akaratvilág alapján: a sportra alkalmatlan a hisztériás típus; a sportban kiváló az akarat erős típus, a férfi ideáltípusa.

A szerző szerint a sport legmegvetendőbb figurája az álamatór, a primadonna, akinek lelki világát bizonyos alacsonyság jellemzi, ami egyenlő a nőies férfi lelki világával: hiúság, önszeretet, én-érzékenység jellemzi. *„Az álamatór olyan, mint a titkos prostituált, aki nyíltan nem meri bevallani, hogy az erkölcsi törvények ellenére él, de titokban pénzért osztogatja szerelmét”* (Doros, 1943, 98.). A sport nemkívánatos szereplőit nem a férfivilág kevésbé megbecsült csoportjaihoz hasonlítja, hanem a társadalom által megvetett nőkhöz: a polgári normák szerint a buja prostituált erkölcsileg és testileg is gyenge, mert nem képes határt szabni testi vágyainak, ugyanakkor morális szabadosságával veszélyezteti a társadalom alapegységének, a családnak a békéjét. A csoportosítás lényege: aki alkalmatlan vagy méltatlan a sport férfias világában való szereplésre, az már nem is férfi, az csak nő, illetve nőies lehet.

Rónay Viktor író – aki messze nem olyan felkészült elméleti szakember, mint Doros György – hasonló véleményt fogalmazott meg egy több kiadást megélt, közvélekedést tükröző egészségügyi ismeretterjesztő kézikönyvben: *„Az egész világot átható sportmozgalomban talán a női testedzés az a terep, ahol a sportnak inkább ártalmas kinövéseit, mint jótékony hajtásait lehetjük fel. ... [A sportolás divatja] ahelyett, hogy a női szervezetnek és szellemnek megfelelő esztétikus formát keresett és talált volna, inkább megalkotta a férfisport karikatúrájaként a mai nőisportot. [...] A férfi sportolásának célja az egészség megőrzése, az erő és kitartás fokozása. A nőisport céljával az egészség, a kedély és a szépség tűzhető ki. Az antik korszakban mintha*

megértőbb lett volna e tekintetben az emberiség. Nem rendeztek boxoló és birkózóversenyeket a nők részére, hanem az nyerte el a pálmát, aki a leghibátlanabb testalkatú volt, és akinek a mozdulataiban a legtöbb volt a ritmus” (Rónay 1926, 439-440.). A két nehéztalétkai szám, az ökölvívás és a birkózás nemcsak Rónay írásában szerepel. A nőket azoktól a sportágaktól különösen tiltják, ahol test test elleni küzdelem, közvetlen kontaktus van az ellenfelek között. Doros is egy női birkózóverseny kapcsán teszi a következő kijelentést: „*Nem a nőket sajnáljuk, hanem a sportnak ez a lealacsonyítása fáj*” (Doros 1932, 20.). A konzervatív álláspontot vallók szerint e sportágak annyira nem fértek össze a nőies viselkedéssel, hogy még a nézésük sem volt ajánlott a hölgyeknek. Perlaky Lajos szerint azok a nők, akik izgalomtól áttüzesedett arccal, önmagukból kikelve izgulnak a boxmeccsen, 25 botütést érdemelnek, és természetesen megfosztják magukat a női név viselésének jogától is (Perlaky 1929. 25-26.). E két sportágban a nők mindenképpen vétenek a sport szellemisége ellen – akár versenyzőként, akár nézőként vesznek részt –, mert mindkét esetben megjelennek az „alantasabb kívánalmak”, vagyis az ösztönök, „*az elfojtott és tévelygő sexuális érzelmek komplexuma*”. A kor felfogása szerint a sport egyik fontos tulajdonsága, hogy fegyelmezni képes: többek között a nemi ösztönöket. A szerzők szerint a nők megjelenésével épp e fontosnak tartott nevelési eszköz vész el.

Nők sportolásának orvosi megítélése

A sport fejlődéstörténetét jól jellemzi, hogy az egyes tudományterületek mikor kezdenek el foglalkozni vele. Az elsők között az orvostudományt és a pedagógiát találjuk. A nők számára kijelölt terület, az egészségügyi sport – a gyermekvállalásra való képesség biztosítása –, és a konzervatív álláspont hivatkozási alapja, a biológiai nem is ehhez a tudományághoz tartozik. Két szakterület, a nőgyógyászat és a hazánkban a 20-as években kibontakozó sportorvoslás állásfoglalása mérvadó a vitában.

A nőgyógyászok szemléletmódját meghatározza a Tauffer Vilmos és Tóth István által szerkesztett tankönyv „A nőgyógyászat kézikönyve”. A kiadvány támogatja a leánygyermek tornászását, mert a szervezetnek az egészséges fejlődéséhez szüksége van a mozgásra, ezért az orvosoknak pártfogolniuk kell a sportot – ártalmas túlzások

nélkül.¹¹ A terjedelmes tankönyv felnőtt nőkről szóló részében már nem esik szó sportról, annak sem pozitív, sem negatív hatásait nem említik a szerzők: nem tiltják, de nem is támogatják. Ez összefügg a kor felfogásával: a felnőtt, férjezett nők tevékenységi körébe a sport nem tartozik bele. Stux Sándor „A nők testedzése és a női testkultúra” című könyvében egyenesen a nőorvosoknak vindikálta a nők sportolásának irányítását. Mindezt azzal indokolta, hogy a testkultúrát három tényező határozza meg:

- a férfi és a női test anatómiai felépítése;
- a testek élettani működése;
- a nemek természettől rendelt hivatása.

E szempontokat figyelembe véve: „*A nő sportolása akkor felel meg igazában céljának, ha a nő szervezetét az anyaságra készíti elő egészségének, fejlődésének, testi erejének és rugalmasságának fokozásával. ... A férfias típusú nőknél – kiknek száma mintha napjainkban növekedően volna – engedmény nem tehető a férfi sportok irányába. Őket kizárólag a női testtípus kifejlődését elősegítő sportágakra kell szorítanunk*”.¹² Írását szakmai és társadalmi szüklátókörűség jellemzi. Sportszakmai hiányosságaival most nem foglalkozom, attól sokkal lényegesebbek orvosi szakmai kijelentései: nem tesz különbséget az elsődleges és másodlagos nemi jelleg között, egyenlő szerepet tulajdonít nekik a nők gyermekvállalási képességét illetően. A nőorvosok felfogására is jellemző, hogy a gyermekvállalás felől tekintenek a sportra. Nem csak a fizikai aktivitás megfelelő formáit akarják meghatározni, hanem a versenyzés mértékét is. Annak ellenére teszik ezt, hogy tudományos tapasztalat nem áll rendelkezésükre arra nézve, hogy a versenyzés minként befolyásolja a gyermekvállalást, a vállalható gyermekszámot, illetve a gyermekek fejlődését. Stux tudományosan megerősíti a női versenysporttal szembeni „leglátványosabb” kifogást, a férfias testalkat kialakulását, illetve a férfias sportok egyre szélesebb körű terjedésével az ilyen testalkatnak az öröklődését, elterjedését a nők körében. A nőiesség és a maszkulin, izmos felépítés

¹¹ „A tornászásnak mint életszükségletnek kellő felismerése, úgy látszik nagyon későn fog elkövetkezni, pedig kétségtelen, hogy a tornászás nemcsak izomgyakorlat, hanem fontos gyakorlása az egész szervezet minden részletének, az akarat erőnek, a bátorságnak, a beidegzésnek, a központi idegrendszernek, az agyvelőnek és a gerincvelőnek is egyaránt, tehát minden orvos törekedjék reá, hogy a hol lehetséges, népszerűsítse a leánygyermek tornászását.” *Tauffer Vilmos, Tóth István* (szerk.): *A nőgyógyászat kézikönyve*. Franklin, Budapest, 1917, 255.o.

¹² *Stux Sándor: A nők testedzése és a női testkultúra*. Budapest, 1931, 15-16. o. Hasonló szellemben nyilatkozik Kelemen Kornél, az OTT elnöke a női sportról: „Igen, sportoljanak, de csak a nőiesség határain belül úzzék. Rettenetes látvány egy agyonsportolt, deformált, túlizmos nő.” *A Hétfői Napló*, 24. 1934. 1. (január 1.) 14. o.

egymásnak ellentmondó kategória a társadalmi közgondolkodásban; a két nemre épülő heteroszexuális társadalmi berendezkedésre, a gyermekvállalás képességére jelentett veszélyt az a hiedelem, hogy a nők fizikálisan és pszichésen is egyre férfiasabbá válnak. A sport kapcsán a női testről folytatott tudományos, orvosi diskurzusban két irányvonal, érvelési mód figyelhető meg: egyrészt a túlzott férfiasodás veszélyeire mutatnak rá, másrészt a nők gyengeségeit hangsúlyozzák. Hogy a két érvrendszer egymásnak ellentmond, az a női versenysportot ellenzőket nem zavarja: nem ütköztetik a véleményeket, mindkét álláspontot használják hivatkozási alapként, vitapartnerrel függően, mikor melyikre van nagyobb szükség. E gyengébbik-nem-felfogás továbbélésének köszönhető a nemzetközi sportélet első orvosi „szexvizsgálatai” is: a kiugróan jó, nőktől nem várt eredmények után azonnal megkérdőjelezzük a sikert elérő hölgy nemét; ha másként nem is, de pletyka szinten megfosztják nőiességétől.¹³

A „Testnevelés” egyetlen cikket vesz át a nemzetközi irodalomból ebben a témában, Käthe Lang, német testnevelő tanárnő írásának fordítását közli, aki a női testről, mint a férfi szervezetnek egy legyöngített, értéktelenebb változatáról beszél, és a nőnek a biológiai neméből adódó testi és lelki egyenetlenségeire – idegrendszeri tónusingadozások, váltakozó teljesítmény, menstruációs ciklus – helyezi a hangsúlyt. A nők testnevelésének elsődleges célja, hogy ezeket az egyenetlenségeket próbálja meg kiegyenlíteni, de a mozgásformáknál figyelembe kell venni, hogy a „*két nem között áttekinthetetlenül nagy és lényeges különbségek vannak*”. Az alkati eltérések mellett kiemeli, hogy „*a nő vére hígabb és specifikusan könnyebb, vagyis más szavakkal, értéke csekélyebb*”. Ennek megfelelően „a női testnevelés sem mineműségében, sem pedig mértékében nem hasonlíthat a férfi-testneveléshez” (Lang 1932). Nemcsak sportéletünk német orientációja fejeződik ki a cikkválasztásban, hanem lényeges momentum az is, hogy a nők csekély értékűségét maga egy nő mondja ki.

A sportolói testnek, mint egynemű, férfi testnek a felfogása jellemzi Kellner Dávid 1928-ban megjelent „Mit kell a sportolónak tudnia testéről?” című könyvét is. A mű tulajdonképpen három részre tagolódik: a könyv első, legterjedelmesebb része a

¹³ *Marik Klára*: Áruház fiú, fiús atlétalány, vagy sportoló nő? Az Est 25. 1934. 217. (szeptember 26.) 14. o.: „... család emlegetése: a cseh Kupková, 800-as világrekordernő, aki magas, sovány, rövid szőke hajú lány – kisfiús hanggal. Világrekordja után viccelődtek, hogy talán nem is lány.”
Vermes Magda: 1p. 35 mp.-től 1 p. 04 mp.-ig. A Hétfői Napló 1934. 45. (november 5.) 14. o. A stockholmi olimpián Fanny Durack ausztrál úszónő győzelme után hivatalosan elrendelték a „szexvizsgálatot”, mert a szakemberek női mivoltában kezdtek el kételkedni.

sportoló test anatómiai leírását adja. A szerző ugyan a nemileg semleges sportoló kifejezést használja, de mindvégig csak a férfi testről értekezik. Az egyes sportágak orvosi sajátosságainak ismertetésekor is a férfiakra koncentrál. Egyedül a gimnasztikánál tér ki bővebben a nőkre, amelynek *„új irányai főleg a nő testnevelése szolgálatában állnak”* és *„oly bázist teremtettek, amelyben továbbfejlődve, a női sport helyes irányban fog kialakulni”*. A 200 oldalas könyv harmadik, elkülönült részét képezi az az öt oldal, amely a nők sportolásával foglalkozik (Kellner 1928, 198-202). Kellner könyvét is áthatja az az orvosi felfogás, hogy nem hangsúlyozza az azonosságokat: amikor az emberi test úgynevezett általános leírását adja, nem fűzi hozzá, hogy ez mindkét nemre jellemző tulajdonság, működési, felépítési mód; a két nem közötti, nagyobb arányt képviselő azonosságok nem kerülnek kiemelésre. A fejezet a férfi és a női test közötti különbségek felsorolásával kezdődik, vagyis azokkal a női sajátosságokkal, amelyek meghatározzák a sportágválasztást, illetve annak mértékét: *„a nő a nálánál erősebb és magasabb férfinak nem lehet a sportban egyenrangú versenytársa, ami természetesen nem jelenti egyúttal azt is, hogy ne sportoljon”*. A szerző szerint jelentékenyen visszamaradnak a nők teljesítményei a férfiakéhoz képest, de nem is lehet a női sportnak a célja a férfi eredmények megközelítése, ami azt sugalmazza, hogy minden férfi kimagasló, rekord teljesítményre lenne képes, míg minden nő ettől csak alacsonyabbra. Ennek ellenére a könyv egy másik részében egy táblázatban közli a magyar férfi és női csúcsoakat, de a férfiak esetében viszonyításként közli a világ- és a német rekordokat, míg a nők esetében csak a férfiak jelentik – ha kimondatlanul is – a viszonyítási pontot.

A szerző támogatja a lányok esetében is a gyermekkorban elkezdett testedzést. Ám amatőr sportfelfogásának köszönhetően a férfiak esetében is károsnak, nem megengedhetőnek tartja a rekordhajhászást, amit még fokozottabb mértékben elítél a nők estében. Alapvetően azokat a sportágakat ajánlja a nőknek, amelyekre nem jellemző a versengés, és amelyek a nőekkel szembeni esztétikai – a férfiak által megfogalmazott – elvárásoknak is megfelelnek. Első helyen a sportágak ismertetésénél is a nőies testgyakorlási formaként bemutatott gimnasztikát említi meg, amely megőrzi a női test szépségét és harmóniáját, hisz a *„női sportnak nem lehet célja a testalkat megváltoztatása és a férfias tulajdonságok imitálása”*. Alapvetően a szabadtéri sportokat tartja a nők által is üzhetőeknek. A nagyobb fizikai megerőltetést vagy

versengést igénylő sportágaknak a lágyabb, gyöngített változatát ajánlja a nőknek, hogy egészségesen szórakozhassanak. A sportot két olyan területen tartja hasznosnak, amely a nők gyenge pontja, nagy problémája: idegrendszerük erősítése és szépségük megőrzése. A nők sportolását ugyanolyan fontosnak tartja, mint a férfiakét, hisz élethivatásuk, *„a fajfenntartás, a szülés megpróbáltatása is óriási teljesítményt ró a nő szervezetre, amelyre már kora ifjúságától kezdve kell készülnie”*.

Két szakterület, a sport és az orvoslás egyre szorosabb együttműködését jelezi, hogy 1930-ban a TF sportorvosi rendelőjéből létrehozzák az I. sz. Állami Sportorvosi Intézetet, 1933-tól pedig a Testnevelés mellékleteként megjelenik a „Sportorvos” című folyóirat is. Az első hazai sporttudományi kutatásokat ebben az intézményben végzik, illetve a vizsgálati eredményeket ez a folyóirat közöli. Az évfolyamokat átnézve a női sporttal foglalkozó írást csak egyet találtam, egy extrémnek nevezhető nőgyógyászati probléma esetleírását: Kétoldali petefészektümlőrepedés, mint sportsérülés. A szerző, Rigler András (1939) szerint a sérülést a túleröltető sportolás okozta traumák váltották ki. E kijelentésével áttételesen a sport káros hatását, „abnormalitását” sugalmazza a szerző. Az orvostudományon belül önállósodó szakterület, a sportorvoslás sem a hazai gyakorlati tapasztalatokat, sem a külföldi kutatási eredményeket nem publikálja a női sporttal kapcsolatban, semmiféle iránymutatást nem ad a kollégáknak és a sportszakembereknek e folyóirat hasábjain. Mindezek hiányoznak G. Marno Saroltának (1944) a Sportorvosi Intézet női rendeléséről szóló beszámolójából is. A doktornő a női sport helyzetének rövid összegzésével kezdi írását, melynek felfogása magyarázatul szolgálhat a hiányosságokra is: szerinte a női sport az I. világháború után lendült fel, akkor vett rossz irányt, mert a nő a sport terén is elvonta magát a nőiességtől és a férfi életterébe igyekezett lépni, megfeledkezve képességeiről és kötelességeiről, pedig a nőben mindenkor a jövő nemzedék anyját kell látnunk, és ehhez kell szabni a testedzés formáit. Ezek után írásában és feltehetően munkájában is a leányok iskolai testnevelése, az azzal kapcsolatos problémák kapnak teret. Az iskolai testnevelés vonatkozásában tesz egy pozitív kijelentést: el kellene érni, hogy női fiatalság testgyakorlását nők vezessék. A mondat azt jelzi, hogy a testnevelőtanár-képzésben már megvalósult az emancipáció, de az iskolai állások odaítélésénél még érvényesül a nőekkel szembeni diszkrimináció. A sportorvosok elzárkózása mögött a hatalom – a (sport)politika – elvárásai húzódnak meg. Azt a jelenséget érhetjük tetten, amit Foucault (1990, 40.) a

hatalom - tudás viszonyának nevez: a hatalom által képviselt testpolitika határozza meg, hogy a fejlődő sportorvoslás mennyire tekinti kutatási, megismerési területének a nőket; milyen módszerekkel vizsgálja a női sportot; mennyire teszi a tudás tárgyává. Az orvostudomány megvonja a szakmai támogatását a sportoló nőktől, és így nem is legitimálja őket a társadalom felé. Ugyanakkor azzal, hogy a tudomány objektív, racionalizált nyelvén fogalmazza meg a társadalmi problémákat, a közgondolkodás sztereotip elemeit, ezzel azokat igazolja és megerősíti.

A vitában eddig nem szereplő új szempontokat hoznak be a „Magyar orvosnők tanácsai nők számára” című kötet sportos írásai. Ridéli Mária (1934) a középkortól kezdődően példákat hoz a magyar nők sportolására, jelezve, hogy nem előzmények nélküli, modern jelenséggel van dolgunk. Történeti példáival is amellet érvel, hogy a női test csak adottság, nem determináló tényező. A nőekkel szembeni előítéletek szempontjából a sport lelki hatását sokkal fontosabbnak tartja, mint a testi, egészségügyi vonatkozásait: „... a nők azon tulajdonságai, amelyeket speciálisan (de egyáltalán nem hízogó célzattal) nőies tulajdonságoknak neveznek hímnemű embertársaink – gyávaság, önállótlanóság, megbízhatatlanság, határozatlanság, önbizalomhiány stb. – nem lesznek az egész női nemre, hanem csak egyes egyénekre jellemzők, mint azt a férfiaknál is megtaláljuk” (Ridéli 1934, 116.). H. Szabó Hanna (1934) szerint az ésszerűen, helyesen értelmezett sport figyelembe veszi a nők egyéni – biológiai – és társadalmi adottságait is. Ezek alapján kell mindenkinek saját magának megállapítania azokat a szempontokat és alapelveket, amelyek segítségével eldöntheti, mit és hogyan sportoljon. Fontosnak tartja a szocializációt: ki milyen terheléshez, életmódhoz szokott hozzá, ezt figyelembe véve kell, lehet sportolni pl. menstruáció alatt. A nem sportoló nőket pedig arra kéri, hogy ne gátolják, akadályozzák gyermekeik testmozgását. Az orvosnők hívják fel arra is a figyelmet, hogy a sportolásnak a lányok életében is fontos szerepe van a testismeret, a szexuális felvilágosítás terén is. A sportolás a test működésének megtapasztalásával, a reális teljesítmény megismerésével segítheti a lányokat a testükkel kapcsolatos félelmek, hiedelmek eloszlatásában. A tudatos testhasználat lehetővé teszi a biológiai, a szexuális meghatározottság differenciáltabb megélését. Ezen írások szelleme, felfogása bizonyítja, hogy nem egységes, orvosszakmai szűklátókörűségről beszélhetünk a nők sportolásával kapcsolatban: az ellenzők objektívnek feltüntetett tudományos vélekedéseit a társadalmi előítéletek, a hatalom elvárásai, valamint nemi beállítódásuk

erőteljesen befolyásolják. Ezért más, a nőktől addig elzárt területekhez hasonlóan a sportban is fontos feltétele a fejlődésnek a női szakértők megjelenése, bekapcsolódása a kutatásba, az objektív helyzetelemzésbe. Sajnálatos módon épp a fent említett okok miatt írásaik, nézeteik nem kerülnek be az orvostudomány főáramába, nem sikerül nekik tudományos vitát kezdeményezni a „gyengébb nem” kérdéséről.

Berlin után szabadon?

A magyar sportolónőknek a berlini olimpián, 1936-ban elért sikerei minden kétkedőt meggyőztek: *“A magyar nők sporttevékenységét, versenyzését már nem lehet komolytalan próbálkozásnak minősíteni, az olimpiai helyezések erős oszlopként tartják és védik, fejlesztik és erősítik azt”* (Budai 1937, 233.). Két olimpiai aranyérem – Elek Ilona és Csák Ibolya győzelme – mellett nyolc harmadik és négy negyedik helyet szerzett női küldöttségünk, túlszárnyalva ezzel a férfiakat. Wonke Rudolfné a játékokról szóló elemzésében női olimpiának nevezi a versenyt, amely szerinte azért volt lényeges, mert a berlini eredmények többféle összehasonlítást is lehetővé tettek. A nők 1900-as első szereplése óta megrendezett ötkarikás versenyek eredményeinek elemzése a nők fejlődését, sportra való alkalmasságát mutatják ki, de a Berlinben versenyző atléta és úszó nők teljesítménye a férfiakkal összevetve is egészen más képet mutat, mint a megelőző években. A magyar és a nemzetközi női sportküldöttség bebizonyította, hogy fizikálisan és mentálisan is alkalmas a sportküzdelmekre, ott van a helye a sportpályákon: *“Sehol a világsajtóban, de még a női sportunk felett oly szívesen élcelődő sportújságainkban sem találtunk az olimpia alatt a legparányibb célzást sem arra, hogy a női eredmények alsóbbrendűek lennének a férfiakénál”* (Wonke 1936, 816-817.)

Az olimpiai mozgalomnak ugyan erős normatív szerepe van a sport népszerűsítésében, de az előítéleteket a sikeres berlini szereplés sem számolhatja fel, legfeljebb oldja őket. Ezt mutatja Szabó József atlétaedzőnek 1943-ban, a nők edzésével foglalkozó könyve, mely az alábbi érveket hozza fel a nők atletizálása, versenyzése mellett: *“A női sportoló testi erő és ügyesség dolgában természetesen nem érheti el a férfi tudásának fokát. Rendszeres és céltudatos edzés és versenyzés azonban olyan értékes lelki tulajdonságokat fejleszt ki, amely teljesen egyenrangú a férfiak eme képességével. ... A helyes és észszerű versenyzés tehát nem káros, hanem értékes*

nevelőeszköz. És éppen ezen a téren érhetnek el a nők a férfiakéval teljesen egyenrangú képességeket, - az akarat és a lelki erő fejlesztése terén” (Szabó 1943. 8.). Szabó könyvében a nők sportpályafutásának, az esetleges sportolói hivatásnak egy új eleme is megmutatkozik: a sportolás esetleg kitolja a gyermekvállalás, a foglalkozásválasztás idejét, a sport elvonja a nőket más társadalmi teendőiktől. A kibontakozó ellenállásra a következő választ adja Szabó: *“Csak azt kell megérteni vidéken is, nem azt kívánjuk, hogy mindenki 6-8 éven át, szinte robotszerűen sportoljon, versenyezzen, csupán arról van szó, hogy minden ifjú magyar lány fiatalságának egy-két évét áldozza a magyar testkultúra s ezen keresztül a magyar haza szolgálatába”* (Szabó 1943. 30-31.). A “vidéken is” kitétel annak tulajdonítható, hogy a sport alapvetően városi, az atlétika pedig az egyetemi ifjúság időtöltése volt. A városi lányok a tanulásra szánt éveket használták fel a sportolásra, így könnyebben illeszkedett életútjukba ez a tevékenység, és környezetük szerint is összeegyeztethetőbb volt más női szereppel a szabad idő eltöltésének ez a formája. A sportolónői pályafutás, a karrier megjelenése a női sport első szakaszának lezárulását is jelzi. Ez a probléma már nem szorosan az elfogadás, elfogadtatás témaköréhez tartozik, hanem a női sport társadalmi beágyazottságát mutatja. Egy minőségileg más, új időszak kezdődik ezután, ami nem mentes a női-férfi problémáktól, de ezek már burkoltan, más társadalmi kontextusban jelennek meg.

Álláspontok összegzése

A női versenysportot, a nők aktív testedzését ellenzők érvelési rendszerére jellemző, hogy tárgyként, biológiai testként kezelik a nőket, így a sport mentális hatásairól esetükben vagy hallgatnak, vagy mellékes dolognak tüntetik fel. A férfiak az általuk felállított normatív esztétikai kategóriákkal – graciozítás, báj, kecsesség stb. – megpróbálják fenntartani a status quót: továbbra is ők akarják meghatározni a nőies viselkedés kritériumait, illetve a nők által űzhető sportágak körét. Választás elé állítják a nőket, mert felfogásuk szerint a férfias társadalom által sikeresnek tartott nő és a sportoló nő egymást kizáró kategóriák. Két dolog hiányzik az általuk írt publikációkból: statisztikai adatok, illetve a folyamat egészét bemutató történeti szemléletmód. Ilyen hivatkozási alapokat, szemléletmódot csak a női sport elkötelezett hívei körében találunk. A hivatkozott írásművekből is látszik, hogy ők döntően nők voltak. A sportban is érvényesül az a tendencia, hogy a nők nézőpontját, érdekeit leghűségesebben maguk a

nők képviselik, ők tudják a leghitelesebben bemutatni azokat. Ebben a kérdésben döntő momentumnak bizonyul, hogy a TF alapításától, 1925-től nyitva állt a nők számára is. Az itt végzett testnevelő tanárnők azok is, akik a számadatokkal reális képet festenek a női sportról, valamint segítségükkel felhívják a figyelmet az igazi problémákra: az 1930-as népszámlálás szerint a Budapesten élő 15-30 év közötti nők 1,2%-a sportol, míg az egész országban élők 17 ezreléke; 1941-ben a nyilvántartott 173 ezer sportolónak mindössze 1,3%-a nő (Neszmélyi 1937, 726.; Wonke 1943, 373.). Ezekből az adatokból kiviláglik, hogy a sportsikerek mögött nem egy nagy létszámú, szervezett és kiterjedt női sport van, mert az iskolát, tanulást abbahagyó lányok rendszeres sportolása majdhogynem megszűnik; a női sport nagyváros-, pontosabban Budapest-centrikus; a középrétegek szabadidős tevékenysége. Területi és társadalmi koncentráció figyelhető meg.

Az adatok ismeretében megállapíthatjuk, hogy a női sportot ellenzők, azt korlátok közé szorítani akarók reagálása túlzott érzékenységet mutat. Ennek a heves reakciónak alapvetően két, de egymáshoz kapcsolódó oka van. Az egyik az állami politika szintjére emelt „fajegészségügyi kérdés”, a „sokemberprobléma”, a „nemzeti kultúrmisszió”. Ezek megoldásában kitüntetett szerep hárul a polgári középosztályra, azok nőtagjaira. A modernizációval éppen ezekben a családokban csökken a gyerekszám, ugyanakkor körükben terjed „rohamosan” a sport is, ami a politikusok szerint esetleg még erősítheti az addig tapasztalt, véleményük szerint káros tendenciát. Az addigi társadalmi gyakorlattal ellentétben a normaszegő sportolónőket épp származásuk miatt nem marginalizálhatják, nem szoríthatják peremhelyzetbe, mert egyéb olyan értékeket is képviselnek, amikre a társadalomnak szüksége van.

A másik ok, hogy a sport nem egyszerűen egyike a férfias világoknak, hanem ahogy Doros György is fogalmazott: a férfi ideáltípusa mutatkozik meg a sportpályákon. Annak a hegemon maskulin típusnak – Bourdieu (2000) kifejezésével a hiperférfinak – a konstrukciója teremődik meg e tevékenység során, aki nemcsak a nők, de a többi, az erre a szerepre alkalmatlan férfiak felett is uralkodik. Mindezt azért teheti meg, mert a szellemi, az erkölcsi kiválóság párosul a fizikai, nyers erővel, a legősibb hatalmi eszközzel. Ugyanakkor a sporttevékenységek alkalmasak a férfi intimitás megteremtésére is, amelyről Brod a következőket írja: „... *nem szemtől szemben nyilvánul meg, hanem valamilyen közös tevékenység során, amelyet vállalva*

végeznek, esetleg úgy, hogy háttal egymásnak feszülve nyújtanak támaszt a másoknak” (Brod 2001, 42.). Ebben a sport hasonlít a katonasághoz, a háborúhoz, ahol szintén a férfiasság megerősítése zajlik. Ez történik az I. világháborúban is: a nemzeti hős, az önfeláldozó férfi szobrának öntőformája készült el. A férfi a harcmezőkön áldozza fel magát, ezért, vagy ezután a nőtől békeidőben várják el ezt. Erre az „ön”-feláldozásra jelent veszélyt a nők új szerepköre, a sportolás, mert a sportoló nőkre jellemző, hogy elutasítják a nőiesség sztereotip felfogását, a férfiatól függő, passzív szerepet; a függetlenségre törekvő lányoknak, asszonyoknak a sport fizikálisan, szociálisan és pszichésen is hasznos önbecsülésük, személyiségük fejlesztése szempontjából.

A diskurzusban a férfiak stratégiájának fontos eleme a van Dijk által ideológiai négyszögnek nevezett konstrukció megalkotása, hivatkozási alapként való működtetése (Zombory 2008). Érvelési rendszerük alapját képezi a férfiak, férfiasság pozitív énreprezentációja: a kedvező információk, tények hangsúlyozása, kizárólagos birtoklása, az őket érintő negatív ismeretek elhallgatása mellett. Az érvelés látszólagos objektivitása – tudományos, elsősorban orvosi tényekre való hivatkozások – ellenére a vitában mindvégig jelen vannak az értékelő, erkölcsileg minősítő momentumok. Ennek legnyilvánvalóbb formája a bűnbakképzés: az elférfiasodó nők nem lesznek képesek hozzájárulni a nemzeti tragédia feldolgozásához; támogatják, bátorítják a sportban felbukkanó káros jelenségek megszilárdulását, elterjedését.

A kezdeti dominancia lehetőséget ad a férfiaknak a téma fekete-fehér, pozitív-negatív ábrázolására, de a diskurzus előre haladtával a témát kizárólagosan meghatározó szerepkörből fokozatosan átváltanak a tanácsadói szerepre. Az irányítást még ebben a szakaszban is megpróbálják maguknak vindikálni, de a nők személyes sikerei és eredményei ezt egyre kevésbé engedik meg számukra. Ugyan a nők eleinte csak alacsonyabb szakmai presztízzsel rendelkező kiadványokban, szűkebb olvasó rétegekhez tudnak eljutni írásaikkal, de a személyes tapasztalatokból leszűrt tudásuk hitelesebb a sportpolitikusok elméleti konstrukciójánál. A nőknek a sportban történő előrelépést a későbbiekben is ez fogja meghatározni: mennyire képesek összegezni, hangot adni saját tapasztalataiknak, nézőpontjaiknak; hogyan tudják azokat az edzői és a sportvezetői szakma általános érték- és ismerethorizontjába beépíteni.

5.2. Az edzői foglalkozás története

5.2.1. A professzionalizálódás kezdetei

A modern sportnak a testkultúra történeti hagyományaival való összevetésekor Guttmann (1995) hét olyan jellegzetességet sorol fel, amelyek megkülönböztető erővel bírnak: esélyegyenlőség, specializáció, racionalizáció, bürokratikus szerveződés, számszerűsítés és a rekordok keresése. A szerző hangsúlyozza, hogy ezek a tényezők önmagukban, illetve egymáshoz kapcsolódva fejtik ki hatásukat. Ezt figyelhetjük meg az edzői foglalkozás esetében is, hisz a sportban fokozatosan specializálódó, differenciálódó szerepek csak akkor különülhetnek el tartósan, ha a sport centrális értékét, a teljesítményelvét több irányból is megerősítik, biztosítják. Az edzői hivatás szempontjából az elsődleges tényező a felkészülés racionalizálódása: az edzések, a tervszerű felkészülés rendszerének kialakulása. Ezeknek, így magának a foglalkozásnak is az a célja, hogy csökkentse a kockázati tényezőket, kiszámíthatóvá, tervezhetővé tegye a teljesítményt. Az edzések szervezett és tervezett formájának haszna azonban csak egy hierarchikusan felépülő, bürokratikus szervezett, hosszabb időtávot felölelő versenyrendszerben tud igazán érvényesülni, ahol biztosítva van az esélyegyenlőség.

A különböző környezeti hatások, a támogató vagy éppen fékező társadalmi igények az edzői foglalkozás esetében is különböző fejlődési útvonalakat rajzolnak ki. Az európai sportélet angliai gyökereinek megfelelően az edzői-tréneri foglalkozásról alkotott elképzelés és gyakorlásának módja is a szigetországból származik. Ezt az elsődleges hatást az 1910-es években módosítja az amerikai minta, ahol a sportolói szereptől gyorsabban és markánsabban határolódik el az edzői szerep. Az Egyesült Államokban az ösztönző társadalmi hatásoknak köszönhetően felgyorsul a szakmások folyamata: a teljes munkaidős alkalmazás, a képzési programok kidolgozása, a szakmai szervezetek létrejötte és a tudományos háttér megteremtése (Wilensky 1964).

Trénerimport

A gyakorlat, vagyis a helyes mozgástechnikai ismeretek birtoklása az a megkülönböztető elem, ami alapján a 19. század végén a *sportsmanek* közül kiválnak azok, akik a többiek irányítását vállalják. Az amatőr szellemnek megfelelően őket még

nem is nevezik trénernek vagy edzőnek.¹⁴ Áldozatkész, önkéntes klubtársi oktatási formáról van szó, amelyről kissé hálátlanul emlékeznek meg a szakma későbbi gyakorlói, amikor segítőtársnak nevezik őket. Olyan sportrajongónak, aki atlétaként nemigen érvényesülhet, de technikai segítséget nyújt a klubban: eleinte időt mér, majd tanácsokat ad, és szép lassan fiók-trénerre nővi ki magát (Déván 1922, 37). Tény, hogy a foglalkozás alapkritériumai, a rendszeresen és szervezett körülmények között végzett munka nem jellemző még rájuk, de igen fontos szerepük van az új sportágak, a helyes technikák elterjesztésében, népszerűsítésében.

Két egyesület lesz nagy hatással a hazai edzéselmélet fejlődésére: a Magyar Athletikai Club (MAC) és a Neptun Evezős Egylet, ahová elsőként szerződtetnek angol trénerket. Az egyetemi klub elnöksége 1878-ban még ahhoz a megoldáshoz folyamodik, hogy Halász Zsigmondot küldi Londonba az atlétika és az ökölvívás helyes technikájának, titkainak ellesésére (Földes – Kun – Kutassi 1989, 142.). Majd Zsinger Mihály, a kor elismert torna szakembere 1894-es halálát követően ők azok, akik angol atlétikai tréner szerződtetnek John Cash személyében. Mégsem a MAC az első a tréner-importban. Bár az evezős sportban bevett szokás, hogy a csónaképítőt felfogadják a hajó új tulajdonosai a betanulási időszakra, a Neptun esetében mégsem erről van szó: 1891-ben hívják Magyarországra C. R. Hardingot, mert *„erősen elhatároztuk, hogy megtanulunk evezni. Azért hozattuk el Londonból a világ e leghíresebb trainer-jét. S valóban mikor hajóban láttuk e hallatlan flegmatikus görbe lábú embert – szemünk szánk elállt; nem hittük, hogy ily tökéletesen lehet evezni.”* (Pekár 1891, 5.) Az öt klubtag által finanszírozott, rövid időre tervezett együttműködés olyan nemzetközi és hazai sikereket hoz, hogy a következő évben az angol szakember már a juniorokkal is foglalkozik, illetve más klubok is szerződtetnek tréneret az evezés hazájából.¹⁵

A MAC és a Neptun kezdeményezései azonban nemcsak klubszinten jelentősek. Az atlétika ekkor még a modern versenysportok gyűjtőhelye, és a zárt szabály- és versenyrendszerű tornával szemben az újjátást képviseli. Ugyanakkor az evezőssport

¹⁴ A *Nemzeti Sport* 1931-ben magyarító mozgalmat hirdet sportnyelvünk megteremtése érdekében. A pályázat egyik győztes szava az edző kifejezés, amellyel az angol *trainer* szót szeretnék kiváltani. BÁNHIDI, 1971.149– 152. Annak ellenére, hogy a következő évben az edzés szó is felkerül a támogatott kifejezések listájára, időbe telik, míg mindkét kifejezés elfogadottá válik. Így jelen írásban is felváltva szerepelnek a foglalkozásra használt különböző megnevezések.

¹⁵ A Neptun az angol edző irányításával sorozatban nyeri többek között a régió legfontosabb versenyét, a Bécsi Regattát. 1892-ben a lehetséges 25 aranyéremből 23-at hoz haza a Neptun „Arany négyese”,

fejlődésében nemcsak a technikai előrelépést kell látni, hanem a kondicionális képességek fejlesztése, illetve az állóképességi edzés előretörését is. Utóbbinak a bajnoki rendszerek kiépülésével egyre nagyobb szerepe lesz minden sportágban. A sportágak közötti ismeretáramlás ekkor szinte akadálymentesen zajlik, hisz a századforduló az *all round sportsmanek* kora.¹⁶

Ehhez a közösségi ismeretnövekedéshez azok a sportágak, klubok nem járulnak hozzá, amelyek zártan, elszigetelten működnek, ahol a tradíciók túlzott tisztelete akadályozza az előrelépést. Hajós Alfréd például így ír 1896-os olimpiai felkészüléséről: „*Akkoriban nálunk nem ismertek edzésrendszert, csak egyéni kísérletezéseket. A magam elgondolása szerint elsősorban szívósságra kellett törekednem. Ezt hosszú távú edzésekkel értem el. Majd utána rövid távokat úsztam.*” (Hajós 1956. 36-37.) A kor felfogásának megfelelően Hajós is a klubtársakat figyelve alakítja ki saját módszerét. A legkiválóbb úszók tapasztalataiból leszűrtek betartása annyira fontos, hogy számos úszóegyletben a tréningezni kezdő úszók becsületszavukkal fogadják meg az edésszabályok lelkiismeretes követését (Tamedly 1910, 33-34.). Az úzás tükrözi azt a problémát, amivel a magyar sport egésze küzd. Az edzésmódszerek fejlődéséhez először az általános edzéselveknek kell kikristályosodniuk, majd az egységes alapok lerakása után egy differenciálódás megy végbe, amikor már a sportolók egyéni adottságait is figyelembe véve dolgozzák ki az edzésterveket. Ez a két fázis egybeesik hazánkban a századfordulón. Ahogy Zombory István is megjegyzi sorozatnyitó írásában: „*a trenírozás helyes módja felőli tájékozatlanságunk az egyik akadálya a sportbeli fejlődésünknek*”.¹⁷ Hosszú ideig az a nézet is gátja a módszerek terjedésének, miszerint a magyar faj nem alkalmas olyan kitartó és szívós munkára, mint amelyet a versenysport megkövetel. A kezdeti sikerek azonban megcáfolják ezt a felfogást. Ahogy a lokális, klubszintről elmozdul a magyar

amelynek a hivatkozott Pekár Gyula is tagja. A nemzetközi sikerek hatására a Nemzeti Hajós Egylet W. A. Barry-t szerződteti. N. N., 1893.

¹⁶ A kor egyik legsokoldalúbb és legismertebb *all round* sportembere Gillemot Ferenc (1875–1916), aki kerékpáros, atléta, evezős és labdarúgó is egy személyben, de kipróbálja még az úszást, a birkózást és a téli sportokat is. Hivatásos evezős edző, aki épp ilyen minőségében akad fenn a labdarúgás első amatőr szabályzatán 1905-ben. Később a MAC labdarúgó csapatának lesz – szintén hivatásos – edzője. SYPOSS, 1976.

¹⁷ ZOMBORY, 1894. 145. Ugyanerről a Neptun nyolcashajójának egyik tagja a következőképpen vélekedik: „*A training legkevésbé sem ama »halálra kínzásnak és tönkretevődésnek« az állapota e[nem „a”???] melytől a mi elpuhult, satnya és együgyű előítéletekkel telt társadalmunk oly bölcsen óvja drága ifjait, kik aztán testi erélyüket annál jobban »trainirozzák« az áldott kávéházakban, a lélekemelő kártyasztaloknál és egyebütt.*” PEKÁR, 1891. 5.

sport szerveződése, úgy kerül egyre inkább egyensúlyba az általános elvek és az egyéni sajátosságok figyelembe vétele. A Tamedly által említett esküvétel azonban nem csak az edzésekre vonatkozik. Az angol edzésmódszerek előírásainak nagy része az „életrendre” – mai kifejezéssel élve a sportos életmódra – és nem az edzésekre vonatkozik.¹⁸ Az életmódra vonatkozó előírások betartása épp olyan fontos, mint az edzésekre, ugyanakkor hasonló mentális nehézségekbe ütközik, mert az időkezelésnek a munka- és a szabadidő tekintetében egyaránt meg kell változnia. Mangan ezt az életmódváltást egyenesen a középosztály „forradalmának” nevezi, amelyben a sportolás nemcsak az idő tudatosabb használatát jelenti, hanem a modern testhasználat mögött meghúzódó polgári értékrendszert és moralitást is (Mangan, 2010). Hazánkban épp a stockholmi olimpia után fogalmazódik meg, hogy sportéletünk továbblépésének nemcsak az edzésmódszerek, az edzésrendszer korszerűtlensége az oka, hanem az újfajta életrendet elfogadó, azt célnak tekintő középosztály szűkös volta is.

Trénerimport

A stockholmi olimpia az első, ahová már nem egyénileg jelentkeznek a versenyzők, hanem az egyes országok olimpiai bizottságai csapatokat neveznek.¹⁹ Ez a sportszervezési újítás felerősíti a sportsiker közösségi jellegét, így a nemzeti identitás alakításában játszott szerepét. A sport térnyerésével egyre nagyobb szerepet kap az egyes országok megítélésében az eredményes olimpiai szereplés, annak ellenére, hogy a mozgalom újraindításakor Coubertinnek nem volt ilyen szándéka. Az identitásképző erőnek és a médiának köszönhetően ekkortól kezd emelkedni az olimpiai bajnokok népszerűsége, a húszas évekre pedig a sikeres sportoló már a társadalom egészének példaképévé válik.

Az 1912-es olimpiára a Magyar Olimpiai Bizottság (MOB) és a Magyar Athletikai Szövetség (MASZ) – mai kifejezéssel élve – központi felkészülést indít. A sportolóknak tréningnyilatkozatot kell tenniük, és a MASZ „bizalmi férfiakat” küld ki a klubokba a felkészülés ellenőrzésére, Gerentsér Lászlót pedig kinevezik az atlétikai tréningek irányítójává. A sikerrel kecsegtető központosítás ellenére az olimpiai

¹⁸ „[...] becsület szóra aláírtuk azt a bizonyos ívet, melyen több pontban lényegileg az áll, hogy az evezős erejét a training tartalma alatt csonkítatlanul egyletének szentelje, – az a nyolcz hét alatt.” PEKÁR, 1891. 6.

szereplés nem a vártnak megfelelő. A kudarcokat azért is nehéz elviselni, mert a viszonylag népes – 120 fős – küldöttség nem az osztrákokkal egy lobogó alatt vonul fel, hanem a sportdiplomácia erőfeszítéseinek eredményeként csak a magyar színeket képviseli. A fent említettek miatt még fájóbb elviselni és beismerni az eredménytelenséget.

Az értékelések, a vitacikkek a sportélet fejlesztendő területeinek a tömegesítést, a vidék sportéletének fellendítését, a hazai sportélet átszervezését és az edzésmódszerek korszerűsítését tartják. Ez utóbbit nevezi Gerentsér László (1913) trénerkérdésnek. Ő az, aki az olimpia után a leghamarabb sikerrel kecsegtető megoldást, az amerikai trénerek szerződtetését ellenzi. A korábban még előremutató lehetőséget nem azért helyteleníti, mert azok az egyesületek, amelyeknek nincs 10 ezer koronájuk erre, azok hátrányba kerülnének például a MAC-cal szemben. Az államilag, a szövetségek vagy a MOB által fizetett külföldi tréner alkalmazását sem támogatja, mert nem jelentene megoldást a magyar sportélet problémáira. A kibontakozó vita két olyan fontos területet is érint a trénerekkel kapcsolatban, amelyek nagyban hozzájárulnak a foglalkozás professzionalizálódásához: a fizetést és a képzést. Ha csak részmunkaidős foglalkozásként is, de elodázhatalanná válik a fizetett edzők alkalmazása a sportegyesületekben. A *Sporthírlap* címlapján adja hírül: „*az idők jele, hogy akadtak kiváló magyar atléták, akik szakítottak a tradícióval s a kissé komikusan hangzó »amatőr tréner« helyett, nyíltan, őszintén és becsületesen vállalták a professzionárius trénerséget*” (N. N., 1913. 1.). A helyzet kettősségét jelzi ugyanannak a lapszámnak egy későbbi oldalán megjelent hír: „*Az FTC tréneret keres. A BEAC, MAC, MAFC, MTK példájára az FTC is atlétikai tréneret szeretne szerződtetni. De nincs kit. Tessék jelentkezni.*” (N. N., 1913. 7.)

Senki nem foglalkozott eddig a trénerképzéssel – sem szövetségi, sem klubszinten. Gerentsér a trénerimport helyett épp a hazai képzés mellett érvel, amit szerinte két szinten lehetne kivitelezni. Egyrészt tanfolyamok indítását sürgeti, ahol az alapvető ismereteket sajátíthatnák el a jelentkezők, másrészt a tornatanárképzés megreformálását tartja elodázhatalannak. Véleménye szerint megfelelő képzéssel a hazai szakemberek is ugyanolyan eredményesek lennének, mint külföldi társaik.

¹⁹ Míg az első olimpiai játékokon Athénban 13 ország 295 versenyzője vesz részt, addig Stockholmban már 28 ország 2504 sportolója indul.

Mindezekkel a kérdésekkel az az 1913-ban létrehozott Országos Testnevelési Tanács (OTT) foglalkozik majd, amelynek feladatai között szerepel a sportszakmai ismeretek akkumulációja és népszerűsítése, a sport tudományos támogatásának a megteremtése, illetve a (testnevelő)tanár-képzés reformja. Az elképzelések már az 1910-es években megszületnek, de a kivitelezés a háború miatt áthúzódik az 1920-as évekre.

Trénerképzés

Az önálló szakmává való fejlődés folyamatának első két lépcsőfoka alapvetően a többi szakmától való elkülönülést szolgálja. A teljes munkaidős alkalmazás azt jelenti, hogy a szakmának sikerült más foglalkozásokkal és a társadalom egészével elfogadtatni egy csak az adott szakmára jellemző cél- és feladatrendszert. Erre a körülírható hatáskörre épül rá a második lépés, a képzési program kialakítása. Ez a társadalom, a kívülállók számára is megjeleníti azt az elméleti tudást, amelynek megszerzése elengedhetetlen a szakma gyakorlásának megkezdéséhez. A képzés egyben az utánpótlás biztosításának leghatékonyabb formája is. Így amikor hazánkban felvetődik a trénerképzés problémája, az azt is jelenti, hogy a foglalkozás egy minőségileg más szakaszba ért. Egy szakma minél hosszabb képzési időt, minél több elméleti, vagyis nehezen elsajátítható tantárgyat tud felmutatni, illetve az oktatási rendszer minél magasabb szintjéhez kapcsolódik, annál nagyobb lesz a társadalmi presztízse. Ezeket a szempontokat figyelembe véve, az edzői szakma felemás helyzetbe kerül a két világháború között.

Az 1910-es években felvetődött tennivalók közül a testnevelőtanár-képzés megreformálása a Testnevelési Főiskola alapításával megtörténik. A *Nemzeti Sport* 1926-ban a következőképpen tudósít az itt tartott első tréneranfolyamról: „*Kellett hozzá egy nagyobb valami és hogy ez a kisebb megvalósulhatott, ezért a nagyobbak megteremtőjét illeti az első dicsérő szó. A Testnev. Főiskola adott hajlékot közvetve, anyagi bázist, részben tanerőket az első magyar tréneranfolyamnak és lassan egészen tökéletessé váló felszerelésével járul hozzá a magyar atlétika új szántóvetőinek kiképzéséhez*” (Krasovec 2000, 212). Ez a nagytestvér–kistestvér felállás, a testnevelő tanári és az edzői pálya szoros együtt járása ettől kezdve mindenkor jellemezni fogja a szakmát. Ez a későbbiekben jótékony hatású szimbiózis azonban a két világháború között nem volt mindig egyértelműen kedvező az edzői szakmára nézve. Míg az Egyesült Államokban az iskolai sport, a diáksport a szakma egyik nagy felvevőpiaca,

addig nálunk felemás megoldások születnek. Elméletileg a diákság csak az iskola keretein belül működő sportkörökben sportolhat. A tanügyi irányítás 1924-ben hozza létre a Középfokú Iskolák Sportkörei Országos Szövetségét (KISOSZ, majd később KISOK), amely a diákság sportolási és versenyzési rendszerének megszervezésére, lebonyolítására hivatott.

Csak külön engedéllyel lehet valaki társadalmi sportegyesületnek a tagja, melyet indokolt esetben, egyedi elbírálás után adnak meg. Ennek a szabályozásnak ugyan az az alapvető célja, hogy az ifjúság szabadidő-eltöltését ellenőrizhessék, de a testnevelő tanárok szakmai indokokat is felhoznak: szerintük az edzők elméleti, elsődlegesen pedagógiai felkészültsége nem elegendő az ifjúsági korosztály irányításához, szakszerű edzéséhez, túlzott teljesítményorientáltságuk nem szolgálja harmonikus személyiségfejlődésüket. Ezzel indokolják az általuk vezetett délutáni foglalkozások monopol helyzetének fenntartását. A másik oldalról, az egyesületek részéről is hasonló kritikai megjegyzések hangzanak el: *„Ha őszintén beszélünk, akkor be kell vallanunk, hogy a KISOK, ez a jóindulatból fakadt, de nem elég gyakorlatiassággal megvalósított testnevelési intézmény nagy részben kudarcot vallott. Elrendelték a diákoknak a társadalmi egyesületekből való kivonását, de nem voltak meg a pótlásra szükséges szakszerűen vezetett iskolai sportegyletek, hiányzottak az iskolai játékterek és uszodák, sőt hiányzottak a megfelelő szakoktatók is. Ilyen formán a diákoknak a sportolása két szék között a pad alá került”* (Vadas 1930, 960.).

Az oktatás- és sportpolitika kedvezőtlen rendelkezései mellett az edzők presztízsveszteségének az is oka, hogy más szakmák gyakorlatával ellentétben – egy sportágat kivéve – nem hoznak létre szakmai érdekvédelmi szervezetet, amely többek között a képzésért is felelne. Az áttételes képzési csatornák, a tanárképző intézmények használata az önállóság és szakmai érdekek részbeni feladásával is jár, ami hozzájárul ahhoz, hogy a külvilág számára nem sikerül a szakmai tudást és a képzettségi kritériumokat pontosan megfogalmazni.

Professzionális sport: labdarúgás

Az edzői foglalkozás egyik nagy hátránya, hogy a munkavégzés minősége és hatékonysága közvetlenül nem mérhető, csak a sportolók teljesítményén keresztül lehet megítélni. Az edző ki van szolgáltatva tanítványának, az ő eredményessége munkájának

elsődleges indikátora. Némi kárpótlást jelenthet, hogy a sport népszerűsödésével – más szakmákkal ellentétben – sokkal nagyobb nyilvánosságot kap munkája: a közönség előtt zajló versenyek, illetve az arról szóló tudósítások miatt. A láthatóság és ellenőrizhetőség ezen formái azonban csak az edzői munka kis részét hozzák közelebb a rajongókhoz. A szakmai tevékenység nagyobb része a színpad mögött zajlik: az edzéstervezés, az edzés szervezése, irányítása, a stratégiai koordináció (Lyle 2002). A közönség nemcsak lehetőség, hanem szakértelem hiányában sem tud ezekről ítéletet alkotni. Az edzői feladat leglátványosabb megnyilvánulása az, amikor a néző érzékeli, hogy az edző a pálya széléről képes beavatkozni a versengés menetébe, befolyásolni tudja a sportoló teljesítményét, az eredmény alakulását. Ebben a helyzetben mutatkozik meg számára leginkább a szakértelem speciális volta. Ezek a döntések támasztják alá leginkább az edzői jelenlét szükségességét. Nem véletlen, hogy az USA-ban kezdetektől fogva magas az edzői szakma társadalmi presztízse, hisz az úgynevezett nemzeti sportok – baseball, amerikai foci, jégkorong, kosárlabda – mind az ilyen típusú, az edzői beavatkozásra sok lehetőséget adó sportágak közé tartoznak. A hazai fejlődéstörténetben a labdarúgás játszik ilyen szerepet. Az 1935-ös sportolói statisztikai felmérés szerint az aktív labdarúgók száma több mint az összes egyéb sportot űzők száma együttvéve (Ghimessy, 1935, 142.). Ez a túlsúly azt is jelzi, hogy a sportág meg tudta teremteni vidéki bázisát: a 142 budapesti egyesület mellett 280 vidéki foglalkozik a labdarúgással, amelyekben közel 50%-kal többen sportolnak, mint a fővárosiakban. A csapatsportágak között is egyeduralkodó a labdarúgás. Budapest viszonylatában a kézilabdázással és a kosárlabdázással összevetve látható, hogy az időben korábbi szerveződésből adódó lépéselőnyt a labdarúgás mindvégig tartani tudja (2. táblázat).

2. táblázat: Csapatsportágak elterjedtsége Budapesten
(Illyefalvi 1931, 523.; Mike 1943, 193-194)

Sportág	1930		1941	
	Szaksztály	Taglétszám	Szaksztály	Taglétszám
Labdarúgás	134	7116	140	10691
Kézilabdázás	37	1308	31	1570
Kosárlabdázás	0	0	14	712

A honi sportágak közül a labdarúgás szabály- és versenyrendszere egységesül a legrövidebb idő alatt, ami lehetővé teszi hallatlanul gyors elterjedését, népszerűségének rohamos növekedését. A látványsporttá fejlődés visszahat a sportágra: a posztok differenciálódnak, változik a játékfelfogás, a játérendszer, bővül a stratégiai, a taktikai megoldások sora, megszilárdul a technikai elemek elsajátításának és végrehajtásának kánonja.

Mindezek a változások megerősítik az edzői szerepet. Ezt a folyamatot – ahogy a grundfociból labdarúgás lesz – jól példázza Schlosser Imre pályafutása.²⁰ Az 1906/1907-es évadban bajnokságot nyert csapatáról ezt írja: *„Trénerünk abban az időben még nem volt. A magunk módszere szerint treníroztunk. Egyéni rendszerünk az volt, hogy ha nem volt mérkőzés, mindig egy kapura lövöldöztünk. A kapu háta mögött egy három emeletes bérház tűzfala emelkedett. Mi nagy buzgalommal rugdostunk kapura s a labda ha a kapu mellett vagy fölött süvített el, nagy csattanással pattant vissza a ház faláról és mi kapásból, igazítás nélkül lőttük újra a labdát a kapura. Tudom biztosan, hogy nagy labdabiztonságomat ebben az időben szereztem és annak köszönhetem, hogy minden állítgatás nélkül a legnehezebb helyzetből is minden labdát kapura tudtam löni”* (Schlosser 1934, 59-61.) Nemcsak technikájukat, hanem edzőmódszereiket is ők alakítják ki: tapasztalataik alapján heti két edzéssel tudják a legjobb kondícióban tartani magukat.²¹ Játékstílusuk átalakul egy angliai túra után, ahol a játékosok kifejezetten tanulási szándékkal mennek el megnézni egy mérkőzést. Később itthon begyakorolják a testi erő szabályos használatát, driblik (cselezés) helyett a gyorspasszos játékot, a teret átívelő átadásokat. Ahogy Schlosser fogalmaz: *játékuk leegyszerűsödött, de sokkal eredményesebbé vált. Mindez a javulás még a stockholmi olimpián nem nyilvánul meg. A kudarc okait a következőképpen látja: „A nagy vereség okát abban találhatjuk, hogy a fiúk minden komoly készülődés nélkül álltak ki a mérkőzésre, a tréner hiánya következtében mindenki úgy élt, ahogy egy ilyen sorsdöntő mérkőzés előtt élni nem lett volna szabad. [...] Nem így csinálták az angolok, akik már*

²⁰ Schlosser Imre (1889-1959) a magyar labdarúgás első nemzetközileg is ismert klasszisa, aki 13 szoros magyar bajnok és 75-szörös válogatott. Edzőként Svédországban, Lengyelországban és Ausztriában vállalt munkát.

²¹ Az 1930-as budapesti statisztikai felmérés az edzésekre vonatkozóan is közöl adatokat, de ezek sajnos nem sportágakra vonatkoznak, hanem az egyesületek egészére. A 208 adatközlő egyesületből 58 jelöli meg a heti 4 gyakorlóórát, de 45 már heti 10–14 órányi edzésről számol be. ILLYEFALVI, 1930. 524.

akkor is tisztában voltak minden csinjával-bínjával annak, hogy hogyan kell a kondíciót tartani és a meccs előtt már hosszú időn át ehhez mérten éltek.” (Schlosser 1934, 89-90.). Mindez rávilágít arra, hogy az edzőnek nemcsak szakmai, hanem fegyelmező, csapatépítő szerepe is megnő a csapatsportágakban.

Schlosser 1922-ben fejezi be az aktív játékot, de edzőként tovább tevékenykedik: *„Működésem során a fősúlyt a kondíció javítása mellett mindég a tökéletesebb futballtechnika fejlesztésére helyeztem.*” (Schlosser, 1934, 126.). Ekkor már nem kísérletezgetésről van szó, hanem a technika és a kondíció terén is tervszerű, céltudatos felkészülésről. Szakismeretére van kereslet, egy időben több hazai csapatnál is edzősködik, majd külföldön vállal munkát, hiszen a profi labdarúgás nemcsak honi, de külföldi piacot is teremt játékosnak és edzőnek egyaránt.²² A sportág hazai és nemzetközi szervezettsége, a fizetőképes munkaerőpiac stabilizálja az edzői foglalkozást, de egyben elvárásokat is támaszt. Nem véletlen, hogy egyedül a labdarúgóedzők alakítják meg érdekvédelmi szervezetüket 1925 végén. A Magyar Tréneri Collégium céljai között szerepel a sportoktatók nevelése, képesítése és minősítése, a működő tréner szakmai és erkölcsi ellenőrzése, illetve hazai és külföldi munkavállalói érdekeik képviselője (Földessy 1926, 640.). A kollégiumnak amatőr és professzionális tréner is tagja lehet, mivel a testületen belül külön szekciót hoznak létre számukra. 1928-ban a TF-en tartják meg első tanfolyamukat. Ennek a képzésnek és a szövetség továbbképző anyagának is a kidolgozója az a Tóth Potya István, aki az egyik kezdeményezője az érdekvédelmi szervezetnek. Tóth már nemcsak saját tapasztalatára, sikeres labdarúgói pályafutásának ismeretanyagára építi edzői munkáját. A modern magyar labdarúgás úttörőjének tartott szakember a kor tudományos – orvosi, pedagógia és pszichológiai – ismereteit építi be munkájába, széleskörű elméleti alapokra építkezik. Újfajta edzői szerepfelfogást képvisel, amit a szakmai közeg is nagyra becsül, hisz az FTC első hivatásos edzőjeként 1925–1930 között egymás után három bajnokságot is nyer csapatával. Mentalitása, a szakmáról való gondolkodása annyira új és egyedi, hogy amikor Olaszországba távozik, nincs, aki folytatná kezdeményezését. A foglalkozás tehát a gyakorlati férfiak tudásától eljutott a tudományos felkészültségű szakemberekig.

²² Hazánkban az 1926/1927-es idényben rendeznek először professzionális (labdarúgó) bajnokságot 10 csapattal az első és 14-gyel a második osztályban. (Az USA-ban az első profi baseball csapatot 1869-ben alapítják.)

Ekkor azonban még csak egyedi, egyéni utakról beszélhetünk, erre az új tudatos és tudományos felfogásra nem sikerül szervezett és rendszeres képzési formát építeni.

A labdarúgásnak az edzői foglalkozás kialakulásában játszott szerepét a statisztikai adatok is alátámasztják. Az 1931-es felmérés csak egyesületi bontásban közli a sportoktatókra vonatkozó adatokat, ezért a 128 egyesületben foglalkoztatott 483 fő sportági megoszlására csak áttételesen lehet következtetni. A labdarúgás térnyerését azonban az is jelzi, hogy az egyesületek részletes áttekintésénél külön rákérdeznék a futballcsapatok és a futballmérkőzések számára – a sportklub jellegétől függetlenül. Az 1941-es sportegyesületi felmérés már részletesebb áttekintést ad a 771 sportmesterről, de a sportágankénti pontos számbavétel ekkor sem lehetséges: *„Annyi azonban mégis meg volt állapítható, hogy az alkalmazott edzők csaknem fele a labdarúgó sportnál volt foglalkoztatva. Körülbelül 70-70 sportmestert foglalkoztat a vívás és a tornaoktatás s kb. 40-40 oktatót kötött le a tenisz, a birkózás és a céllövő sport is”* (Mike 1943, 200.). A labdarúgás szervezettsége és népszerűsége miatt az edzőkérdés ebben a sportágban képes elmozdulni a klubszintről, az edzők személyes versengési színteréről. A szakmai együttműködés, a közös érdekek védelme csak magasabb, szövetségi szinten valósulhat meg. Az országos szintre történő elmozdulás azonban nem kap állami támogatást, mert a sportág társadalmi és sportpolitikai presztízse alacsony.

Szerepfelfogások

Tóth törekvései is jelzik, hogy a szakma differenciálódik, új szerepfelfogások jelennek meg, és a szakmán belül is felvetődik a kérdés: milyen a jó edző, vagyis a foglalkozás gyakorlásának mi/melyik az ideális módja? A fejlődés eredménye, hogy már nem csak a foglalkozáshoz szükséges szakértelemről, hanem az edző személyiségéről is vitáznak. Bodor Ödön is mindkét területet áttekinti, de természetesen az előbbit tartja fontosabbnak. Pontosabban a sport iránti fanatizmust említi elsőként és a sportolói pályafutást másodikként: *„Az első és jó kellék a sport fanatikus szeretete, a belső parancsoló szükség. [...] A második feltétel, hogy a tréner maga is aktív sportoló volt legyen, hogy saját testén és lelkén és idegzetén tapasztalta mi a tréning. [...] A saját magán tapasztaltak felérnek sok-sok elméleti tudással.”*²³ A gyakorlat előtérbe helyezése *„nem jelenti azt, mintha az elméleti tudás másodrendű volna”* (Bodor 1926,

163). A tanultakat a saját ismereteivel ellenőrizve alkotja meg egyéni felfogását stílusokról és edzésrendszerekről. Az állandóan fejlődő sportban a tréneknak folyamatosan képezni kell magát: *„Nincs tehát tökéletes, hanem csak jó tréner, aki ennek tudatában állandóan tovább képzi magát, hogy megközelítse a végcélt, a tökéletes tréneret.”* (Bodor 1926 165.)

A sport nemzetközi szerveződése miatt a tökéletes tréner már nem csak a hazai viszonyokhoz igazodik, nem csak a magyar elvárásoknak akar megfelelni. A külföldi sportéletből az amerikai és a skandináv példák jelentik a vonatkoztatási pontot az 1920-as évektől kezdődően. Déván István a tengeren túli kollégákról a következőképpen vélekedik: *„Mi az oka az amerikai trénerek kiválóságának? Először, hogy mindegyiknek van legalább 10-15 éves versenyző múltja; majdnem mindegyik elvégezte a Trénerképző főiskolát, ami elengedhetetlen kellék;²⁴ fejlett elméleti és praktikus tudásuk van; korra is mind tekintélyes, 35-40 év körüli egyén, sok-sok tapasztalattal. Azt a nagy tudást, amire egy trénernek szüksége van, nem lehet 1-2 évi praxis alatt elsajátítani, ahhoz éppen úgy hosszú idők munkája szükséges, mint magához az atlétikához”* (Déván 1922, 36.). A külföldön felhalmozott tudást azonban nem lehet egy az egyben hazánkban alkalmazni. A Somfay Elemér (1929) által urbánusnak nevezett amerikai módszerhez – egész éves edzés és versenyeztetés – kiváló fedettpályás létesítmények kellenek, amivel hazánk nem rendelkezik. A kor kiemelkedő hazai edzői éppen a téli hónapok, az addig pihenő- vagy holszezonnak tekintett időszak kihasználásában jeleskednek: Tóth Potya István bevezeti a téli alapozást a labdarúgóknál, az atléták pedig a téli sportokat használják kiegészítő sportokként. Általánosan jellemzővé válik ekkoriban a magyar sportéletre a gimnasztika – akkori kifejezéssel a célgimnasztika – téli alkalmazása. Ez részben a természetinek tartott skandináv módszer átvételéből, részben a magyar sport németes torna-vonulatából, a hagyományokból is adódik.²⁵

Az edzői szakismeret differenciálódására az edzésperiódus kiterjesztése mellett más tényezők is hatnak. Egyre hangsúlyosabbá válik az edzéstervezésnél az egyéni

²⁴ 1919-ben a University of Illinois indítja az első felsőfokú edzőképzési programot, amelyet George Huff dolgoz ki. Az 1930-as évekre válik általánossá az edzőképzés a testnevelési tanszékeken az USA-ban.

²⁵ Somfay nevezi természetinek a skandináv módszert, mert szerinte a természeti környezet, az éghajlat a meghatározó az ottani életmód és edzéslehetőségek kialakításában. Annak ellenére, hogy a magyar nem annyira urbanizálódott, mint az amerikai társadalom, a skandináv módszer épp az életmódot alapvetően meghatározó természeti adottságok hiányában nem alkalmazható hazánkban. SOMFAY, 1929. 50.

adottságok figyelembevétele – ennek köszönhető a pedagógiai és a pszichológiai ismeretek beemelése a szaktudásba –, de ez már nem csak a tehetségekre vonatkozik. A sportok „tömegesedésével” a szakismeret, a hozzáértés még fontosabb lesz, mert nem csak a kiemelkedő adottságú sportolókkal kell jó eredményt elérni. A kor szerzői egyöntetűen kiemelik az edzők megfigyelési készségét, a hibajavítás fontosságát, a folyamatos korrigálást, amelyekre alapvetően nem a született tehetségek esetében van szükség.

A versenysport idényjellegének fokozatos felszámolódása azt is jelenti, hogy az edzők részleges alkalmazásának is változnia kell. A szakma szabadidős tevékenységtől indulva eljut a munkaerőpiacra, ahol a sportbeli szerepek közül elsőként tart igényt hosszú távú, esetleg végleges alkalmazásra. A sportolókkal és a sportvezetőkkel szemben egy hivatásos, fizetett foglalkozási pálya lehetősége bontakozik ki az edzők előtt. Ez a professzionális váltás nem zajlik zökkenőmentesen: az elfogadtatás nehézségeit viták – végső soron etikai konfliktusok – jelzik, melyeket az edzők sportvezetőkkel és sportolókkal folytatnak. A sportolóval, a sportvezetővel kialakított kapcsolat alapkövének az edzők a feltétlen engedelmességet tartják: az atlétának ellentmondás nélkül kell teljesítenie a tréner utasításait, azokba sem az atléta, se a sportvezető ne szóljon bele (Déván 1922, 41.; Somfay 1929, 2-6.). Az edzői munka a bizalomra és a tekintélyre épül. Az edző-sportoló kapcsolat ilyen felfogása eltér a kor egyik legismertebb edzője, Mussabini hitvallásától: *„Az edzőnek el kell rejtenie saját hajlandóságát azon emberek jóléte érdekében, akik az oltalma alatt állnak. Ez a módja annak, hogy bizalmat keltsen maga iránt a sportolóiban, és így megnyitja az utat azokhoz a kis bizalmakhoz, amelyek olyan sokat jelentenek az összes érintettnek. De az edzőnek tapasztaltnak, és ha lehet egy kicsit idősebbnek is kell mutatnia magát, hogy így leplezze saját egyéniségét. A sport világában a higgadtságnak és a tapasztaltságnak még mindig megvannak a kis szakmai trükkjei”* (Mussabini 1913, 138.). Az eltérés nem a visszafogottabb angol mentalitással magyarázható, hanem azzal, hogy a magyar edzők szakmai autonómiája még nem olyan egyértelmű, mint angol kollégájuké. Az önállósodásnak fontos momentuma a szakmai problémák érzékelésének és értelmezésének joga, ami hatalmi kérdés. Ezért a jogért, az önálló munkavégzést lehetővé tevő pozícióért meg kell küzdeni.

A szakma társadalmi presztízse

Ahogy a labdarúgóedzők tréneri kollégiumának célkitűzései is mutatják, egy érdekvédelmi szervezetnek befelé egységesítő, összetartó feladatai vannak, míg a társadalom felé elismertető, presztízsnövelő tevékenységet folytat. Mindkét területet szolgálja, ha kidolgozzák a foglalkozás gyakorlásának ideális módját, etikai kódexet hoznak létre (Roos 2001). Fel kell mutatniuk a szakmai szerepfelfogásnak azt a fajtáját, amelyik a társadalom számára a leghasznosabb, amelyik a kor domináns értékrendszeréhez legjobban igazodik. Meg kell alkotniuk az ideális edzőt, illetve előtérbe kell állítaniuk a szakma azon képviselőit, akiket annak tartanak. Ezek a törekvések azonban számtalan társadalmi szűrőn mennek keresztül. Az első, hogy az adott társadalomban milyen szerepet tölt be a sport. Amíg a sportolásra kizárólag mint szabadidős tevékenységre tekintenek, aminek nincs pozitív hatása a munkavégzésre, a közösségépítésre, a nemzeti identitásra stb., addig az edzők társadalmi presztízse is sokkal alacsonyabb. Ugyanakkor az egyes sportágak megbecsültsége sem egyforma mértékben növekszik. Megítélésük attól függ, hogy milyen társadalmi rétegből verbuválódik a sportolói kör, illetve a sportsikerek által milyen társadalmi kapcsolatrendszerrel lehet kiépíteni, illetve milyen mobilitási lehetőségek rejlenek benne.

Ezen tényezők mellé a múlt század elején még felsorakozik az amatőr-profi vita is. Az amatőrizmus ethoszához ragaszkodók a profi sportban a munka és a szabadidő egyensúlyának megbomlását látják. Ez a harmónia fontos része a polgári életmódnak. A profi sportot ellenzők úgy vélik, hogy a középosztályi értékeket hordozó amatőr sport devalválódik azzal, hogy pénzkereset forrásává válik. Ezt a nézőpontot képviseli az első magyar nyelvű, sportról szóló kultúrfilozófiai tanulmány is. Varga (1936) szerint a sport olyan nyílt, rugalmas, teherbíró, határozott, tiszta szándékú embert formál, aki cselekedeteinek súlypontját nem a részéletre – a sportra – helyezi, hanem a teljes életre. A sport alapeleme a játékosság és a versengés, a profi sport az előbbit kiiktatja, míg az utóbbinak túlzott jelentőséget tulajdonít. A sport lényege megsemmisül, amikor eltűnik a játékosság, illetve a tevékenység egyedüli célja a teljesítmény, a rekordhajhászás lesz. A dríllt, az edzést is a sport lényegének tarja, mert a sportoló ekkor sajátítja el a technikát, a legökonomikusabb mozgásformát, ami saját teljesítményének fokozásához szükséges. A gyakorlás nem más, mint a mozgás mechanikussá tétele és fegyelmezés. Épp ezért Varga úgy véli, hogy az edzés „*a felelősségérzet alól való menekülés*

közvetlen formája. Keretein belül az egyén alárendeli magát valamely elvnek, szabálynak, parancsnak, kötelező cselekvésnek; egyetemes felelősségérzetét pedig a lehető legcsekélyebbre redukálhatja, sőt egyenesen kidobhatja magából” (Varga 1936, 44.). Amíg az amatőr sportban ez az „*alárendeltségi viszony természetesen igen szűk és szoros teret határoz meg*”, mert csak szabadidős, vagyis „*részélet*” tevékenységről van szó, addig a professzionális sportban mindez tág teret kap. A civil kezdeményezésként induló amatőr sport morális felsőbbrendűségének ilyen nyomatékos hangsúlyozása túlmutat a sport világon, mert a háttérben az élet egészére vonatkozó középosztályi távolságtartás, szociális elkülönülési, megkülönböztetési szándék húzódik meg.

Az amatőr-profi vita érinti az edzőket is. Doros György szerint „*a legnehezebben meghatározható helyzetet a sporttársadalomban a sportoktató foglalja el*” (Doros 1931, 99.). Ellentmondásos helyzete abból adódik, hogy feladata a tiszta, ideális amatőr sportoló kiképzése, de ezért anyagi ellenszolgáltatást kap, a professzionális sportolóhoz hasonlóan. Az amatőr sport és az itt folyó oktatás lényege az erkölcsi, akarati nevelés, amelynek csak eszköze a helyes sporttechnika elsajátítása. Az ideális oktatóban megvan az amatőr szellem, ezt sportolói múltjából hozza magával. Az edzők a sportmúltat a technikai ismeretek szempontjából tartják fontosnak, míg a teoretikusok az amatőr sportra jellemző etikai normák belsővé válása miatt. Ha az edző is ezt helyezi munkája középpontjába, akkor a tevékenységéért kapott fizetés ellenére is megkülönböztethetővé válik a profiktól, akiket csak a versenyek és a rekordok érdekelnek. A sportoktatók helyzete nemcsak etikai kérdések miatt felemás. Az 1941-es statisztikai adatok szerint az edzők többsége a labdarúgásban, a teniszben, a birkózásban és a céllövésben tevékenykedik. Ezek közül kettőt – a labdarúgást és a birkózást – döntően a társadalom alsóbb rétegeibe tartozók választják, így közülük kerülnek ki az edzők is. A teniszben és a céllövészetben azok bocsátják áruba technikai ismereteiket, akik nem rendelkeznek tisztességes, biztos megélhetést nyújtó polgári foglalkozással. A magas etikai kérdések mögött ismét felsejlik a társadalmi státusok meghatározó ereje.

A tömegeket és „*mindent elszűrítő szakembereket*” vonzó profi sport negatív megítélése ellenére Varga szerint is bővülnek a sportnak a társadalmilag hasznos kapcsolódási pontjai: gazdasági (üzemszervezési), népegészségügyi, szociális és katonai funkciói jelzik honi beágyazódottságát (Varga 1936, 3.). A felsorolt társadalmi

funkciókat ellátó területeken azonban nem foglalkoztatnak edzőket. Az edzői foglalkozás számára a kitörési pontot az jelenti, hogy a sport ekkor már a (kultur)politika részét képezi. A szerző szerint is állami feladat a sport fejlesztése és általánossá tétele, mert általa a nemzet politikai hatalmát lehet növelni. A 20. század első felében a politikai érdeklődés, az egyes országokra vonatkozó ismeretek forrásai és szerkezete is megváltoznak. A tömegek évszázadában már nemcsak politikai tények és események alapján ítélik meg az országokat. A külpolitikai gondolkodást már különböző területekről és forrásokból származó információk alakítják (Sipos 2006). A nemzetekről kialakított köz-vélekedés, „ország-kép” alakításában a kultúra feltörekvő, tömegeket vonzó irányzatai – például film és sport – egyre fontosabb szerepet játszanak. Benedict Anderson (1984) szerint az „elképzelt közösség”, a nemzeti egység alakításában fontos szerepe van az I. világháború után elterjedő rádiózásnak. A sportesemények közvetítése a jelenlét illúzióját adó együttes, egyidejű élményt nyújtanak, megteremtik a közösség illúzióját. Két modern jelenség: a sport és a rádiózás, a helyszíni közvetítés egymást erősítő hatást fejtenek ki. Ennek felismerése mutatkozik meg Európa számos országának az első világháború utáni sportpolitikájában is: a széles érdeklődésre számot tartó sport semleges és békés terepe lehet a visszavágásnak, a nemzet erejének bemutatására, továbbá a sportversenyek közösségi élménye erősíti a nemzeti identitást, összetartozást (Arnaud 1998). Ebből a sportpolitikai irányvonalból következően a két világháború között azok az edzők rendelkeznek a legnagyobb társadalmi presztízzsel, akik a sportpolitika által támogatott, nemzetinek tekintett sportágakban aratnak sikereket.

Szakmai ideálok

A magyar sportélet bővülésével és egyre nagyobb mértékű szervezettségével párhuzamosan fejlődik a szakma. A foglalkozás gyakorlásához szükséges készségek és tudásanyag szélesedével egyetemben a szerepfelfogások is egyre sokfélebbek. Így már az ideálok is többfélék lehetnek. Érdekes módon a szakma és a közönség két momentumot egyaránt nagyra értékeli: a döntéskészséget és a sikeres sportpályafutást. Az edzők gyakran hasonlítják munkájukat a művészekéhez az edzéseken és a versenyeken hozott intuitív, kreatív döntéshozataluk miatt. Az edzői szem és a látásmód, a helyzetfelismerés, az, amit sokuk szerint nem lehet tanítani, amire születni

kell. Szakma és közönség véleményének egybeesése figyelhető meg e tekintetben, hisz a szurkolók is ezeket a pillanatokot értékelik leginkább: a szakértelemnek a kiélezett versenyszituációban való megnyilvánulását. A sport mással össze nem hasonlítható drámaiságába való beavatkozást, a „forgatókönyv” itt és most átírását. Azok az edzők, akik erre lehetőséget nyújtó sportágban tevékenykednek, előnnyel indulnak a társadalmi presztízs-küzdelmekben. Természetesen ilyen gyakorlatorientált szakmában az is számít, hogy sportolóként milyen eredményeket ér el valaki. A már említett Schlosser György edzői megítélésben is közrejátszott játékosmúltja, amikor még profiként is példaként állították a többiek elé, mert szívét-lelkét beleadta a játékba. A professzionális sportból azok lehetnek idollok, akik a gazdasági megfontolások, a pénzügyi befolyásolás ellenére is fel tudják mutatni az amatőr sport értékeit: a hűséget, az elkötelezettséget, a *fair play*-t. A sportpályafutás Tóth Potya István esetében is részben a szakismeret, részben a tisztelet forrása, de a tudomány bekapcsolásával ő egy olyan elemmel bővíti a szakmai repertoárt, amely hosszú távon jelent előnyt a foglalkozásnak. De nem csak annak: az edzői foglalkozás története ugyanis nemcsak szakmatörténet, mivel az edzői munka egy párhuzamosan kibontakozó fiatal tudományterület ismereteinek forrása és gyakorlati terepe, ezért a professzió története egyben a sporttudomány történetének is fontos fejezete.

Ha a szakmát egyesítő érdekvédelmi szervezet nem is, de egy szakmai lobbij létrejön az 1930-as évekre. Több sportág edzőit egyesítő informális grémium, amely szakma- és tudományszervező tevékenységével örökdió a foglalkozás autonómiájának megteremtésén és társadalmi presztízsének növelésén. Ebbe a szakmai „felsőbbségbe” tartozik Komjádi Béla vízilabdaedző is, aki nemcsak szakmai, hanem társadalmi elismertség tekintetében is sikeresnek mondhatja magát. Ő a nagybetűs EDZŐ, aki köré már életében számtalan legenda szövődik. Ha csak azt tudja róla valaki, hogy az 1932-es olimpiai bajnok vízilabdacsapat edzője, már ez az adat is sokat elárul népszerűségének okáról. Ez az az időszak, amikor a nemzetközi sportversenyeken elért eredmények az egyes nemzetek sikerességének fokmérőjévé válnak. Az olimpiai bajnokság az amatőr sport legnagyobb győzelmének számít, és ezt egy úgynevezett nemzeti sportágban elérni külön dicsőség. A vízilabda a magyar (sport)politika egyik dédelgetett kedvence. Ebben a privilegizált sportban Komjádi egy mesehőshöz hasonlóan emelkedik fel. A semmiből teremti meg a III. ker. TVE vízipólócsapatát,

amely a kitartó munka eredményeként a nagy és sikeres FTC-nek lesz komoly ellenfele a bajnokságban (Gyarmati 2001). Az 1928-as amszterdami játékokra már bajnokesélyesként érkezik meg válogatott csapata, de nem sikerül győzniük. Képes együtt- és összetartani a társaságot, és négy évvel később minden akadályt leküzdve nyernek Los Angelesben. Fáradhatatlan szervező: utánpótlást, uszodát, versenyt, úszásoktatást, munkahelyet szervez, mindennel foglalkozik, ami a sportággal és a sportolókkal kapcsolatos. Komi bácsi „főfoglalkozású” edzőként besegít a társadalmi munkában dolgozó sportvezetőknek is. Az idézőjel annak szól, hogy ugyan felmondja egy nagyvállalatnál betöltött főtisztviselői állását, de nem az edzőségből él, hanem sporthírlapíró lesz a foglalkozása. A sport számára egyenlő az alázattal és az áldozattal. A legendához hozzátartozik, hogy *„a háborúban kitűnő katona volt, összelövődözött testtel, rokkantan jött haza a harcterről, a rokkantsága azonban nem gátolta abban, hogy a sport nemes és vértelen mezején folytassa tovább a küzdelmet”* (Pánczél 1934, 326-327.).

Az „aranyember” életét összegző írások természetesen az edzői identitásról, a társadalom által követendőnek tartott szakmai mintáról is szólnak. Ez a szerepfelfogás nem is a már pályán levőknek szól, hanem az elkövetkezendő nemzedéknek, a foglalkozást majdan választóknak. A szakma professzionalizálódása szempontjából nem biztató, hogy a sport iránti elkötelezettség felsőfoka, a fanatizmus az elvárás, amiért cserébe megélhetési lehetőségekkel nem kecsegtető fizetség jár. Ennek a legkevésbé sem önkéntes aszkétizmusnak az okai a sportegyesületek működési feltételeiben keresendők.

Egyesületi élet

A modern tömegtársadalom kialakulása hazánkban az első világháborút követő évtizedre esik. Ennek a folyamatnak része, hogy a közéletbe a magyar társadalom mind szélesebb rétegei kapcsolódnak be, az egyesületi szerveződés lehetőségeit mind több csoportja használja fel a véleményformálásra, az érdekképviseletre. Az 1920-as években megfigyelhető egyesületi lázat nemcsak a modern közéletiség alapvető kereteit adó szervezeti rendszer kialakulásával magyarázhatjuk. Ez az aktivitás részben annak köszönhető, hogy a háború alatt csak hazafias egyesület alapítását engedélyezi a főhatóság, ugyanakkor a háborút lezáró békediktátum aktivizálja a civil

szerveződések, szervezeteket. Ez a társadalmi pezsgés kihat a sportéletre is, sőt megerősítést nyer a működési kereteket mindinkább szabályozó nemzetközi sportélet elvárásai által.

A háborút lezáró békeszerződéseknek köszönhetően a politikai és a kulturális nemzet addigi egybeesése megszűnik, így Európa több országában a kultúrpolitika hangsúlyos szerepet kap az 1920-as, 1930-as években (Arnaud 1998, Zeidler 2001). A határokon átívelő nemzeti egység fenntartása érdekében a szellemi, a politikát közvetetten képviselő területek – így a sport is – kiemelt szerepet kapnak. Ez a törekvés megfigyelhető az egyesületek támogatásában is: a kulturális egyesületek az összes bevételük közel 25%-át kapják az államtól, az országos átlag 7,9%-ával szemben (Dobrovits 1935, 35.). A sportegyesületek támogatása fél százalékponttal marad el az átlagtól. Bevételeik legnagyobb része (64%-a) versenyrendezésből származik. Ez az adat azonban csak részben tükrözi a sport általános népszerűsödését, mert a teljes összeg több mint fele a lóversenyzéssel foglalkozó egyesületekre esik. A fennmaradó részből pedig a másik látványsport, a labdarúgás is alaposan kiveszi a részét (Dobrovits 1938, 418.). Az összes többi sportágnak maradó összeg felhasználásánál fontos szempont, hogy az egyesületi lázzal együtt fellendül a sportpálya-építés is. A sportlétesítményekről készült első, 1935-ös statisztikai felmérés szerint az épületeknek, pályáknak mindössze a 9,2%-a volt meg az első világháború előtt. 1924-gyel indul meg az építési láz, az ezt követő évtizedben készül el az összes létesítmény közel 80%-a.

Az egyesületek bevételi forrásainak megoszlása azért érdekes, mert az edzők foglalkoztatásához tervezhető, biztos anyagi bázis szükséges. A magyar sportegyesületek ilyen gazdasági feltételek mellett igen óvatosan kezelik a személyzeti ügyeket: az országos 3,2%-os átlaghoz képes kiadásaiknak csak 1,3%-át fordítják tiszteletdíjakra. Az edzőket érintő személyzeti kifizetések is épp hogy túllépik az országos átlag felét (4,3% a 8,5%-hoz képest). Az 1940-es háborús években az egyesületi bevételek arányai átalakulnak. A versenyrendezésből származó jövedelmek csökkennek, így a tagdíjak 1935-ös 14%-os részesedése 23,4%-ra emelkedik, de az állami „segélyek” részesedése még mindig csak 12,4%-ot tesz ki. Az új statisztikai felmérés a sportegyesületi személyzettől már elkülönítve közli az oktatók, edzők fizetését, amire a kiadások 3,7%-át fordítják (Mike 1943, 204-205.).

Az edzőkkel szemben támasztott legfőbb követelmény, a fanatizmusba oltott aszketizmus tehát abból fakad, hogy a sportegyesületek továbbra is megmaradnak a civil szféra, az amatőrizmus világában: magas erkölcsi elvárások, csekély anyagi juttatás fejében. Az edzők száma ugyan folyamatosan nő, de 1941-ben is csak az egyesületek harmadánál vannak állásban: a 771 főnek csak 36%-a (282 fő) hivatásos, fizetett munkavállaló. Annak ellenére, hogy 208 fő (27%) oklevéllel vagy szaktanfolyami végzettséggel rendelkezik, mégis amatőrként vagyis anyagi ellenszolgáltatás nélkül dolgozik. A foglalkozás fejlődése szempontjából fontos kritériumot, a főmunkaidős foglalkoztatást csak a profi sport tudja biztosítani. Az állami szerepvállalás még a nemzetinek tekintett sportágak esetében sem terjed ki az edzők főfoglalkozású alkalmazására. A professzionalizálódás szempontjából fontos tényezők a jövedelem és a társadalmi presztízs tehát külön utakon járnak. Ezért az edzők többségének marad a fanatizmus, „a belső parancsoló szükség”, ami nem csak a sport, hanem a társadalom iránti elkötelezettségükből is fakad: társadalmi hasznosság bizonyítása egyéni haszonszerzés nélkül.

A 20. században a sportélet három irányból kaphat impulzusokat: a civil szférától, a gazdasági élettől és az államtól (Eichberg 2010). A polgári kezdeményezések nemcsak a 19. századi indulásnál fontosak, hanem később a tradíciók ápolásában, a középosztályi identitás megerősítésében és elfogadtatásában is. Ennek a szférának a hatása leginkább Nagy-Britanniában figyelhető meg. A középosztály nagysága és differenciáltsága miatt az innen jövő igények alakítják leginkább az edzői foglalkozás angliai történetét. Ezek az impulzusok az inspirálás mellett fékező erővel is bírnak a gazdasági szférával szemben.

A három terület kiegyensúlyozott együttműködése az USA-ban valósul meg: mindhárom terület fontos szerepet játszik a sport alakításában, így az edzői foglalkozás fejlesztésében. Egyaránt találunk alulról jövő civil kezdeményezést, és felülről induló, állami elvárások teljesítését támogató (sport)politikai kezdeményezéseket. A piacgazdaság a racionális szervezési elvek és megoldások, a technikai és a tudományos ismeretek sportban történő alkalmazását támogatja. Mindezek kedvező feltételeket teremtenek a szakma professzionizálódásához, ezért itt alakul ki a szakma legdifferenciáltabb foglalkozási struktúrája a 20. század első felében.

Hazánkban mindhárom területen vannak kezdeményezések, de ezek sem külön-külön, sem együtt nem eredményezik az edzői szakma főfoglalkozássá válását. A mindvégig hangsúlyos civil szféra sportágai nem edzőigényes sportágak, illetve a középosztály szűkös volta miatt a terület eltartóképessége is korlátozott. Az állami szerepvállalás az iskolai testnevelésre koncentrál, ahol azonban a testnevelő tanárok kapják az irányító szerepet. A piaci alapon szerveződő professzionális sport csak a labdarúgásban jön létre, amely azonban alacsony társadalmi presztízzsel rendelkezik, ami kihat az ott foglalkoztatott edzők megítélésére is.

5.2.2. Szabaddá tett női pályák

Nemzetközi versenyeken az 1930-as években tűnnek fel az első női edzők. A hazai viszonyokat tekintve is fontos ez az évtized, mert az itthoni sportpályákon is ekkortól találkozunk velük. A már említett budapesti sportstatisztikai felmérés szerint 1930-ban 24 edzőnő dolgozik a fővárosban (Illyefalvi, 1931). Sportági megoszlást nem közölnek, de az edzői foglalkozás történeti fejlődését ismerve azok a sportágak jöhetnek számításba, amelyekben a nők régebb óta versenyeznek, ahol hosszabb sportpályafutással és így nagyobb gyakorlati ismerettel rendelkeznek. Az 1934-es sportolói felmérés szerint a sportoló nők 31,5%-a tornázik és 47%-uk úszik (Ghimessy, 1935)²⁶. Mindkét testmozgási forma az elsők között adott lehetőséget a női részvételre, mert olyan mozgásanyagot képviseltek, amely nem ütközött a nőiesség korabeli felfogásával. Ugyanakkor a nők által később ugyancsak népszerű asztalitenisszel együtt a fiatalok sportjának számítanak, mert kormegoszlás szerint itt a legrövidebb a sportpályafutás. A foglalkozás alapkritériumának tekintett technikai ismertek megszerzésére így viszonylag rövid idő állt rendelkezésükre²⁷. Az edzésmódszerek fejlődésére legnagyobb hatást gyakorló sportágakat a középkorúak űzték. Ide tartoztak a labdajátékok is, azok a csapatsportágak, amelyekben a női részvétel majd csak később lesz számottevő. Mindezek ellenére a torna, ha nem is közvetlenül, de hozzájárult az edzői pálya nőiesedéséhez. A tornatanár-képzést megújító oktatás- és sportpolitika

²⁶ A felmérés a versenysportokra vonatkozott, így a természetjárás, ahol sportegyesületi tagként a nők legnagyobb számban vettek részt, nem szerepel. Ez az aktivitási forma, amely döntően a tisztségviselők között volt népszerű, az edzői foglalkozás női gyakorlására nem volt hatással.

²⁷ A nők versenyzői pályafutásának csúcspontját a 18-21 éves kor közötti időszak jelenti, amiben szerepet játszik, hogy férjes asszonyok már tartózkodnak a versenyzéstől.

1925-ben a nők előtt is megnyitja a testnevelő tanári pályát, és számukra ez lesz a legfontosabb közvetítő csatorna a foglalkozás felé (Bodnár 2007).

A Feministák Egyesületének a nők munkaerőpiaci lehetőségeit áttekintő összeállításában még csak két olyan foglalkozás szerepel 1917-ben, amelyik a sporthoz, a testkultúrához kapcsolódik: higiénikus-aesthetikus torna tanítója (gyógytornát és művészi tornát oktató szakember) és a középiskolai tornatanító (Feministák Egyesülete 1917?, 65., 67.). A Nemzeti Tornaegylet első tornatanítói tanfolyamát 1868-ban indítja, az első női növendéket 1880-ban veszik fel. Az “áttörést” követő évtől, 1881-től kezdve rendszeressé válik a nők képzése, és részvételi arányuk ugyan alacsony, de folyamatos emelkedést mutat: 1904-ig 1268 tornatanító és 241 tornatanítónői oklevelet állítanak ki (Kern, 2009)²⁸. Ez az arányszám a kereslet, a lánynevelő intézetek, állami oktatási intézmények igényei szerint alakul, amelyben Klebelsberg Kuno már hivatkozott oktatási és sportreformjai hoznak majd változást. 1925-ben megalapítják a TF-et, amely átveszi a képzést a Tornaegylettől (Kun 1975, Krasovec 2005). A Klebelsberg által szorgalmazott névváltoztatással a képzésben történt hangsúlyváltást akarják érzékeltetni: a tornát tanító szakemberek helyett már több sportágban járatos tanárokat képeznek az új felsőoktatási intézményben. Ezzel az átszervezéssel egyszerre sikerül eleget tenni az alkalmazók és az alkalmazottak elvárásainak: az iskolák nagyobb szakmai és sportági ismeretekkel rendelkező munkatársakat kapnak; a végzősök a Tornaegylet magánképzésével ellentétben már állami, a többi tanárképző intézmény diplomájával egyenértékű végzettséget szereznek. Az utóbbi körülmény a szakma társadalmi elismertetése szempontjából fontos lépés.

A nőknek a hazai felsőoktatási intézményekben történő továbbtanulás jogáért folytatott harca a TF-et nem érinti, mert Klebelsberg “magánintézménye”, az új főiskola az 1927-es törvényt megelőzve és az NTE hagyományait tovább folytatva, már első évfolyamára fele-fele arányban vesz fel nőket és férfiakat. Ez nem kirívóan magas arányszám az “egyetemi nőkérdést” rendező 1927-es, Klebelsberg által kiadott rendeletet követően: a bölcsészettudományi szakokon a hallgatói létszám majd 50%-át nők teszik ki (Ladányi 2000, 95.) A testnevelő tanári pálya is azok közé a szociabilitást igénylő foglalkozások – oktatás, gyermekgondozás – közé tartozik, amelyeket

²⁸ Az NTE tanfolyamat mellett az elemi iskolai tanítóképző és az Erzsébet Nőiskola torna szakcsoportos végzősei is taníthatnak tornát a leányiskolákban.

legkorábban nyílnak meg a nők számára. A képzés eredeti szándékának megfelelően szakmai kibontakozási lehetőségeiket továbbra is a leányoktatás, az iskolai testnevelés területére próbálják meg korlátozni, de hosszú távon lényeges lesz, hogy a nők a modern sportokhoz kapcsolódó legmagasabb szakmai végzettséget a kezdetek óta megszerezhetik.

Annak ellenére, hogy a két szakma között mindig nagy volt az átfedés és átjárás, a nők számára a szakmák közötti közlekedés a múlt század első felében is korlátozott. Ennek egyik oka, hogy a modern labdajátékok, csapatsportágak nemcsak a leány iskolai testnevelésből hiányoznak, hanem a TF képzési rendszeréből is. A nők és a férfiak elméleti tantárgyai, azonosak, de a sportági képzésben, főleg a labdajátékokban már nagy eltérés mutatkozik (N.N. 1930). Így kevesebb azoknak a sportágaknak a száma, amelyekben esetleg edzői munkát vállalhatnak. A lehetőségeket tovább csökkentette az oktatáspolitikai azon felfogása, hogy a tanulóifjúság sportolását továbbra is csak az iskola keretein belül tudta elképzelni. Az iskolai sportlétesítmények száma, sportszerekkel való ellátottsága messze elmaradt az egyesületek lehetőségeitől, így a testnevelő tanárnők edzői munkáját ez is negatívan befolyásolja.

A 239.066/1943. VKM rendelet teszi majd lehetővé a lányoknak is, hogy a sportban tehetséges középiskolai tanulók hivatalosan is sportolhassanak sportegyesületekben (Wonke 1943). Addig a sportegyesületeknek kb. egy negyede tart fent női szakosztályt, ahova esetlegesen női oktatók kellenek. Wonkené a női szakosztályok szervezéséhez adott tanácsai között megemlíti, hogy a legkedvezőbb megoldás a szakoktató – edző – személyére a testnevelő tanárnő, vagy a helybéli tanárnők egyike lenne (Wonke 1943). Ez az ideálisnak tűnő megoldás szerinte két ok miatt nem valósítható meg könnyen: az iskolai elfoglaltságok, a délutáni tanítás rend; illetve a családanyai teendők, hétvégi háztartási munkák miatt. Ugyanakkor lehetőséget lát egy közvetítői, felügyelői szerepkörre, akinek feladatköre két területre terjedne ki. Férfi edző mellett egyfajta közvetítő, kapcsolaterősítő, a társadalmi illemre ügyelő státus, és az iskolából a tehetséges tanulókat az egyesületbe irányító, az utánpótlást biztosító szakemberét. A szerző tapasztalata szerint igen sok testnevelő veszi ki részét – iskolai elfoglaltságai ellenére – a társadalmi sportból.

E történelmi előzmények hatására a női edzők száma csak az 1960-as évektől fog számottevően emelkedni, de többségük továbbra is az ún. nőies sportágakban és az utánpótlás-nevelésben tevékenykedik.

5.2.3. Az edzői foglalkozás a 20. század második felében

A szakma megítélésében 1960-ban történik változás: a TF-en megindul a főiskolai szintű szakedzőképzés. Ez ismét egy külső, kívülről jött segítség, ami egyrészt a nemzetközi sportéletben bekövetkezett, kényszerítő erővel bíró strukturális változásokból, másrészt hazánk sportnagyhatalmi törekvéseiből következik: a sikerek érdekében a szakemberképzésben is garantáltan magas szintet kellett biztosítani. A képzés intézményesülése kedvező hatással van a nők lehetőségeire, mert a munka minősítésének, minőségi megítélésének személytől és nemtől független előírásai jönnek létre, ami csökkentheti a diszkriminációt, az informális eszközök, kapcsolatok használatának lehetőségét.

Ahogy a század első felében, úgy most is a tanárképzés intézményrendszerére épül rá a sportszakemberek oktatása. Kezdetektől fogva oda-visszaáramlás figyelhető meg a két szakma között, és az edzők átveszik a testnevelők kidolgozottabb szakmai identitásképeinek számos elemét. A szakma alapvetően nem az intézményes képzési rendszert használva akarja felmutatni és megőrizni önállóságát, hanem a sportszakmai gyakorlaton keresztül. A fokozatosan intézményesülő képzéssel párhuzamosan az edzői "céh" kidolgoz egy gyakorlati, a sportpályákon zajló szakmai kiválasztási rendszert, amit el kell fogadnia annak, aki edzősködni akar: ez az ún. edzői út, amin mindenkinek végig kell mennie, ha a szakma csúcsára akar érni. A magas szintű – az élsportolói múltból származó – ismeretek birtokában is a sportolói egyedfejlődést újra végig kell járni edzőként is: az alapok oktatásától, a különböző korosztályokon át juthat el valaki a felnőtt versenyzőkkel való foglalkozásig. Ez a nemzetközi sportéletre is jellemző módszer a gyakorlati, technikai ismeretek elsajátítására, átadására helyezi a hangsúlyt, fontos eleme a sportolói múlt, a sportpályafutás hossza, minősége. A szakmába való belépés ilyen szabályozása a nők számára hátrányos, mert a női sport és sportpályafutás alacsonyabb társadalmi támogatottságot kap a férfiakéval szemben. Ennek a képzési formának fontos sajátossága, hogy háttérbe szorul benne az elméleti felkészültség, a szervezett oktatás keretében megszerzett tudás, amire a nők szintén nagyobb hangsúlyt

fektetnek, mint a férfiak. A szakma egészére nézve kedvezőtlen, hogy ez a néha nem is rövid és könnyű út a külső szemlélő, a társadalom elől is rejtve marad, ezért nem értékelik a megtételéhez szükséges erőfeszítéseket.

A sikeres sportpályafutásra építő „edzői út” kizárólagosságának megkérdőjelezésére az 1970-80-as évek két kiemelkedő magyar edzőjének, Széchy Tamásnak és Vígh Lászlónak az eredményessége a legjobb példa. A magyar sport újító személyiségei azonban nemcsak kreativitásuknak köszönhetőek világra szóló sikereiket, hanem annak a társadalmi-gazdasági környezetnek is, amiben akkoriban dolgozhattak. A magyar társadalom egészével ellentétben a sport egy innovatív, dinamikus terület volt, mert a nemzetközi versenyrendszer állandó fejlődést indukál, és ezt a rendszerspecifikusságot a szocializmus sem tudja felülmúlni (Kornai 2010). Míg hazánkban a centralizáció, a bürokratikus utasítások, a túltervezettség, az engedélyezettetés kötelező procedúrája megbénítja a gazdasági életben az újításokat, addig a sport a politikai propaganda és a hivatalos ideológia egyik hatékony eszköze a szocializmusban. Így nemcsak politikai, hanem anyagi támogatást is kap, ami azért működhet hatékonyan, mert a sportegyesületek más szervezetekhez képest kisebb, laposabb bürokratikus apparátussal rendelkeznek. Az edzői munka legerősebb motivációi közé tartozik a szakmai autonómia, korosztályokat átívelő sportágfejlesztés megvalósítása. Ehhez a sportegyesületek a bázisszervek anyagi támogatásával megfelelő háttérrel is biztosítanak: eszközben, sportfelszerelésben, és kiszolgáló, háttérszemélyzetben. Mindezekhez társul a fent említett edzők és társaik kreativitása, akiknek csak az edzésre, az azzal kapcsolatos dolgokra kellett koncentrálniuk. Azért fontos ezt hangsúlyozni, mert a szakma válságának többek között ez az oka. Már a 80-as évek második felében visszafogottabb az anyagi támogatás, később a sport politikai súlya is látványosan csökken. A biztos anyagi források elapadása, a szervezeti összeomlás mellett más okok is hozzájárulnak a foglalkozás identitásválságához.

Az 1970-es évektől kezdődően a sportpolitika megnyitja a határokat a munkavállaló edzők előtt is. Döntően a nemzetinek tekintett sikersportágaink szakemberei jutalomként külföldre szerződhetnek. Ugyanaz történik, mint a játékosok elszerződéseknél: űr marad utánuk, nem egy egészséges, minden korosztályra kiterjedő sportszerkezet marad meg, ami kitermeli az újabb sportolói és edzői tehetségeket. A sporttudomány, az edzés módszerek fejlődésére elsődleges hatással a sikersportágak

vannak. Ezek húzóágazatokként működnek: a nemzetközi újításokra ez a közeg a legfogékonyabb, itt dolgoznak a leginnovatívabb edzők. A külföldön munkát vállalók tehát nem csak az addig felgyülemlett ismeretet viszik magukkal, hanem a szakma hazai fejlődéséhez szükséges edzői mentalitásukat is. A későbbi magyar edzésmódszertani innovációkat azonban nem csak ez szűkíti le. Míg az 1970-es években még a magányos feltalálók is eredményt tudtak elérni, addig az ezredforduló felé közeledve az újítások már nem egyéni, hanem csoportos, kollektív alkotásokká válnak (Rimler 1998). Nem csak a már említett háttértámogatókra kell itt gondolni, hanem kiterjedt információs kapcsolatokra, szakemberhálózatra. A sport fejlődésével egyre több tudományterület kapcsolódik be a felkészülés sikerességének biztosítása érdekében. Kutatói, felkészítői csoportok működnek egy-egy élsportoló illetve sportág mögött. Az edző ezek koordinátora, és sikerességének egyik új eleme ennek az egyre bonyolultabbá váló hálózatnak az összehangolása, irányítása. A hazai edzők igen kis százalékának áll rendelkezésére ez a háttérbázis, és az egyesületek szétforgácsolódásával az addig egymás mellett működő különböző sportágak, szakosztályok közötti információáramlás is lecsökkent. Hátrányt jelent a nemzetközi versengésben, hogy az egyre több határterülettel rendelkező sporttudománynak nincs hazai interdiszciplináris kutatóintézete, amely részben csökkenthetné az egyesületi, területi hátrányokat (Bodnár 2012).

A szakma a rendszerváltást követően könnyebb helyzetben lett volna akkor is, ha Nyugat-Európához hasonlóan nálunk is működnek szabadidős, nem csak az élsportra koncentráló egyesületek. A civil sportklubok megfelelő háttérbázist és munkahelyet biztosítanak a foglalkozás sokkal differenciáltabb gyakorlásához: az önkéntességtől a nyolcórás foglalkoztatásig. A szakma ezek hiányával egy nagyon fontos társadalmi presztízst erősítő szervezetet veszített, amelyre különösen az állami támogatások elapadása idején támaszkodhattak volna. Ugyanakkor a versenysportot kényszerűségből elhagyó szakemberek sem tudtak ide „hátrálni”.

A fentebb már hivatkozott tudományos háttér hiányát más viszonylatban is megérzi a szakma. A főiskolai rangra emelést követően mintegy tízévente tesznek kísérletet pszichológusok és pedagógusok az edzői szerep jellegzetességeinek, szakmai identitásának meghatározására. Ezek a publikációk az edzőket a testnevelő tanárok és a sportolók fedésében, árnyékában vizsgálják (Nagy 1973, Kis 1983, Rókusfalvy 1986).

A testnevelő tanárokkal való párba állítás miatt töredékes lesz az edzői munkáról alkotott kép, mert a közös területek, az azonosságok dominálnak. A két munkahely – az iskola és a sportegyesület - eltérő felépítéséből és céljaiból adódó különbségek nem kapnak elég figyelmet. Az edzői munkából az adott sportágra jellemző képességek és készségek elsajátításához szükséges pedagógiai ismereteket, gyakorlatot emelik ki, a versenyre való felkészítés háttérben marad. Nem kerül a látótérbe az edzők kapcsolati hálójának speciális része: a sportegyesületi kollégákhoz és sportvezetőkhez (a nők esetében fontos), valamint viszonyuk a médiához és a közönséghez. A sportpolitika teljesítménysport- és élversenyző-centrikussága (Földesiné 1988) a publikációkban is tapasztalható: az edzői munka kutatásában a szabadidősportot, az utánpótlás-nevelést ritkán veszik figyelembe, pedig a női edzők többsége ezeken a területeken dolgozik. A közelmúltban a figyelem ismét a képzés, a kritériumrendszer felé fordul, de ezekből a publikációkból is hiányzik a foglalkozás történetének, múltjának a feldolgozása, amely pedig fontos pillére a szakmai identitásnak (Márkus 1996). A jelenlegi bizonytalan helyzetéből csak a tehetetlenségi erővel bíró múlt hatásainak ismeretében lehet kiutat találni. A szakmai identitás alakításának nemcsak egyéni, hanem csoportos szintjén is fontos a múlt – jelen – jövő egysége. Ezek akkor is egyszerre alakítják a szerepfelfogást, ha egy foglalkozási szervezet akarja megfogalmazni a szakma ideális gyakorlásának módját (Vloet 2009). Hiszen ekkor is fontosak azok a motivációk, amelyek a múltban gyökereztek, mert a szakma valamikori mozgatórugóinak még mindig van hatása. Befolyással vannak a jelen feladatainak értelmezésre; arra, hogy a szakma egyáltalán mit tekint ma a feladatának. Ebből pedig azok a szervezeti keretek következnek, amelyben a megoldást elképzelik, vagyis a jövő.

5.2.4. A foglalkozás pályája

A múlt század első felében a kedvezőtlen tendenciák ellenére a foglalkozás professzionalizálódásának mind a négy területén – teljes munkaidős alkalmazás, képzési programok kidolgozása, szakmai szervezetek létrejötte és a tudományos háttér megteremtése – vannak kezdeményezések, de ezek nem elég átfogóak és nem elég időtállóak. Az edzőkérdés ugyan elmozdul a klubszintről, és szövetségi, országos szintre emelkedik, de állami támogatásban nem részesül. Márpedig a modern társadalmakban egy új foglalkozás csak akkor kerül be tartósan a munkaerőpiacra, ha

állami segítséget kap. Ez az oka annak, hogy az 1940-es években az edzőknek csak egyharmada végzi munkáját más foglalkozásokra jellemző feltételek mellett: rendszeresen és rendezett munkajogi keretek között. Ugyanakkor a hivatássá válás legfontosabb kritériumát teljesítik a szakma képviselői, mert létrejön egyfajta rendszerezett szakértelem. Az 1930-as évekre olyan strukturált tudás alakul ki, amely merít a külföldi szakirodalomból, de figyelembe veszi a magyar társadalom és a sportélet sajátosságait is. A stockholmi olimpiát követően a szakmai lobbí alig húsz év alatt teremti meg a későbbi magyar sportsikerek edzéselméleti alapjait. Az összehasonlító kutatások gyakran jutnak arra a következtetésre, hogy Kelet-Európában megkésett, lassúbb fejlődés figyelhető meg. A sport területén is van fáziseltolódás a kezdetekkor. Az állami támogatás és a piaci szféra figyelme is lehetne nagyobb mértékű – ha nemzetközi összehasonlításban nézzük az idevonatkozó adatokat. A szakértelem, a hazai szakmai tudás megteremtése és akkumulációja az egyetlen terület, ahol nincs lassúság, ahol a fejlődés üteme nem marad el a Nyugattól. Az első világháborút követően olyan edzéselméleti szakismeret jön létre, amely egészen a hatvanas évekig megalapozza a magyar sportsikereket.

Az 1960-ban megindított főiskolai szintű képzéssel a szakma nagyon fontos lépést tesz meg, mert ezzel tényleg értelmiségi szakmává válik, betagozódhat a hivatásnak tekintett foglalkozások közé. Az állami segítség következménye, hogy a szakma önszerveződése – más területekhez hasonlóan – elsorvad, teljesen kiszolgáltatottá válik a sportpolitikának, a sportvezetésnek. Az állami gondoskodás kezdetben pozitív hatással van az edzők társadalmi helyzetére, de a felfelé ívelő szakasznémi stagnálás után az 1980-as évek második felétől már lejtmenetbe megy át. A rendszerváltást követő gazdasági és társadalmi kihívások akkor érik a szakmát, amikor nemzetközi szinten is lépéskényszerbe kerül. Egyszerre kellene több irányú elvárásnak megfelelni, és ekkor mutatkozik meg igazán a szakmai szervezet, egy védőernyő hiánya. Más gazdasági területekhez hasonlóan nem átfogó, a szakma egészét érintő megoldások születnek, hanem a hazai rendszerváltást jellemző egyéni-sportági sikertörténetek találunk. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy ismét felvetődik a trénerkérdés és a trénerimport, amire azok a sportágak képviselői reagálnak hatékonyabban, amelyek a globalizálódó (hazai) sportpiacion előnyösebb pozíciót foglalnak el.

Az edzőnőkhöz kapcsolódóan megállapíthatjuk, hogy a szakma – addig sem túl erős – hazai önmeghatározási kísérletei nem teszik teljessé a külső szemlélők által készített differenciálatlan szerepleírást: sem a társadalmi elvárásokat teljességgel tükröző szerepleírás, sem a szakma kollektíven kidolgozott identitásképe nem rögzül. Az ilyen képlékeny, szimbólumokra és hitekre épülő, a már pozícióban lévők által működtetett szerepfelfogás nehezzé teszi az elsajátítást, az alkalmazkodást és a pozícióba kerülést. Különösen azok vannak hátrányos helyzetben, akik nyilvánvaló másságot, különbözőséget jelentenek a szakmában: ilyenek az edzőnők. Mivel nem áll rendelkezésükre írott forráskönyv, így nehezen tudják bizonyítani, hogy a férfiaktól való különbözőségük nem mindig és nem mindenben negatívan megítélendő különbség.

5.3. Edzőnők szakmai pályafutása

Sportolás elkezdése

Az edzőnők szakmai élettörténetük elmesélését a sporttal történő megismerkedésükkel indítják, és sportolói pályafutásuk áttekintésével folytatják. Ez a kezdés jelzi, hogy elfogadják a szakma által addig kidolgozott pályamodellt – a sportolói múltra építő edzői utat – és a férfiak által konstruált szerepmodellnek akarnak megfelelni. Alkalmasságuk egyik bizonyítéka, hogy a legfontosabb belépési kritériumot – nem is akármilyen szinten – teljesítik: három kivétellel olimpikonok, válogatott sportolók. A sporttal való megismerkedés és a sportolói pályafutás fontosságát jelzi, hogy kivétel nélkül mindegyikük nemcsak megemlíti, hanem hosszan beszél róla, ami azt jelzi, hogy szakmai identitásuk alapelemei. A sportolás elkezdésében azonban lényegi eltérés mutatkozik az edzőnők két generációja között. Akiknek gyermekkoruk a harmincas évekre esik, azoknál az indíttatás a családból, döntően az édesapától ered:

„[A telünkön] apám kővel súlyt löketett velünk, magast ugratott madzagon keresztül. Akkor a patakot felduzzasztotta, megtanított úszni minket a patakban, utána Horányba mentünk, és Horányból mindig átmentünk, átúsztuk a Dunát. Na hát azért mondom, hogy ezt az indítékot a sportolásra azt megkaptam az apámtól, és volt egy középiskolai válogató verseny, a MAC akkor indította el az atlétikai szakosztályát. 1943-ban, körül-belül és középiskolai versenyre hívtak ki, mert azt mondta a MAC, hogy na most megindítja, nemcsak teniszvezetni fognak majd az úri lányok a szigeten, hanem most atlétikai szakosztály is indul. És a versenyszámok közül minden versenyszámot megnyertem, és ott sem volt a testnevelő tanárom, mert csöppörgött az eső, és azt gondolta, hogy elmarad a verseny.”

„Apám nem örült, hogy lánynak születtem, anyámtól tudom, hogy hetekig rám sem nézett. Később a csalódásán úgy segített, hogy „fiúsan” nevelt. Igaza volt, talán ennek köszönhető, hogy sikerült átvészelnem a náciizmust és a többi megpróbáltatást. [...] Tőle örököltem fizikai tulajdonságaimat; a testfelépitésemet, a laza izomzatomat, hajlékonyságomat, de nem nőtem igazán magasra, mint Ő. A fejformáját, az archberendezkedését a testvérem örökölte, az én arcom az anyáméra hasonlított. Sportszeretetem azonban tőle származik.”

Az 1945 utáni generációnál viszont a testnevelő tanár az a személy, aki felfigyel tehetségükre és egyesületekbe irányítja őket:

„Nagyon jó tanáraink voltak, és tulajdonképpen a sportszeretetet is a testnevelő tanáromtól örököltem, ő indított el, a testnevelés órákon mutatott mozgás után.”

„Ott kezdem, hogy 1957-ben a testnevelő tanárom vitt le a Szolnokon a pályára, és ott a Barna Pista bácsi edző kiválókat bennünket, egy pár kislányt, és lejárunk oda edzésre.”

Eltérő motivációk, sporthoz való viszonyulás húzódik meg a háttérben: az első esetben a polgári sport hagyományai öröklődnek a családban, míg később az államosított oktatás és sport céljai dominálnak, a versenysport utánpótlásának biztosítása. A kettő között alapvető eltérés van a sportnak, mint esetleges életcélnek a megítélésében. A polgári életmódban a sport a szabad idő része, és ebből a nézőpontból adódóan a következő értékeket tulajdonítják neki:

- a sport nem lehet élethivatás, csak felkészít az életre;
- a nevelés fontos eszköze, mert olyan képességeket fejleszt, amelyek hasznosak az élet más területein;
- a társasági élet része, a kapcsolati tőke egyik forrása.

Egyikük így számol be a család gyermeknevelési elveiről:

“Nővéremet és engem is a legjobb iskolába járatottak, nyelvekre, zenére és sportolásra külön is tanítottak. [...] Szerettem muzsikálni, és szerettem gyakorolni is, többnyire napi 3-4 órát játszottam. Sportolni is szerettem, és Tóni bácsi [a zenetanár] biztatott, hogy járjak csak tornázni, mert a csellózáshoz sok erőre van szükségem, és ellensúlyozni kell a csellózás okozta ferde tartást is. A napi négyórás gyakorlás után valóban nagyon jól esett tornázni”.

Az első generációnál elméletileg ennek a családi mintának kellett volna öröklődnie, de a szocializációs hatásokat, a meglévő sportos indíttatásokat a társadalmi, politikai változások eltérítik, módosítják: a szabadidős tevékenységből a sport az egyetlen mozgástérre, kibontakozási lehetőséggé válik. A zsidó származású edzőnőknél

a kibontakozási lehetőségek korlátozása már a háború előtt megindul, már akkor megélik azt, hogy a sportbeli eredményeik miatt egy ideig “enyhébb elbírálásban részesülnek”, de csak egy ideig:

“Eldöntötték, hogy kiirtanak minket [zsidókat], én pedig eldöntöttem, hogy olimpiát nyerek. Említettem már, hogy amikor már nem bírtam a számunkra elrendelt kijárási tilalmat, önként elmentem romot takarítani. Kétszer annyi téglát raktam le, mint a többiek. Erősítettem a karom. Reggel és este elvégeztem a szokásos napi tornámat. A lakásunkba beköltöztették a rokonainkat is, így négy ember helyett most tizennégyen laktunk. Mozogni is alig lehetett; átalakítottam a gyakorlatokat és 1x1 méteres területen csináltam”.

1945 után a kirekesztés hivatkozási alapja a (nagy)polgári származás lesz, egyedül a sport terén nem lesznek “flepnisek”:

“Kettős életet éltem. Egyrészt mint volt nagykereskedő lánya, ismét a rossz oldalra kerültem, másrészt mint élsportoló, a legnagyobb kiváltságot élvező csoport tagjai sorába tartoztam. Magyarán szólva: sporteredményeimért megbocsátották szüleimet. Amíg hoztam az eredményeket, nem esett szó származásomról, de mint Damoklesz kardja lebegett fejem fölött, és ha kellett, erre fel is hívták a figyelmemet”.

A szociálpszichológiának az a megfigyelése, hogy az emberek életében az egyenlőtlenségek, a különböző peremlétek nem választhatók el egymástól, itt is érvényesül: ahogyan megélik az egyiket, annak mikéntje, sikeressége hatással van más, számukra szintén hátrányos területen való érvényesülésükre. Azokat a megküzdési stratégiákat, viselkedésmintákat, amelyeket életük üldözött vagy “flepnis” korszakában sajátítanak el, jól tudják használni a sport nehezen kiszámítható, nagy közegellenállású, férfias világában is:

“...ha végignézed majd most az edzőnőket, [azt tapasztalod,] hogy egyiknek sem volt könnyű élete. Tehát valahol az, az életkörülmények, ezért meséltem az életkörülményeimet, mert már annyit elmeséltem, hogy az életkörülmények alakítják olyanná az embert, hogy csak azért is!”

A sportpolitika által biztosított élsportolói státust már hasonlóan éli meg a két csoport: a sport már a megélhetés forrása, és az itt szerzett tapasztalatok arra ösztönözhetik őket, hogy életük további részében is ehhez kapcsolódó foglalkozást válasszanak.

Sportolói pályafutás

A nagyközönség számára hozzáférhető sportolói életrajzok legtöbbje sikertörténet: tehetséges emberek felfelé ívelő, látványos pályafutása. Az újságírói és művészi történetek ritkán tartalmaznak kudarcokat, töréseket, zsákutcákat. A kivételek egyike Hajdú Szabolcs „Fehér tenyér” című filmje, ami egy tornászról szól (Bodnár 2007). Az alkotók a testet helyezik az elbeszélés középpontjába: a tornász narratívája egy testtörténet, amit dokumentarista stílusban örökítettek meg. A film egyik drámai jelenete, amikor a kamasz Dongó ruháival a kezében az öltöző ablakán kiugrik az őt üldöző edzője elől. A mester a következőt kiabálja utána: *„Te már tornász vagy. Tudod mit jelent ez? Az izmaid megfogták a szaros kis csontjaidat! Megkeményedtek a rostok és visszafogták a növekedést. A miénk vagy, hozzánk tartozol, tornászokhoz!”* Az edző utolsó, megdönthetetlennek hitt érve a fellázadt tanítványnak a test alkalmassága, amit hosszú évek munkájával fejlesztettek ki, és igazi értéke – éppen nagyfokú specializálódása miatt – csak a tornában mutatkozhat meg.

A test, a biológiai adottság a sportolás elsődleges kritériuma, a kiválasztás elme; a versenysportban a tökéletesség forrása. Egyszerre eszköze és célja az edzéseknek. Épp ezért a test szociális története az a terület, ahol a sportszociológia alap kutatásokat végezhet. Ezt a felfogást képviseli Eichberg (1995) és Giulianotti (2005), aki könyvének testről szóló fejezetét a következőképpen zárja: a szélesebb szakmai figyelmet hiányolóknak a testet ajánlja kutatási témaként, de csak interdiszciplináris kitekintéssel, új és bátor kutatási módszerek alkalmazásával.

A sportolói pályafutás felidézésekor az edzőnők esetében is meghatározó elem a testükhöz, pontosabban testüknek az ideális sportolói testhez való viszonya. A szakma gyakorlása során versenyzői sikereik egyre inkább „valamikorikká” válnak, és a tapasztalások, a sportolói múlt mindennapjaiból hasznosítható elemek kerülnek előtérbe, így már döntően ezek szerepelnek a jelen narratívájában. Ezek közé tartoznak az élsportolói életszakasz küzdés-történetei, melyek a test köré szerveződnek.

„Nagyon jó érzésem volt, úgy alkatra kicsi vagyok, de a labdaérezésem az olyan volt, hogy mindig ott voltam, ahol a labda volt. De nekem ezért mindig meg kellett gürizni, azért, mert ekkora voltam.”

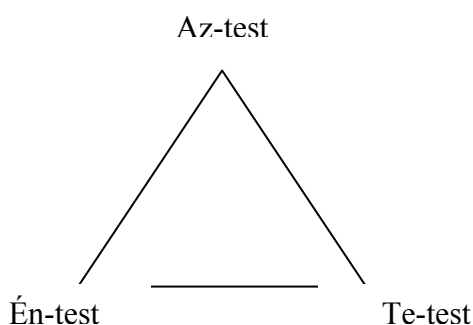
„A kapusok mindig jobban gondolkodnak, jobban gondolkodnak, rafkosabbak. Ugye, én nem vagyok egy 2 méter magas, jó 56 kg voltam akkor, rendkívül laza, ruganyos, tehát minden képességem megvolt, de azért egy 5 centi még hiányzott belőlem. Tehát azt nekem ésszel mindig ki kellett

gondolkodni, ahogy ráadásul tehát mindig tudatos kapus voltam. Biztos vagyok benne, hogy ezáltal én sokkal többet gondolkodtam a kézilabdában.”
„...de nem nőttem igazán magasra. A sokféle sportnak köszönhetem, hogy versenyző koromban fáradhatatlan munkabírással és fejlett izomzattal rendelkeztem.”

„Én nagyon jól eveztem, csak nagyon vékony kislány, vékony kislány voltam, hogy még plusz injekciókat adtak. [...] akartam, na most ez az, ez az akaraterő, amit az ember, mint edző keres a versenyzőiben.”

„A legérzékenyebb pontomon érintett. Évek óta bosszankodtunk K. K.-val, hogy mi vagyunk a legkisebbek.”

Az edzők sportolói én- és testtudatának vizsgálatához, a küzdéstörténet megfejtéséhez legtöbb inspirációt három publikációtól kaptam. Elsőként a már idézett Henning Eichberget kell említenem. Foucault (1990) fegyelmezésen alapuló szemléletével szemben egy differenciáltabb testkezelésre, osztályozásra hívja fel a figyelmet. Úgy véli, hogy a fegyelmezett test – az áramvonalasan kialakított (streamlined) és az egészséges – mellett korunkban is jelen van a Bahtyin (1982) által leírt groteszk test. A társadalomban párhuzamosan jelen lévő testkultúrák vizsgálatához Buber (1991) *dialogikus filozófiájára* támaszkodik. Az emberi létezés három dimenzióját jelképező buberi háromszöget alkalmazza: a testtudatosság háromszögének csúcsait az Én-test, a Te-test és az Az-test képezik (4. ábra).

4. ábra: A testtudatosság dialogikus háromszöge (Eichberg 1994, 110)

Az Én-test vizsgálatát – szubjektivitását figyelembe véve – Eichberg introspektív módon tartja lehetségesnek: önéletrajzok, memoárok elemzésével, kvalitatív módszerekkel. Az objektív Az-test az empiria terepe: a tudomány által mérhető, közvetlenül megfigyelhető, kvantitatív adatok közölhetők róla. Az interjúszövegekben az Én-testet az edzők önmagukról kialakított testképe, míg az Az-testet a sportágukban ideálisnak tekintett testről alkotott nézetek képviselik. Belső

képüket ezzel, a környezetük által objektívnek tekintett leírással vetik össze. A triád harmadik elemét már nem Eichberg által kialakított Te-test képezi, hanem egy személy, az edző. Ezzel, az interjúk szövegéből adódó változtatással vált hármójuk viszonyrendszere elemezhetővé a *strukturális kiegyensúlyozottság elméletével* (Szántó 2006). Ez a Heider által kidolgozott szociálpszichológiai elmélet két társadalmi szereplő és egy személytelen entitás között fennálló relációkat vizsgálja, melyek pozitívak és negatívak lehetnek. Egy triád akkor kiegyensúlyozatlan, instabil, ha a negatív kapcsolatok száma páratlan. Az edzőnők elbeszélésében egy kiegyensúlyozatlan kapcsolatrendszer mutatkozik: sportolói pályafutásuk előrehaladtával azzal kell szembesülniük, hogy a sportágukban elfogadott testképből adódó elvárásoknak már nem tudnak megfelelni. Az addig pozitív kapcsolat negatívvá válik. Ez azért billenti ki a stabilitást, mert a szakmát, a sportkultúrát képviselő edző ugyanakkor elkötelezett marad: számára az eredményesség, a sikeresség záloga az ideális test.

Az edzőnők kiegyensúlyozó megoldásainak vizsgálatakor kiderült, hogy az okok, a magyarázatok túlmutatnak ezen a hármas kapcsolódáson: szükséges az elemzésbe bevonni a versenysportot, mint rendszert. Luhmannak a *szociális rendszerek működéséről* kialakított elmélete volt az a keret, amibe végül belefoglaltam ezt az egyensúlyproblémát (Luhmann 1995, 2006). Ehhez a választáshoz Jan Ove Tangen (2004) cikke döntő lökést adott: a szabadidős sportolást, a rekreációt egy sajátos szociális rendszernek tekinti, ahol az egyén és az egyes sportágak, felszerelések és helyszínek között zajlik a kommunikáció. Ennek a párbeszédnek a legfontosabb komponense az előírt mozgásformák *elvárásai*, melyek kényszerítő hatással rendelkeznek. Amikor a sportolás vagy nemsportolás mellett döntünk, akkor tulajdonképpen arról határozunk, hogy eleget teszünk-e az elvárások kihívásainak vagy sem. Ugyanis az általunk érzékelt elvárások határozzák meg az adott szituáció értelmezését, és az abból adódó cselekvést is. Az edzőnőknek arról kell döntenükhöz, hogy jogosnak tartják-e az ideális test elvárásait, s ha igen, akkor a döntés hatására kialakul bennük az elvárás elvárása, és már ennek, vagyis önmaguknak akarnak majd megfelelni. Reflektálásukkal folytatják a rendszer és a köztük zajló kommunikációt, vagyis továbbra is a sportban maradnak. Ott, ahol a szervezett keretek között folytatott versengés célja – a rendszer azon funkciója, melynek alapján a társadalomban elkülönül – a *győzelem*, a résztvevők megmérettetése után a nyertes megállapítása. Az elsőség

elérése a test teljesítőképességétől függ, de a mozgás – a sportág szabályai által előírt – megfelelő formában való kivitelezése is alapkövetelmény. Aki nem sajátítja el, vagy nem tartja be az adott sportágban megengedettnek tekintett mozgásformákat, az nem vallhatja magát sportolónak, nem vehet részt a versenyben. Ezért azok, akiknél a személyiség központi részét képezi a versenyzővé válás, sok mindent megtesznek a testükért és a testükkel, mert önérvényesítésük legfontosabb eszköze. Sportolói identitásukat csak testük segítségével alakíthatják ki, őrizhetik meg. Rendszerszinten megfogalmazva: egy neurofiziológiai (a test), egy pszichikai (az edzőnők identitása) és egy szociális (a sport) rendszernek a környezeti egymásra hatásáról lesz szó.

Az ideális test a sportban

A testképet mint szociális konstrukciót a csoportok a tagság egyik kritériumaként használják: a legitimnek tartott külalak a határok meghúzását, a megkülönböztetést teszi lehetővé. A vágyott elfogadás érdekében az egyén nem tesz mást, mint összehasonlítja a saját testképét a közösség által ideálisnak tartottal, és ha különbséget talál, akkor azt megpróbálja felszámolni (Kende 2002). Az egyes sportágak testképének kezdeti konstrukciója az edző tapasztalatain nyugszik. Saját sportolói múltjából és az általa edzett sportolókból gyúrja össze az ideált, aminek fontos eleme a „jó mozgás”. Mivel egyéni élményeken, a „jó szemén” – a tekintet ereje – alapul, ezért nagyfokú szubjektívizmus is van benne. A versenysport térnyerésével a sportági Az-test fokozatosan objektiválódik, ami összefügg egyrészt az edzés módszerek egységesülésével, másrészt az egyes tudományágak bekapcsolódásával. Az objektív kutatások „lefordítják” a számok, a mérhetőség, az összehasonlíthatóság nyelvére az Az-test képét. Az ideális test a kiválasztás tudományos mérőeszközzé válik, illetve a felkészülés kiszámíthatóbbá tételében, a rizikófaktorok csökkentésében van szerepe.

A hazai tehetségkutatások arra az eredményre jutottak, hogy a sportban az öröklött tulajdonságok és a környezeti hatások aránya: 70% : 30% (Harsányi 2000). Az öröklött adottságok két csoportba sorolhatók: a *testalkat és a motorikus képességek*, ezek mérhető adatai képezik az ún. kiválasztási mutatókat²⁹. Személytelenül, tárgyként,

²⁹ Idővel pszichológiai és szociális elemek is bekerültek a megfelelő utánpótlás biztosításának szelektálási rendszerébe, de csak olyanok, amelyek standardizált, kérdőíves módszerekkel vizsgálhatók. Így nem mondhatjuk, hogy az egyéniséget jobban figyelembe venné, irányába engedékenyebbé válna az egyre sűrűbb szövésű tudományos háló. Az egyediség bizonyos fokú figyelembe vételére magának a

illetve a maximális eredmény eléréséhez szükséges eszközként tekintenek a sportolóra (Eichberg 1995). Megpróbálnak eltekinteni az Az-test és az Én-test közötti különbségtől. Az Az-test nem önálló, organikus rendszer, hanem a sportnak, mint szociális rendszernek az értelmi konstrukciója, annak része. Úgy tekinthetünk rá, mint a rendszer *autopoiézisének*, önfejlesztésének az eredményére: a sporttudomány elméleti konstrukciója, értelmi nyeresége. Az Én-test ellenben egy élő neurofiziológiai rendszer, ami egy pszichikai rendszernek, egy identitásnak a „környezete”. Ehhez a létező testhez mindig tartozik egy önálló tudat, egy személyiség.

Az Az-test, vagyis a rendszer fegyelmező ereje a versenyrendszerben felfelé haladva egyre nyilvánvalóbb. A gyermekek személyiségfejlesztésében fontos szerepet játszó öröm mellé, melyet egy mozgás elsajátítása és kivitelezése okoz, a versenyzéssel, a másokkal történő összehasonlítással belép a teljesítményelv. A hatékonyság szempontjának beemelésével az Én-testről a hangsúly átcsúszik az Az-testre. Nem áttevődik, hanem átcsúszik: ez egy folyamat, amiben nehéz kitüntetett pontokat találni, mert ez egyénenként és sportáganként is változó. Ebben az új viszonyrendszerben a sportoló kettős függőségi helyzetben van: az eredményesség elérése érdekében alá kell rendelnie magát, Én-testét egyrészt az edző módszereinek, másrészt az Az-test előírásainak. Az edzői tapasztalat és a tudomány tekintélye azonban nemcsak izomtömeget, alakot formál, hanem épp a test-tudat dialógikus viszonyából adódóan személyiséget is. Amíg az Az-test előírásai és elvárásai a szabályokban és a szakirodalomban lefektettek, így nyilvánvalóak, addig a személyiség felé *beágyazott elvárások* (embedded expectations) irányulnak, melyek hallgatólagosak, nem nyíltan kifejezettek. Beleértendő a nyilvánvaló elvárásokba, azoknak járulékos részei, de legalább olyan fontosak a viselkedés szabályozásában (Tangen 2004). A sportlobby évtizedekig érvényesíteni tudta azt az érdekét, hogy a pszichikai ráhatásoknak csak a pozitív oldalával foglalkozzanak az újságírók és a kutatók. A rendszer megkomponálja az ideális Az-test ideális személyiségét is. Az 1970-es években jelennek meg az első olyan írások, amelyek a fizikai mellett a sportolók lelki veszélyeztettségére is felhívják a figyelmet: nevezetesen a rendszernek az egyéniséget homogenizáló törekvéseire (Shogan 1999).

rendszernek van szüksége: működésének tapasztalatait használja fel a válogatási módszerek bővítésekor, mert többek között ezzel biztosítja fennmaradását, továbbélését.

Ezek a testes küzdelmek nem mások, mint az interjúalanyok és a sport mint szociális rendszer közötti kommunikáció. Ennek a tárgya az Én-testnek az Az-testtől való negatív eltérése, az ideális alkat elvárásainak nemteljesítése. A figyelmeztetés a különbségre, egy, a szakértői szemnek első pillantásra érzékelhető eltérésre. Az objektív nézetek szerint az Az-test egy gépként működik, és ha megfelelő (edzés)módszert alkalmaznak, akkor hatékonysága fokozható. Az edzéseknek az a célja, hogy a szervezetet úgy fejlessze, hogy maximális teljesítményre legyen képes. A kiválasztás elsődleges kritériumai a testméretek, az antropometriai jellemzők. Ezek egyáltalán nem, vagy – mint az egyik interjúalany alkata is – csak igen korlátozott mértékben fejleszthetők, mert az organikus rendszerek környezetre való nyitottsága korlátozott. A sportrendszer azt kommunikálja, ami működésére, fennmaradására nézve a legnagyobb rizikófaktort jelenti: az ideálistól eltérő testmagassággal, testméretekkel a várható teljesítmény, a győzelem esélye csökken. A versenysport lényegi elemének az elérése kerülhet veszélybe, ezért alkatuk nem megfelelése miatt a sportolónőket *paradoxszá* nyilvánítják: ki akarják zárni őket a rendszer műveleteiben való részvételből, a magasabb szintű versenyzésből, a továbbhaladásból.

Ki közli mindezt velük? Nem véletlen, hogy a szövegek nem említenek személyt. Az ideális alkatról való tudás az adott sportág kultúrájának alapját képezi, cirkulál a rendszerben. Egyrészt a rendszer mintegy elvárja annak ismeretét: az elköteleződés feltételeként állítja az egyénnel szemben, és az erre való válasznak, az elvárás igenlésének tartja annak meglétét. Másrészt a cirkulálás azt is jelenti, hogy az információ és a közlés folyamatosan jelen van, de egységük csak akkor valósul meg, ha a sportoló megérti őket. Esetünkben ez a pillanat akkor következik be, amikor a sportolónők versenyzői pályafutásának a jövője kérdőjeleződik meg: az előbbiből, a múltból nem következik az utóbbi, a jövő. Az elvárás megértése eseménnyé válik és megkülönböztetést hoz létre az időben, kiemeli a jelent.

Az edzőnők legkorábban kamaszkorukban szembesültek ezzel a problémával. (A sportágakban a kiválasztás nem esett olyan korai évekre, mint napjainkban.) Tizenévesekről van szó, akik sportmúlttal rendelkeznek, ami ekkorra már érzelmi elköteleződést és célokat eredményez. Az életcélok nem mások, mint önmagunkkal szemben támasztott elvárások, így azoknak is van iránya és erőssége, csakúgy mint a feljük irányuló Az-test elvárásoknak. A reagálásukat befolyásolja, hogy céljaik között

milyen erősséggel van jelen az egyes versenyek megnyerése, identitásuknak központi eleme-e a sportolói léttel való azonosulás. A küzdés azt mutatja, hogy ezeket a döntéseket már meghozták, és a különbözőség jelzése épp ezekre az elképzelésekre jelent veszélyt. Hozzáteve még azt is, hogy a kamaszok nagyon érzékenyek a személyüket érő kritikára, mert ezt a teljes elutasítás jeleként értelmezik. Ugyanakkor a személyiségük viszonylagos fejlettségének köszönhetően képesek az önálló válasz kidolgozására. A gyermeki függőséget elhagyva minél több helyzetben szeretnék megmutatni a felnőtteknek, hogy ők önállóan mire képesek.

A jövőjükéről alkotott elképzeléseiket veszélyeztető elvárásokra kétféle választ adhatnak a sportolónők: elfogadják, és ezzel jelzik, hogy jogosnak tartják vagy elutasítják. Ez a döntés a kommunikáció fenntartásának vagy lezárásának szándékát mutatja, ami egyet jelent azzal, hogy a rendszer részeként akarnak tovább működni, vagy kilépnek. Ők a válaszadás mellett döntenek, *reflektív elvárásokat* alakítanak ki magukkal szemben. Így a külső kényszerítő erő belsővé válik, és saját jelentéstartalmakat kapcsolnak hozzá. Ez a reagálás egyben az identitásuk egységessége érdekében tett lépés is.

Mire támaszkodhatnak a megoldáskeresésben? Saját múltjukra, tapasztalataikra. A kamaszkor elérése azért is lényeges, mert a sportolói múltjuknak köszönhetően a tapasztalataik előhívhatóságának mértéke nagy, cselekvési repertoárjuk viszonylag gazdag. A rendszer, az Az-test igényeit figyelembe véve mozgásrepertoárjukat, mozgáskultúrájukat mutatják fel, azt az örökletes tényezőt, melyet a kiválasztási metódus a második legfontosabbnak tart. Abból a képességükből merítenek, ami eddig is segítette őket, amit a rendszer idáig elismert. Épp a pozitív visszajelzések alakították ki azt az érzelmi kötődést, ami mozgósítja a tartalékokat, ami arra ösztönzi őket, hogy megmutassák: a versenyrendszer következő szintjéhez is elegendő a testük.

„Gyakorlatilag ezek az alapképességek a gyorsaság, ruganyosság, hajlékonyság, állóképesség, ezt az atlétikából vittem magammal, de az atlétikából, mostani fejemmel tudva, sosem lettem volna élversenyző, soha az életben, tehát, annyira, annyi ilyen tulajdonsággal nem rendelkezem, ami a világszínvonalhoz kellett volna.”

Ebben az új helyzetben az interjúalanyok legfontosabb tevékenysége a *megfigyelés*, annak elsődleges és másodlagos formájában egyaránt. Első lépésük az önmegfigyelés, melyen belül két megkülönböztetés-sorozatot tudunk elkülöníteni. Az

elsőt már említettem: mozgásrepertoárjukból azonosítják, megjelölik azokat a formákat, kivitelezési módokat, melyeket esetleg más sportágakból hoztak, de épp a mozgásnak a médiumszeréből adódóan, itt is tudnak használni. Azt is mondhatjuk, hogy a rendszertől átvett támpontok alapján megkülönböztetik a majdan hasznosítható elemeket: a jövő perspektívájából a jelenben a múltbeli tapasztalatokból választanak. Az önmegfigyelés másik cselekvéssorozata a testükre irányul, ami másfajta nehézségekkel jár. Az edzések funkciója, hogy a sportoló egy sportág mozgásformáit tökéletesen sajátítsa el, és a versenyen hibátlanul reprodukálja azt, vagyis a végrehajtáshoz szükséges értelemkontextusok kondenzálása és konfirmálása, előhívhatóságuk megkönnyítése a cél. Ennek a folyamatnak kulcskérdése például a fájdalom leküzdése, elviselése, határainak kitolása. Bizonyos szempontból a sportolónak meg kell tanulnia nem reflektálnia a teste jelzéseire. Tudata észlelési tevékenységének a korlátozását kell megtennie, amely szűkítést az edző-sportoló közötti kommunikáció is elvárja. Az edző szóbeli közlésének a megértését a sportoló az adott mozgás végrehajtásával jelzi. Érzékelése a reprodukálásra irányul, mert az esetleges változtatás, módosítás igénye ismét az edzőtől indul ki. Az interjúalanyoknak tulajdonképpen a rendszer működési szabályaival ellentétben, de a rendszer elvárásaira reflektálva kell saját testüket megfigyelniük.

A sportolónak a rendszerben elfoglalt helye szerint a *másodlagos megfigyelői* szerep is szokatlan válasznak tekinthető, de ez mégsem tiltott tevékenység. A rendszernek azt a működési jellegzetességét használják ki, hogy lemond az egyoldalú ellenőrzés lehetőségéről, feltételezi az *ellenirányú ellenőrzést* is: a megfigyelő megfigyelését. A sportban a hatékony működés érdekében az edzőé a megfigyelői szerepkör: azzal, hogy felelős a sportág szabályozott mozgásformáinak elsajátításáért, a teljesítményt fokozó edzésmódszerek alkalmazásáért, azzal együtt ellenőrző szerepe is van. Nemcsak a pályán lát, ahogy azt a játékosokra szoktuk mondani, hanem az edzőteremben is. Az interjúalanyok sportolóként nem tesznek mást, mint megpróbálják észrevenni, meglátni azt, amit edzőik nem képesek. Ehhez nem lépnek ki a rendszerből, hanem belülről próbálnak meg olyan perspektívát keresni, ahonnan az edzőik vakfoltjába került dolgokat vehetik észre. Az interjúalanyok megfigyelik, hogy edzőik mit nem figyelnek meg, mit zárnak ki észlelési körükből. Az edzőik által kizárt, de még a rendszerhez tartozó jelöletlen, addig nem hasznosított területre koncentrálnak.

„Egy edző, hogy lesz edző, az abból is kiderül, hogy mennyire lát meg bizonyos dolgokat, a versenyző társaitól, vagy mennyire tudja leszűrni azt, hogy ő maga tulajdonképpen jól csinálja-e vagy nem jól csinálja, vagy a másikon keresztül mennyi hibát tud fölfedezni és tudja-e korrigálni azokat a hibákat, amik magánál is előfordulnak.”

„Az edzések közben részben új korlát és gerenda gyakorlatelemeket találtam ki, vagy másként állítottam össze azokat. Az új talajgyakorlatomat zenére állítottam össze, táncosabb stílusban, bár akkor még zene nélkül tornáztunk talajon.”

“Mester – mondtam egyszer indulás előtt –, megpróbálok hosszanként egy tempót megszórolni, akkor kettőszázötvennel kevesebbszer kell a karjaimat kiemelnem. Azt csinál, amit akar! – válaszolta. Ez is sikerült. Néhány hónap múlva, hogy változatossá tegyem, minden ötödik hosszú erősen úsztam. Ezzel százanként 5 másodpercet javítottam és majdnem öt perccel előbb lettem kész. Fogalmam sem volt róla, hogy ezt akkortájt egy külföldi atlétaedző 'fartlek'-edzésnek nevezte, és sikeresen alkalmazta növendékeinél. Még ma is bevált módszere az úszók edzésének”.

Mindkét megfigyelési típusnál a mozgásrepertoár, a kivitelezés szempontjainak a redukciója lesz a végeredmény: egy elemet kiemelnek, arra irányítják figyelmüket. Ennek a momentumnak a kapcsolódási hálóját tekintik át, és ha kell, változtatják meg. Az adott sportág szabályait figyelembe véve új cselekvéssorokat állítanak össze, így járulnak hozzá testük és a sportrendszer autopoioziséhez, önfejlesztéséhez. Mivel a mozgáskivitelezés mássága mögött test-tudattartalmak, új értelmezések vannak, ezért a személyiség is fejlődik. Az interjúalanyoknak a saját testükre vonatkozó ismereteik – a megfigyelés redukcióját követően – komplexebbé válnak. Önreflektivitással az ideálisnak vélt mozgástechnika helyett egy *individuális tökéletességet* dolgoznak ki. Ezzel egy instabil helyzetet úgy sikerül feloldaniuk, hogy a rendszeren, a sporton belül autonómiára tesznek szert, mert új, független cselekvési módokat mutatnak fel. Az elvárások sikeres teljesítésével megerősítik személyiségüket, éntudatukat.

Az ideális testtel történt összevetés után az interjúalanyok tudatuk észlelési teljesítményét úgy növelik meg, hogy figyelmüket más felé irányítják, sportolótól nem elvárt elemekre fókuszálnak. Új területeket fedeznek fel, új tudattartalmakra tesznek szert. Ezek az ismeretek azonban csak akkor kerülnek be a rendszerbe, ha kommunikálni tudják őket. Tudatunk erősségét jelentő érzékeléseinket azonban nem tudjuk mindig szavakban kifejezni, ismereteink egy része a sajátunk marad, bármennyire is szeretnénk azt átadni másoknak (tacit tudás). Amikor az edzőnk érzékelésük egyediségéről, a figyelemkoncentrációjuk sajátosságáról beszélnek, akkor

tisztában vannak azzal, hogy ez egy erősségük, egy olyan képesség, aminek sokat köszönhetnek sportolói és edzői pályafutásuk során. Azonban ahogy az így megszerzett tudás egészét, ennek a képességnek a működését sem tudják szavakban kifejezni. Tudatuk átláthatóságának határába ütközve általában két szót használnak: szerencse és ösztön.

„Ösztönszerűen, magas szinten [másként] nem lehet, rá kell születni. Nem tudom, én látok valamit, rögtön tudom, hogy mit, de csak a szakmámban, hogy mi a jó, mi nem. Nem tudom, más meg sem látja, én meglátom, és én magam sem tudom azért megmondani, hogy azt a dolgot miért pont éppen úgy és ahogy látom, egyszerűen nekem az természetes.”

Pályaválasztás

A sportpedagógia és -szociológia számára sokáig nem volt kutatási téma a pályaválasztás. Ahogy az előző részben szerepelt, a polgári felfogás szerint a sport nem lehet élethivatás, a társasági élet részét képezi. A nők esetében a sportolás döntően a házasságkötés előtti időszakra, a szervezett oktatásban való részvétel idejére esik. Az aktív testmozgást abbahagyó férfiak társadalmi munkában szakosztályi, egyesületi teendőket látnak el, így nem szakadnak el a sporttól.

Hazai viszonyokat tekintve a sportpályafutás és pályaválasztás problematikája a fél amatőr státusz elterjedése után kerül a sportkutatások látókörébe. A sportpolitikában, a sport verseny-és edzésrendszerében bekövetkezett változások azonban még nem lettek volna elegendők ahhoz, hogy olyan nagy különbség jöjjön létre sportoló és nem-sportoló pályaválasztók között. Ehhez hozzájárul az is, hogy folyamatosan emelkedik a magyar társadalom iskolázottsági szintje, differenciálódnak a képzések és a foglalkozások. Nemcsak a kibocsátó, sportos közeg, hanem a felvevő piac is átalakul. Az áthidaló megoldásokat azért volt nehéz megtalálni, mert a társadalomban uralkodó pályaválasztási mintáktól eltérnek a sportolók. Az 1980-as évekig a pályaválasztással foglalkozó szakembereknek is az a véleménye, hogy ezt a döntést a tanulmányok befejezése után kell megtennie az egyénnek – ilyen döntésre a későbbiekben már nincs szüksége – csak akkor, ha kényszerhelyzetbe kerül (Ritoók 2008). Csak az elmúlt évtizedekben vallják azt a tanácsadással foglalkozó pszichológusok, hogy az egész életútra kiterjednek ezek a döntések, minden életszakaszunkban vannak a pályaalakulással kapcsolatos választásaink. Kanyarodjunk vissza azokhoz az időkhöz,

amikor kialakulnak a különbségek sportolók és nem-sportolók pályaválasztási mintái között.

A pályaválasztási döntést megelőzi egy fontos előkészítő szakasz, amely általában 18 éves korig tart. Az ifjúkor végéig szerzett élmények döntőek a későbbi foglalkozás, a különböző tanulási formák, szakok megválasztásában. Ez a szakasz az edzők esetében kitolódik, ahogy Gombocz János (2004) írja az edzőjelöltek többnyire sportpályafutásuk utolsó szakaszában, vagy a sporttevékenység befejezésével kezdik új szakmájukat gyakorolni, és tanulmányaikat levelező tagozaton végzik. Ennek egyik oka, hogy a versenysport, a sportpályafutás eredményessége megköveteli, hogy a versenyző a sportra koncentráljon, ami azt jelenti, hogy idejének nagy részét ez a foglalatosság tölti ki, így céljainak megfelelően élettere és kapcsolatai beszűkülnek, homogénekké, de ugyanakkor nagyon intenzívekké válnak. Nem-sportoló kortársaik ezt az időszakot már pályájuk építésére használják fel, így a sportolók a „civil” szférában hátrányba kerülnek. Nem-sportoló kortársaik ekkor már diplomával rendelkeznek és néhány év szakmai gyakorlat is hátuk mögött van, életük, karrierjük felszálló ágában vannak. Ezzel szemben a sportolók, amikor sportpályafutásuk vége felé közelednek, akkor – ha ideiglenesen is – , de egy stagnáló, leszálló szakaszát élik meg életüknek. A „pályanemválasztás” idejét, ezt a megnyújtott élményszerzési, előkészítő szakaszt nem akarják elvesztegetett időként megélni, megpróbálják véglegesíteni, prolongálni a sportot az életükben. Ekkor kezdik meg edzői tanulmányaikat.

A pályaválasztás egy összetett döntési folyamat, amiben Herr és Cramer szerint a személynek egy sajátmagáról kialakított reális képet kell beilleszteni egy bizonyos munkáról, munkaköréről alkotott képbe. Ez a megfeleltetés azonban még nem elegendő, mert ha pozitív is ez az összevetés, akkor is meg kell nézni a környezeti adottságokat, a társadalom fogadókészségét (Ritoók, 2008. 11.). Ezekhez az összevetésekhez, döntések sorozatához hiteles információra van szükség: az egyénnek önmagáról és a választani kívánt szakmáról, illetve a fogadó környezet aktuális állapotáról. Éppen a kapcsolatok beszűkülése miatt a sportolóknak korlátozottak az információszerzési lehetőségeik: a családnak és a sportegyesületnek kiemelt szerepe van ezen a területen is.

Az edzőnők eddigi életútja megfelel a szakma elvárásainak: hosszú sportolói pályafutás, amely alatt magas szintű szakmai ismeretekre tesznek szert. Az edzői foglalkozásra való alkalmasságuk nyilvánvaló lehetne nemcsak számukra, hanem

környezetük számára is, feltételezhetnénk egy tudatos pályaorientációt és -választást. Erről azonban nem beszélhetünk, annak ellenére, hogy aktív sportolói időszakukban már testnevelő tanári, illetve szakedző diplomát szereznek, de a tanulás mögött nem áll határozott döntés, elképzelés. Arra törekednek, hogy szakmai ismereteiket és kapcsolatrendszerüket valamilyen formában a jövőben is használhassák; hogy a viszonylag új, és ezért nyitott sportos foglalkozások valamelyikét tölthessék be; hogy abban a kulturális környezetben maradjanak, amelynek életformáját és szabályait elsajátítva sikereket értek el. Sodródnak későbbi foglalkozásuk felé. Ennek a sodródásnak az egyik oka, hogy nem áll rendelkezésükre (női) szerepmódelel, amit követhetnének. Az ún. férfias foglalkozásokat elsőként választó nőknél gyakori, hogy a család vagy a közvetlen rokoni környezet férfi tagjai szolgálnak mintaként, egyfajta leányági hivatásöröklés mutatható ki. Az edzőnőknél sem a családi, sem a szakmai környezet nem szolgál mintával: elbeszélésükben – a torna edzőnőt kivéve – egyikük sem említi női nevet, ha edzőkről, sportvezetőkről beszél. A családi megerősítés hiányát ellensúlyozhatná a szakmai környezet a pályára való alkalmasság tudatos és nem tudatos visszajelzéseivel, mert az ilyen motivációk ugyanúgy kialakíthatják a szerep iránti elkötelezettséget. A pályakezdés körülményei azonban környezet, a társadalmi támogatottság hiányát jelzik:

“És aztán már abba akartam hagyni, amikor jött egy sérülésem, az volt az első, egy ilyen térdoperáció ... még be sem feküdtem a kórházi ágyba, ugyanaz a L. G., akinél előtte gyerek koromban, ifi koromban úgy, csak annyira látta, hogy tehetséges vagyok, foglalkozott velem. Akkor már a junior válogatott edzője volt, ugyanaz az ember, meg [az egyesület vezetője] bejött, meglátogatott a kórházban. Oh, nem kell, ha nem tud lábra állni, jöjjön hozzám serdülő ifi edzőnek, már, már foglalkozzon gyerekekkel! Na így merült fel, hogy én edző leszek, addig nem. [...] Nem is foglalkoztam azzal, hogy edző legyek, nem is foglalkoztam azzal”.

Az, hogy a sportolói időszakot nem tapasztalatszerzésként, az edzői pályára való felkészülésként élik meg, nem csak a pályaorientációjukra van hatással, hanem az esetleg felbukkanó lehetőség elfogadására és a sikeres pályakezdésre is. A képességek mások általi elismerése, a szituációkon keresztül történő tanulás és megerősítés fokozza a biztonságérzetet, amire szükség van a lehetőség elfogadása és kihasználása során:

“Nagyon érdekes volt, mert szerettem, mondjuk a [sportágamat], de annyira abban nem gondolkoztam, hogy mondjuk edző legyek, tehát ez csak olyan hirtelen jött. Azt mondták, hogy nincs kedvem edzősködni gyerekekkel? És én mondtam, de igen van! Ez csak így jött, hirtelen. [...] Ez olyan

természetes volt! Pedig előtte nem foglalkoztam ezzel, mert szerettem a [sportágamat], de, de mondjuk ez, olyan spontán jött az egész. És akkor elkezdtem csinálni, és megmondom neked őszintén, az elején nagyon nehéz volt. Tehát nehéz volt, tulajdonképpen én sokat tudtam, de hogy tudom ezt átadni?”

A felajánlott álláslehetőség elfogadása azt jelenti, hogy az eddigi sodródást – a spontaneitást – egy nagyon tudatos és kemény munka váltja fel, amikor is foglalkozásból hivatás és megszállottság lesz. Ennek a későbbi életüket meghatározó eseménynek a bekövetkeztéhez a bizalomnak, mint kapcsolaterősítő elemnek a megléte szükséges. Balázs Zoltán (2002) szerint a bizalom egyfajta viszonyulás, közösségvállalás, amelynek érzelmi és értékelő komponense van; másra át nem ruházható, mert lényege a személyesség, a sajátos kapcsolat. Az edzőnők esetében is bizalommal megerősített kapcsolatról és státusról beszélhetünk, ami mögött idő, együtt átdolgozott évek vannak, mert vagy (volt) edzőik vagy egyesületük ajánlja fel nekik a pályakezdés lehetőségét. A lehetőség kivívásában tehát döntő szerepe van a hosszú, egy egyesülethez kötődő pályafutásnak. Az edzőnők első generációjánál ezt az egyesületi bizalmat megelőzi a már említett politikai – igaz, kényszerhelyzetben megadott és épp ezért törékeny – bizalom, amely egy előző lépéshez, a sportban való maradáshoz volt szükséges. A várt, az egyén részéről aktív szerepvállalást igénylő pálya- és munkahelyválasztás helyett a pályára történő kiválasztás zajlik, amely helyzet minden pozitívuma ellenére is korlátozza az edzőnők lehetőségeit. Későbbi karrierjük szempontjából a tapasztalatszerzést és gyarapodó tudásuk elismerésének, interpretálásának lehetőségét kell kiemelni. Korábban már említettem, hogy sportolói pályafutásuk alatt szerzett szakmai tudásukat ők is úgy értelmezik, hogy annak nem a későbbi foglalkozásukhoz volt alapvetően köze. Eredményesebb sportolók akarnak lenni, ez áll szakmai ismereteik a bővítésének háttérében. Azok, akik részletesebben mesélnek az állásajánlat körülményeiről, ők sem arról a speciális tudásról tesznek említést, amit addig összegyűjtöttek, de ez összefügg azzal is, hogy a felkérők mivel indokolták választásukat. Az edzőnők képességei közül nem a felkészültségüket emelik ki leggyakrabban, hanem a gyerekekkel való bánni tudást. Felfogásuk egyszerre tükrözi az edzői szerepmódot: kicsikkel, alulról kell kezdeni, illetve azt, hogy a nők a gyerekekhez értenek jobban, ez a korosztály az, ahol sikeresen dolgozhatnak. Tapasztalataiknak és képességeiknek sajátos behatárolása történik meg, amely sokukat később sem ösztönöz arra, hogy feljebb lépjenek, hogy kipróbálják önmagukat,

megmaradnak utánpótlásedzőnek. Az előremenetel alapját a megszerzett munkatapasztalat, tudás teremti meg, ezért fontos a munkahely megválasztása, mert ilyen irányú adottságaival kihat a későbbi karrierre, a pálya sikerességére. A kiválasztottság kényszere az első munkahely szempontból azért nem jelent hátrányt az általam megkeresett edzőknek, mert mint válogatott sportolók kiemelt egyesületeknek a tagjai. Azok számára kedvezőtlenebb az egyesületi bizalom, akik kisebb, az adott sportág bajnokságában alacsonyabb szinten szereplő klubtól kapnak lehetőséget az edzősködéésre, mert az edzők munka-erőpiaci értékét alapvetően határozza meg az őket foglalkoztató klubnak, a szakosztálynak a bajnoki rendszerben elfoglalt helye, pozíciója.

A személyesség, az át nem ruházhatóság a bizalmi kapcsolat mindkét oldalát érinti, így az ajánlattevő sem tudja kiterjeszteni, átsugározni a bizalmát a szakmai körökre, a kollégákra. Itt az edzőknek ugyanúgy meg kell küzdeni az elismerésért, a sikerért, amihez az általuk addig felmutatott teljesítmény nem elegendő. Pályájuk későbbi alakulása jól illusztrálja, hogy a teljesítmény és a siker az élet más-más szférájához tartozik, még az eredmény-centrikus sportban is. A siker ugyanis a társas viszonyokban bekövetkezett változást jelzi: az egyénnek az elismerését, amit státusának a társas dimenzióban való emelkedése jelez (Váriné 1999). A teljesítmény csak az egyik eszköz, amivel sikert lehet elérni, ráadásul az adott környezet dönti el, hogy melyik teljesítményt ismeri el a sikernek, és melyiket nem. Az edzők pályájának ez az egyik kulcskérdése, mert nem a nyilvánvaló anyagi megkülönböztetés fáj nekik a legjobban, hanem az anyagiakon túli, a szakmai, az erkölcsi elismerés nem kellő mértéke. Ezen a területen érhető leginkább tetten a sportvezetők és a férfi kollégák által működtetett "old boys' network" ereje, valamint a foglalkozás sztereotip, férfias felfogása.

Foglalkozás gyakorlása

A pályaválasztást a képzésben való részvétel követi, amely az edzőknél szintén sajátos vonásokkal rendelkezik. Induláskor ezt a foglalkozást nagyon kevesen űzik főfoglalkozásban, aminek egyik oka, hogy a szakma által kidolgozott edzői út sajátossága, hogy végig kell járni a számléltatást: először az utánpótlásnál, a kicsiknél kell bizonyítani ahhoz, hogy magasabb korosztályokhoz kerülhessen valaki. Ennek megfelelően az edzők többsége végigjárja a szakemberképzés különböző szintjeit is:

alap-, közép, illetve szakodó végzettséget szerez. A nők esetében ez még nagyobb kihívást jelent, mert a pályakezdés szakaszában összezsúfolódnak szakmai, továbbképzési és magánéletbeli feladatok: pl. a sportpályafutáshoz alkalmazkodó gyermekvállalás miatt gyakori, hogy még több törődést, figyelmet igénylő kisgyermekük van. Tóth Olga (1994) megállapítása, miszerint a magyar nők életútjában összetorlódnak az egyes szakaszok, mert a különböző szintereken betöltött szerepek nem egymásra, hanem egymás mellett épülnek, kiemelten igaz az edzőnőkre. Nézzük, hogy ezt az érzékeny időszakot hogyan szervezik meg, miként alkalmazkodnak az elvárásokhoz.

A pályakezdés természetesen nem az eltérésről, különbözőségről szól, hanem a megfelelésről. A szakma által alapvetőnek tartott gyakorlati és technikai, szervezési ismereteket a sportpályafutásuk alatt elsajátítják, de a gyakorlat mellé odateszik az elméletet is: mindegyikük rendelkezik a legmagasabb szakmai, a szakodói végzettséggel. A foglalkozás professzionalizálódása, a képzés intézményesülése kedvező hatással van a nők lehetőségeire, mert a munka minősítésének, minőségi megítélésének személytől és nemtől független előírásai jönnek létre, ami csökkentheti a diszkriminációt, az informális eszközök, kapcsolatok használatának lehetőségét. A nők az edzői szerepjellegzetességek közül kiemelik, hangsúlyozzák a nem-semleges, objektív szakértelmet, de nem csak szakmai végzettséget szereznek, négy kivétellel mindegyiknek van második diplomája is. Pedagógiai, többek között a szakma vonatkoztatási csoportjának tekintett testnevelő tanári végzettségük:

“Én például edzői igazolványt nem adnék, én személy szerint olyannak, aki nem végzett tanári meg testnevelési pályát. Kell egy tanári végzettség, egy nagy fokú végzettség ahhoz, hogy tudjon bánni emberekkel, hogy elfogadtassa magát, anélkül, hogy olyat tenne, hogy mondjam, hát hogy bevágódna, vagy szívességet, tehát úgy fogadtassa el magát, ami a természetes dolog, és mégis elfogadják, tehát kötelezettségek nélkül”.

A végzettségnek két célja van: a kiszolgáltatottság, a diszkrimináció lehetőségének csökkentése és a pedagógiai tudás, készség növelése. Az utóbbi cél már egy hangsúlyváltást jelez: munkájuk során – annak ellenére, hogy felnőttekkel dolgoznak – nagyon fontos szerepet tulajdonítanak a nevelésnek. Az elődöket, valamikori edzőiket, példaképeiket említve is azok pedagógiai módszereit, a tanítványokhoz való hozzáállásukat, csapatépítő munkájukat emelik ki, vagy éppen az

ezen a téren elkövetett hibáikat ostromozzák gyakrabban. Ennek megfelelően nem csak szakmai célokat tűznek ki maguk elé, hanem pedagógiaiakat is:

“Tágítani kell a játékosok látókörét, segíteni kell, nem mindenki egy szinten született, kinek rosszabbak a körülményei, kinek jobbak”.

E törekvésük mögött is saját élmény van, az a felfogás, ahogyan ők a szakmájukat gyakorolják, vagyis a folyamatos tanulás:

“Magyarán mondva, tulajdonképpen meddig neveljük saját magunkat: életünk végéig. Van valami, ami jobban tetszik, valaki jobban csinál valamit, akkor én is kipróbálom, tehát a jó pap is holtig tanul valahol”.

Sikereik egyik kulcsa az önképzés, a nyitottság, az elméleti felkészültség, így amikor egyiküket megbízzák a felnőtt válogatott edzésével, a következőt teszi:

“... tekintettel arra, hogy ami alapmotivációm volt, hogy egyrészt szerettem is tanítani, másrészt pedig, pedig azt néztem, hogy én nekem mit kell még hozzá tanulnom, ahhoz hogy még jobban tudjam nevelni az embereket. Azért iratkoztam be az ELTE-re, pedagógia-pszichológia szakra. [...] Gyakorlatilag már úgy éreztem, hogy az edzőséghez nem elég csak a technikát tudni, meg a fizikai fölkészítés, a lelki fölkészítés nagyon fontos, főleg a lányoknál. [...] Úgy rakj össze egy heterogén társaságot, amelyik korban, műveltségben, vérmérsékletben teljesen különböző, hogy azok mégis egyfelé húzzák a szekeret. Hát ez volt a művészet szerintem, nem az edzés, edzéstartás”.

A 60-as évek végén iratkozik be pszichológiát tanulni, akkor, amikor a nemzetközi szakirodalomban cikkek jelennek meg arról, hogy célszerű lenne bővíteni az edzők szociálpszichológiai ismereteit, amikor külföldön a pszichológiai módszerekre, mint legális teljesítményfokozó eszközökre kezdenek gondolni. Lépésével nem csak megelőzi a hazai szakembereket, de új ismereteinek birtokában kiterjeszti az edzői munka tartományát is. A külföldi kollégákkal való kapcsolattartásnál már idéztem azt a részletet, ami azt is tartalmazza, hogy egy másik edzőnő szintén az elméleti alapok szélesítésével, sportélettani ismereteinek bővítésével tudja megújítani munkáját a 60-as években. Az elmélet mellett mindig ott a szakma, a társak figyelése. Szakmai kíváncsiságukról majdhogynem ugyanazokkal a szavakkal mesélnek:

“Nagyon szeretek edzésen leülni, és nézni és tanulni, a jót is meg a rosszat is, mert azért hibázunk is, tehát én is. Ugyanúgy hibázom, biztos, de, aki, aki mondjuk nézi az edzést, az jobban meglátja, mint az, aki esetleg tartja. Tehát én azért nagyon szeretek kollégáimnak az edzésére beülni, megnézni, hogy milyen edzést tart, mit csinál stb. Sokat lehet tanulni belőle, és én szeretek tanulni, most is, nem vagyok magamtól elájulva, egyáltalán, hogy

én milyen marha jó edző vagyok. Jó edző vagyok, azt én nem mondom, hogy nem vagyok jó edző, de, de mindig, mindig kell hozzá még egy kicsi plusz. Úgyhogy és ezért mindent meg is teszek. Úgyhogy én úgy gondolom, hogy csak így lehet dolgozni, tehát én világlevéltemben mindig ilyen voltam, játékosként is, és edzőként is. Tehát akik az én kezem között vannak gyerekekből, mindig a legjobbat szerettem volna kihozni, és sikerült is”.

Sikerorientáltságuk, problémaérzékenységük valamint konfliktuskezelő képességük már eddig is megmutatkozott, de ezen tulajdonságaiknak egy másik vetületét mutatja az, hogy a sportolókhoz hasonlóan a feladatokban is “a könnyű dolgok” nem érdeklik őket. Maximalizmusuk a kihívások vállalásában is tükröződik:

“Én nem szeretem a langyos vizet, ha valahova hívnak, annak legyen értelme. Én nem úgy akarok keresni pénzt, hogy állóvízben tocsorogjak, hisz amit elmondtam, ahol edző voltam, ott soha nem volt állóvíz. Állóvíz nem, az nem az én stílusom, abban nem érzem jól magam. [...] Tehát csak ahol cél, célok vannak, ott érdemes dolgozni”.

Természetesen nem állítom, hogy a bemutatott tulajdonságok csak a női edzőkre jellemzők, hogy férfi kollégáik nem rendelkeznek, rendelkezhetnek ezekkel a képességekkel. Nem állítom ezt, mert egyrészt nincsenek kizárólagos, csak az adott nemre jellemző tulajdonságok, másrészt vizsgálatom csak nőkre terjedt ki, így nem vonhatok le következtetéseket a férfi edzőkről. A velük kapcsolatos eddigi megjegyzések, utalások az interjúalanyoktól származnak, az ő tapasztalataik húzódnak meg mögöttük. A férfiaknak a leírtakkal kapcsolatos véleményük, reagálásuk megfogalmazása előtt figyelmebe ajánlom H. Sas Juditnak a “Nőies nők és a férfias férfiak” című könyvéből származó sorokat: *“A különböző kutatások nagy megegyezéssel arra az eredményre jutottak, hogy az intellektus magas szintjén, az alkotó tevékenységet, a társadalomban való sikeres részvételt nemenként eltérő személyiségvonások segítik. Mégpedig az ellenkező nemre jellemző személyiségjegyek. A személyiségükben “férfias” nők és a “nőies” férfiak érik el a legjobb eredményeket”* (Sas 1984, 25.). Hasonló megállapításokra jut Csíkszentmihályi (2008) is a kreativitást vizsgálva. Szerinte nem határozható meg egy személyiségvonással, tulajdonsággal a kreativitás, mert legjellemzőbb tulajdonsága a komplexitás, ami kiterjed a férfiasnak és nőiesnek tekintett képességekre is. Az alkotó személyiség nagyobb valószínűséggel rendelkezik saját neme erősségei mellett a másik nem erősségeivel is. A pszichológia androgíniáról beszél, amikor egy személy nemtől függetlenül egyszerre tud agresszív és gondoskodó, érzékeny és rideg, domináns vagy alárendelő lenni. Ez azzal segíti a

kreativitást, hogy egy adott helyzetben majdhogynem megduplázza az egyén rendelkezésére álló válaszlehetőségeket, viselkedési repertoárját.

5.4. Foglalkozásból hivatás

Foglalkozás és elkötelezettség

Az edzői munka szerepjellegzetességeit tárgyalva már érintettem a foglalkozással való elégedettséget, mint az elköteleződés fontos forrását. Akkor nem volt szó arról, hogy a kötődésnek két formája, iránya van: az egyik a foglalkozáshoz, a másik a munkavégzést biztosító szervezethez kapcsolható. Az elsőként említett kötődésnek a legszorosabb formájára használjuk a hivatás kifejezést, amiről Hajnal István a következőket írja: *„Manapság már nemigen hiszünk a hivatásokban, csak épp hogy beszélni szeretünk róluk. Sokkal kézzelfoghatóbb ma számunkra a célratörő szervezeti-technikai munka eredménye s hasznossága – a társadalmi alapokra már kevés tekintettel”* (Hajnal 1993, 221.). A hivatásnak a megjelenését a történész összekapcsolja a szakszerűséggel, amely *„a célra néz, mohó haszonleséssel, hanem az örök emberi képességeket pótolja ki, fegyelemmel és képzettséggel”* (Hajnal 1993, 212.). A szakszerűség elmélyüléssel, gonddal és alkotó kedvvel végzett munka, olyan foglalatosság, amiben mély energiák rejlenek; a hivatás módszereit a maga belső lényegéből, s nem a másokkal számító kölcsönösségben, fejleszti tovább, s emeli ezzel társadalmi helyzetét. Ezek a szempontok különösen fontosak egy olyan szakmában, amelyiknek az egyik kiválasztási kritériuma a gyakorlat, a sportpályán eltöltött évek hossza. A szakma fejlődésének, a hivatás létrejöttének feltétele, hogy életformák és módszerek egymásra találjanak. A magánélet és a foglalkozás kölcsönösségét, egy befelé irányuló elkötelezettség meglétét feltételezik.

A kifelé, a *szervezet felé irányuló elkötelezettséget* már a vezetéstudomány és a munkalélektan kutatói kezdték el vizsgálni az utóbbi évtizedekben. Ők sokkal puritánabb módon határozzák meg ezeket a viszonyokat, mert szerintük a foglalkozással való elégedettség olyan örömteli vagy pozitív érzelmi állapot, ami vagy a munka, vagy a munkatapasztalat értékeléséből származik (Thung-Chun –Wan-Jung 2007). A szervezeti elkötelezettség pedig az egyénnek egy bizonyos szervezettel való azonosulásának, involválódásának ereje, erőssége (Thung-Chun –Wan-Jung 2007). A munkavállaló két viszonyulása között kölcsönös kapcsolat, oda-visszahatás áll fenn, de

mindkettő függ a munka karakterétől, amit az illető az adott szervezeten belül végez. Tehát ennek a dinamikus kapcsolat együttesnek a kiinduló pontja a foglalkozás jellegzetességei, amiket Hackman és Oldham (1975) a következőképpen foglalt össze:

- változatosság: mennyire különböző készségeket kell használni a munkavégzés során
- munkamennyiség százalékos lefedettsége
- jelentőség: milyen jelentős mások számára, milyen hatással van másokra
- autonómia: a munkavégző mennyire önállóan tervezheti meg saját munkáját, milyen szabadsággal és függetlenséggel rendelkezik
- visszajelzések: a munkavállaló mennyire van tisztában a munkateljesítményével; milyen visszajelzéseket kap magától a munkától, kollégáktól, vezetőktől, stb.

Ahogy eddig is több esetben, most is felfedezhetünk egy belső-külső dichotómiát. Az elégedettség részben magából a foglalkozásból származik függetlenségen, változatosságon, hasznosságon, felelősségen, kreativitáson és társadalmi hasznosságon keresztül. Ezt nevezi a szakirodalom belső elégedettségnek (Su-Fen – Hsiao-Lan 2005). Munkafeltételekből, munkakörülményekből, dicséretekből és jutalmakból táplálkozó elismerés, ami nem közvetlenül következik magából a munkából, külső elégedettséget okoz. A kutatók azt találták, hogy a szervezeti viselkedésre, közbeékelődve a foglalkozással való elégedettségre is a munka autonómiája, változatossága és fontossága van a leginkább hatással, tehát az ún. belső elégedettség. Ezt láthattuk az edzők körében végzett felmérés esetében is (Dixon – Warner 2010): a külső tényezők legföljebb a semleges állapot elérést segítették elő, a pozitív érzelmek a munka belső adottságaiból származtak. A szubjektív – objektív megítélés összevetésénél azt is meg kell említeni, hogy a munkavállaló elégedettségére kisebb hatással vannak más személyek, az ő véleményük. A személyes érzékelés, a szubjektív megítélés az elsődleges, amit nehéz külső véleménnyel, eszközökkel befolyásolni. Már csak azért is, mert – visszakanyarodva Hajnal hivatás-fogalmához – képességek, készségek, személyes tulajdonságok és életmód összecsiszolódnak eredménye ez az állapot, ami éppen stabilitása miatt bizonyos mértékben környezetfüggetlenné válik.

Edzőnők szakmai szerepfelfogása

A pályaválasztásnál láttuk, hogy az edzőnők sodródnak későbbi foglalkozásuk felé. Ebben a folyamatban nem a tudatosság, hanem a kényszer játssza a nagyobb szerepet: tudják, hogy a sportpályafutásuk hamarosan véget ér, valami mást kell csinálniuk. Kulturális tőkéjüknek megfelelően a származási családok is kialakítanak velük szemben bizonyos elvárásokat, de ezek inkább abban fejeződnek ki, hogy kell egy megélhetést adó szakma. Nem jelölnek meg határozottan egy irányvonalat, csak a biztonság, a gondoskodásra törekvés motiválja őket.

A sikeres pályaválasztás feltétele, a reális ön- és pályaismeret tehát nem jellemezi őket. Ebben bizonytalanságokkal teli helyzetben lényeges a környezet, a megbízó egyesület ismerőssége. Az edzőnőknek ez az egyik erőforrása, amikor elkezdik az edzősködést. Ami azt is jelenti, hogy a szerepformálásuknál nem a szakma általánosan elfogadott forgatókönyvéhez igazodva végzik munkájukat, hanem az adott egyesületben kialakult gyakorlathoz. Így a sportolói pályafutásuk során az edzőkről összegyűjtött tapasztalatuk nem fog olyan nagy mértékben ütközni a velük szemben támasztott követelményekkel. Szerepfelfogásuk kidolgozásánál az első lépés tehát a sportolói és az edzői szerep összehangolása. A versenyzői és az edzői látás- és gondolkodásmód különbözőségét jól szemlélteti, hogy egyikük az edzői pályafutás kezdetén a kritikus helyzetekben gyakran feláll a kispadról és „visszahelyezkedik” játékosai pozíciójába, valamikori helyéhez hasonló pontot keres a pálya szélén. Kellő gyakorlat hiányában abból a perspektívából hasznosabban, lényeglátóbban tudja áttekinteni a játékot: az új, bizonytalan szerepkörből visszalépett a biztonságosabb, tapasztalatokkal teli múltjába. Olyan látószöveget keresett, amely előhívja a játékosai észlelést, ami még mindig jobban, átfogóbban működik, mint az új.

A versenyzői időszak kreativitásának köszönhető saját út akkor válik mintává, amikor már edzőként egy ismételt redukció után megjelölik azokat az elemeket, melyeket sportolóiknál is alkalmazhatnak. A foglalkozás jövője szempontjából igazán fontos fejlődés csak akkor jöhet létre, ha ezt a megkülönböztetést ismét megteszik: edzőként nem csak azt akarják meglátni, amit sportolóként. Az általuk értelemtelinek tartott cselekvést nem kötelezően előírt formaként kezelik, hanem teret engednek az új kombinációs lehetőségeknek.

„Na, most nagy problémám volt a labdakezelés, mert az egyik sportágban [amit előtte űztem] sincsen. Ez egy újdonság volt, ronda is volt a

labdakezelésem, de hát tekintettel arra, hogy az volt a legnehezebb, azt, azt az én csapatom, azt tanítottam meg legjobban.”

„Kitaláltam egy olyan dolgot, amit mai napig is a lányokkal intenzíven csináltatok, mert tudom, hogy az nekem jó volt, egy valami nem volt jó, hogy nem vettem tudomásul, hogy az évek elmúltak fölöttem, és azért vannak bizonyos dolgok, amiket nem lehet erőltetni, mert akkor sokkal sérülékenyebbek.”

A testükkel, testükért folytatott küzdelem megszerzett tapasztalatokat csak akkor tudják hasznosítani, ha meg tudják fogalmazni, ha a tanítványaik számára is érthető formában tudják kommunikálni. A sportolói pályafutás során éppen ezt az edzői foglalkozás hatékonysága szempontjából kritikus képességet nem tudják gyakorolni. Itt éri tudásukat az első kihívás: az előhívhatóságához újból rendszerezni, strukturálni kell a tapasztalatokat. Az eddig önmaga számára logikusnak, érthetőnek tűnő dolgok nem biztos, hogy mások számára is azok: magyarázni, érvelni kell a tanítványok és a szakma felé.

A pályakezdését felidéző cikkében másfajta visszalépésről, sajátos szakmai „regrediálódásról” ír Székely Éva. Az edzéseken adódó konfliktushelyzetekben mindig felrémlt neki, hogy hasonló esetekben mit tett edzője, Mesti – Sárosi Imre –, és ő is azt a megoldást választotta. A szemtanú kollégák és sportvezetők azonban ezeket az „emlékezetes” adaptációkat mindig túl nőiesnek, szeszélyesnek, erőtlennek találták.

„Akkor rájöttem, hogy visszabújok a saját bőrömbe. Nem akarok egy férfit utánozni, mert hiába is akarnám, úgy járok, mint a Városligetben ... Az én koromban volt ott egy fényképész, úgy hívták, hogy Helfgott bácsi, akinél volt – nekem még megvan a képem – egy nagy kivágott huszárfigura. A feje helyén volt egy lyuk, és ha bárki odament, és azt mondta, szeretne egy huszáros fényképet, bedugta a fejét, és akkor lefényképezte Helfgott bácsi, és úgy nézett ki az ember, mint egy huszár. Én is ezt tettem. Bele akartam bújni a Sárosi bőrébe. Nem vált be, és attól kezdve a saját érzéseim szerint dolgoztam, vagyis női edző lettem.” (Székely 2004, 17.)

A szerepformálás sok konfliktust magában rejtő mozzanatára hívja fel a figyelmet az edzőnő: a tradíciók, a környezeti elvárások és a személyiség egymáshoz hangolására. Már Goffman is felhívja a figyelmet arra, hogy: „Amikor az egyén új helyzetbe kerül a társadalomban, s új szerepet kell játszania, valószínűleg nem kap részletes útbaigazítást arról, hogy miként viselkedjen, s új helyzetének tényei sem gyakorolnak rá kezdettől fogva olyan nyomást, hogy minden utánagondolás nélkül megszabnák magatartását” (Goffman 1999, 67.). Ez az idézet előrevetíti a

szerepelmélet új felfogását, miszerint az egyén nem csupán elszenved egy szakma és a társadalom által elfogadott viselkedésmintákat tartalmazó forгатókönyvek előírásait, hanem van mozgástere. A társadalmi aktornak van választási és alakítási lehetősége. Ő dönti el, hogy a foglalkozáshoz kapcsolódó tradíciókat mennyiben tekinti kötelezően betartandó elvárásnak, vagy erőforrásként használja a saját céljai eléréséhez. Az edzőnők esetében ilyen erőforrás a sportolói múlt, az edzői szakma azon felfogása, hogy a sportolás hossza és minősége kihatással van a foglalkozás üzésére, ez segíti őket. Ők döntenek arról is, hogy a saját mintájukat mennyiben tartják kötelezőnek a tanítványaikra nézve. Raffel (1998) szerint alapvetően két típusa van a szerepvitelnek: az egyik, aki eljátssza a szerepet (role-playing) a vele szemben támasztott elvárásoknak megfelelően, a másik pedig alakítja (role-making), vagyis a saját személyiségére formálja. A szerep is egy kulturális termék (Callero 1994), amelyik ugyan irányítja viselkedésünket, de még a legformalizáltabb szakmákon belül sem követeli/követelheti meg a személyiség háttérbe szorítását. A szerep befolyásoló ereje leginkább abban nyilvánul meg, hogy milyen teljesítményt várunk el a foglalkozás üzése során, és ennek elérés mit enged megtenni, és mit zár ki (Rodham 2000).

“...megtanultam azt, hogy, nekem nem szabad hibáznom. Vagy ha hibázom, magamban keressem a hibát is, magammal kezdem, kijavítani a hibát. És soha nem mondtam azt, hogy a játékosaim pocsékul játszottak, mert azt mondtam, hogy egy versenyen egy versenyző nem akar rosszul szerepelni. Akkor valahol a fölkészülésben van a hiba, vagy ilyen, vagy ... vagy ő, vagy én nem jól mondtam a dolgokat, vagy nem jól állítottam be őket pszichésen. De az ember soha nem ejtheti ki, egy edző a száján, azt hogy azok nem akartak játszani, vagy rossz volt, milyen rossz csapnivaló a csapat. Mindig az edzőnek először sajátmagában kell beletekinteni, hogy most ezt ő jól csinálta, vagy hogy csinálhatom ezt a későbbiekben jól. Ezt följegyeztem, én magam a hibáimat: azt mondtam, na ennek még egyszer, fölírtam, ennek nem szabad előfordulnia. Lehet, hogy lesz újabb, sőt volt is, na de annak még egyszer nem, abba a hibába kétszer nem szabad beleesni”.

A fenti sorok a szerepfelfogás esszenciája, vagy ahogy egyre gyakrabban használják az irodalomban, az edzői filozófia összefoglalása. Benne van az edző – sportoló viszony, a kommunikációs készség fontossága, a teljesítménykényszer kezelése. És benne van az is, hogy a versenyrendszer csúcsa felé haladva egy nő nem hibázhat, mert fokozott figyelem irányul a munkájára. Valami azonban csak áttételesen van benne a szövegben: a hibák nem azzal oldódnak meg, hogy felírja őket, hanem azzal, hogy a lehetőséghez – a felkészítés komplexitásához – mértén áttekinti a

helyzetet, és módosítja a módszereket. Így jön létre az a szakértelem, amely épp reflexivitásának köszönhetően képes elkerülni a hibákat.

Az edzőnők szerepfelfogásának egyik kulcskérdése a *folyamatos tanulás*: edzőmódszerek bővítése az ellenfelek, a kollégák figyelésével, és oktatásban való részvétellel. Saját életükben egyforma súllyal szerepel a gyakorlati és az elméleti tudás, de az interjúkban mégis hangsúlyozzák a szervezett oktatásban való részvételt, nemcsak edzői végzettség megszerzését. Ez a kiemelés a szakma történetének, a tradicionális felfogásának szól. McNab (1990) által említett két történeti irányvonal egymással összefonódva eredményezik a szakma változásait, de már a kezdeteknél is jelzik elméletnek és gyakorlatnak a foglalkozáson belüli elhatárolódását. Az ún. edzői út, aminek alapvető kritériuma a sportolói múlt, a gyakorlatra helyezi a hangsúlyt. Ezzel még nem billenne a mérleg nyelve a tapasztalat felé, mivel a pályakezdés időszakában – általában a foglalkozás gyakorlásának első öt éve – az edzők sportolói pályafutásukat nem tapasztalatszerzésnek, hanem befektetésnek tartják. Gilbert és Trudel (2004) szerint az élsportban foglalkoztatott edzők átlagosan 4600 órát töltenek sportolóként a pályákon, legtöbbjük négy sportágat is kipróbál, így különböző edzői felfogással, stílussal és stratégiával találkoznak. Mégsem úgy tekintenek életük e szakaszára, mint szakmai tudásuk forrására, hanem mint a tanítványaikkal, sportolóikkal kialakítandó bizalom alapjára, az együttműködéshez szükséges tisztelet megszerzésének időszakára. Kezdetben ez a felfogás nyitottá teszi őket az elméletre és a képzésre, de a legtöbben növekvő gyakorlati tapasztaltságuk miatt veszítik el elméleti érdeklődésüket.

Az edzők által preferált értékek a sportpályákon is közösséget képeznek, olyan szakmai közösséget, ahol félszavakból is megértik egymást a tagok. Ugyanakkor a kommunikációnak, a közösen kidolgozott jelentéstartalmak átadásának minden tanulási formában kiemelt szerepe van. Az edzők akadozó kommunikációjuk egyik okának tudásuk racionalitáson túli részét tudják be, melyet nehéz szavakba önteni. Ez azonban csak részben igaz. A tapasztalati tudás hátránya, hogy kevésbé strukturált, rendszerezett ismerethalmazt képez, ezért önthető nehezebben szavakba. Így átadhatóságának hatékonysága is nagymértékben sérül, illetve időigényessé válik. Nemhiába kell átlagosan 4600 órát a sportpályán töltenie egy leendő edzőnek.

A gyakorlati tanulás végső célja – amiben az egyén is érdekelt –, hogy a tanuló cselekvéseiben keresztül bizonyítsa: elsajátította az adott közösség gondolkodásmódját,

értékeit és cselekvési normáit. Vagyis képes félszavakkal megértetni önmagát és félszavakból megérteni másokat. Döntő momentum azonban, hogy mekkora is az a közösség, amihez ilyenformán csatlakozhatunk? A gyakorlat felől érkező szakembereknek erre a kérdésre kellene őszintén válaszolniuk. A bezárás és kirekesztés ugyanis nemcsak elmélet és gyakorlat viszonyában létezik, hanem magán a gyakorlaton belül is. Épp a környezethez kötöttség és a sport nagyfokú specializálódása miatt fennáll annak a veszélye, hogy a szakmának csak egy szegmensét sajátítják el. A gyakorlat rögzös útját végigjárók épp arról feledkeznek meg, hogy nem a szakma egészének, hanem csak egy lokális közösségnek – egy sportklub, egy korosztály, egy szakág stb. – lettek a tagjai. Amikor elutasítják a képzési programokon való részvételt, akkor nem csak az elméletre mondanak nemet, hanem a szakma egészére is. Elkerülik azokat a helyzeteket, amikor saját ismereteik esetleg összeütközésbe kerülhetnek idegen, általuk át nem élt szituációk tapasztalataival. Ez azért lényeges, mert a megkérdőjelezés, a magától értetődöttség kétségbe vonása ösztönzőleg hathat a rendszerezésre, az ismeretek (át)strukturálására és megújítására.

Sfard (1998) megállapítása, hogy a gyakorlati és az elméleti úton történő tanulás olyan, mint a beszéd és az írás: egyik nélkül sem lehetünk meg, mert mindkettő olyan sajátos tulajdonságokkal rendelkezik, amivel a másik nem, így pótolni sem tudják egymást. Az előnyök ötvözésével jöhet létre a *reflektív tudás*. Schön (1983) a foglalkozások lényegének a reflektivitást, vagyis a működés közben, „élesben” felmerülő gondokra, problémákra történő reagálást tartja. Ez a gondolkodási folyamat két lépésben zajlik: az első magának a problémának a felismerése, a második a reagálásnak a mikéntje. A kettő között dinamikus szimbiózis áll fenn. Amikor a szakma ragaszkodik az edzői úthoz, akkor tulajdonképpen ehhez, a gyakorlatban elsajátítható problémameglátáshoz nyújt segítséget. Trudel és Gilbert (2006) hívja fel a figyelmet arra, hogy azokban a szakmákban, ahol a problémák kevésbé definiáltak, ott fontos képesség a problémák felismerése, az azokhoz vezető út ismerete. Mivel a sport ilyen terület, ezért kap nagy hangsúlyt a munkavégzés során a szituációban történő válaszadás, amiben a napi munkatapasztalat, a pálya szélén eltöltött idő érvényesül. Hogy mennyire nem a gondolkodást, hanem a tapasztalatot, az érzékelést tartjuk elsődlegesnek ebben a fázisban, azt az a kifejezés is jelzi, hogy a problémát felismerő edzőre azt mondjuk, jó szeme van a dolgokhoz. A következő szint, a reflektálás már

nem csak a gyakorlottság kérdéskörét érinti, mivel ez a szó nem csupán azt jelenti, hogy a meglévő megoldási módjaimat, sémáimat használva reagálok.

Gyakorlatnak és elméletnek ez a dinamikus egymásra hatása akkor a legsikeresebb, ha kiterjedt – pl. pedagógiával, pszichológiával, biológiával kiegészített – , széles érdeklődési kört magába foglaló tudásalapra épül, ahogy azt Nash és Collins (2006) modelljében láttuk (2. ábra). A sportban uralkodó versenyhelyzet miatt az edzőnők más szakmákhoz képest korábban fedezték fel az életen át tartó tanulás fontosságát. A szakmai identitás milyenségét meghatározza az elméleti keret, amelynek segítségével értelmezi az egyén a tapasztalatait (Vloet 2009). Ez a tudásalap értékeket, előírásokat, szabályokat és módszereket egyaránt tartalmaz. Az „edzői út” a módszerekre épít. Az edzőnők a tanulással, a formális képzéseken való részvétellel tudásuk elméleti alapjait, az értelmezési keretet szélesítik. Edzői pályafutásuknak ez már az aktív szakasza, amikor elébe mennek a történéseknek, ők próbálják meg alakítani, irányítani az eseményeket. Amíg a pályakezdést a gyengeség felszámolása jellemzi, addig ebben a szakaszban az erősségek dominálnak már. Az „én nem hibázhatok” felfogás pedig nemcsak a szakértelmük állandó felülvizsgálatát eredményezi, hanem önmagukkal, személyiségükkel szembeni követelmények magas szinten tartását is. Foglalkozás és személyiség kölcsönösségére törekednek, ami a pályaválasztás után befolyásolja a foglalkozással való azonosulást is. Mindezek a változások és változtatások azt is jelzik, hogy a foglalkozási szerepről már másként gondolkodnak: nem megfelelnek, hanem újítanak. A minőségi ugrásban benne rejlik az is, hogy az edzősége már mint hivatás tekintenek.

Hivatás

A reflektív tudás kialakítását elősegítheti a környezet is. Gilbert és Trudel (2005) a külső hatások közül a pályatársakat emeli ki, a hozzáférés lehetőségét a kollégák szakértelméhez, tapasztalatához. Azon belül is a bizalmat és tiszteletet kivívott edzőkhöz fűződő kapcsolatot. A pálya első szakaszában a kapcsolatrendszer az ismeretszerzéshez kell, a későbbiekben a megszerzett ismeretek, a sikeresnek tartott módszerek átadásához. Ennek a körforgásnak a fenntartása nemcsak az egyénnek, hanem az adott közösségnek is az érdeke, hisz a szakma fejlődése függ attól, hogy az értelemadó közösség a kollégák milyen széles körére terjed ki. A szakma fejlődésének

kezdeti időszakában épp azért volt lassú a tudástartalom akkumulációja, mert a tradíciók szabályozó ereje erősen érvényesült, és döntően csak az egyesületen belül cserélődtek a tapasztalatok. Sage (1989) az edzővé válás egyik céljának azt tekinti, hogy a tapasztalatszerzés után az egyén hozzá tud-e járulni a foglalkozás szerepfelfogásának, ideológiájának módosításához. Tudását a többiekkel megosztva kritikát gyakorolni. Mert nemcsak az egyénnek kell folyamatosan megújítania a tudáskészletét, hanem a szakmai közösségnek is reflexív módon kell gondolkodnia.

A sikeres pályaválasztási döntés három elem – önkép, szakma, környezet – viszonyának elemzésén, egymásra vetítésén alapul. Ha ez az ideiglenes harmónia felbomlik, akkor az pályaelhagyáshoz, ha megerősödik, akkor pályaidentifikációhoz vezet (Ritoók 2008). Minden interjúalanytól megkérdeztem, hogy volt-e az életében olyan pillanat, hogy elhagyja a szakmát. Komolyan egyikük sem gondolkodott rajta, mert tisztában voltak vele, hogy az edzői szakma követelményei és a domináns személyiségvonásaik között nagyfokú megfelelés van. Elégedettek voltak, mert megtudták valósítani önmagukat. Képességeik birtokában elérték a maguk elé tűzött célokat.

“Nem szeretek utazni, így a csapattal, ezt muszájból csinálom, én a munkás napokat szeretem, amikor, amikor alkothatok, nem amikor, amikor utazni, az nekem a lehető, életem legrosszabb napja, amikor nekem pakolni kell. [...] Én akkor érzem jól magam, hogy ha edzést tartok, és nem akkor, amikor a versenyek, nem szeretek versenyre menni. A versenyen is soha sem az én saját versenyzőimet nézem, hanem mindig az ellenfeleket”.

A munka, az alkotás öröme hajtja őket. A foglalkozási szerepek vitelénél is lényeges különbség van a végeredmény tekintetében, hogy az egyén azt teszi meg, ami elegendő, amit elvárnak tőle, vagy amit elkötelezettségből vállal (Raffel 1998). Az előbbiek az iparosok, az utóbbiak a mesterek, akik ugyan egyéni – nem a mások által elvárt – módon oldják meg feladataikat, de azok mégis megkérdőjelezhetetlenek. Személyiségük, értékrendszerük, motivációjuk ösztönzésére szokatlan utakon járnak, de a végeredmény őket igazolja. Az előző alfejezetben tárgyalt szakértelem nem szerepel a sorban, mert a pályalélektannal foglalkozó pszichológusok megállapították, hogy nem az (általános) értelmi képességeknek, hanem bizonyos személyiségjegyeknek – pl. önerő, akarat, megküzdési képesség, döntéskészség – van a legnagyobb befolyásoló ereje a pályasikerekre (Ritoók 2008). Az edzőnők egyike szakmai életútjának

végigtekintését azon tulajdonságainak a felsorolásával zárja, amelyeknek – az ő megítélése szerint – sikereit köszönheti: következetesség, a helyzetekkel való nem megalkuvás, munkamánia, gondolkodás, a szeretet képessége.

Az „elmélyülő foglalatosság” eredményeként létrejövő szakértelemnek nem a sikerre, hanem a szakma egészére kellene hatnia. Már a sportolói múlt is jellemző új keresése, a kreativitás képességét emeli be a személyiségvonások közé. A hétköznapi felfogással szemben Csíkszentmihályi (2008) azt állítja, hogy a kreativitás nem az egyénnél, az ő képességeinél kezdődő, és ott véget is érő fogalom. Szerinte ez egy interakció, ami az egyén, egy szakterület és az adott szakterület szakértői között zajlik. Az újdonság, amit az egyén létrehoz, nem elégséges feltétele a kreativitásnak, mert az csak akkor változtathatja meg az adott szakterületet, ha az befogadja az átalakítást, a módosítást. Abban, hogy egy szakterület mennyire nyitott, milyen szélesre tárja kapuit az újítások, az egyének előtt, az a szakértőktől függ. Hasonló jelenséggel van dolgunk, mit a sikernél. Ott sem elegendő az objektív eredmény, hisz sikeresnek az mondhatja magát, aki a társas viszonyrendszerben elfoglalt helyén pozitív irányba tud változtatni (Váriné 1999). Foglalkozásukat hivatásként űző edzőnők életében azonban nem csak a szakma társas dimenziója számít, hanem a magánéleti is. Csak akkor válhatnak sikeressé, ha szakmai elköteleződésük növekedésével családi támogatottságuk, az itteni pozíciójuk sem gyengül.

A foglalkozástól a hivatásig vezető útnak is vannak belső, személyes megnyilvánulásai és következményei; és vannak a környezettel összefüggő elemei. Az, hogy az edzőnők hivatásként tekintenek szakmájukra, az személyes ön-elégedettséget is jelez. Az elért szakmai autonómia és siker miatt a körábrán a pozitív szubjektív tartományba tartoznak, ami a következő érzelmekkel jár: önbecsülés, én-erősség, büszkeség, energikusság és szabadság (3. ábra). Ezek az érzelmek nemcsak a jelenre, hanem a jövőre nézve is hatással vannak. A „miként tekintek magamra?” kérdésre adandó választ hosszú távra vetítve is határozottá teszi a belső erőt, biztonságot adó hivatás. Ez egyben a környezettől, a külső megítéléstől való függetlenedés lehetőségét is megadja, ami csökkenti másokkal kialakított kapcsolatok hatásait. A függetlenséghez való hosszú távú ragaszkodás azonban káros is lehet. Mert ugyan a kívülről érkező negatív hatásokkal szemben véd, de a pozitív megerősítéseknek is gátat szab. Hogy

ezek a motívumok az edzőnők esetében miként működnek, természetesen az a környezet „viselkedésétől” is függ.

A foglalkozások jellegzetességeinek ötös felosztáshoz (Hackman – Odham 1975) újabb dimenzióként a kutatásokban az egymásrautaltság is csatlakozik, mert egyre fontosabbá válik az együttműködés, a viszonyosság a munkahelyi szervezetek és a társadalom számára is (Su-Fen – Hsiao-Lan 2005). Részben ugyan átfedésben van az autonómiával és a jelentőséggel, de ez az új momentum nagyobb hangsúlyt helyez a mások segítségére: a munkavállaló mennyire érzi szükségesnek mások munkájának a támogatását? A foglalkozás kialakulásának kezdetén erőteljesen befolyásolta a szakma fejlődését az egymásrautaltság megléte, a mások támogatása. A nagy egyéniségek előrelépései a szakma kollektív elmozdulását is eredményezték. Ma leginkább egyéni sikerek vannak. Az edzői szakértelem egyik kulcseleme a döntéskészség, a kiélezett szituációkban történő gyors és sikeres megoldásválasztás, illetve bizonyos sportágakban a csapatépítés. Ezekre a képességekre egyre nagyobb igénye van a társadalomnak, azon belül is a gazdasági életnek. Erre a keresletre azonban nem a szakma egésze, hanem annak sikeres egyéniségei válaszolnak. A „születni kell rá”, „ez olyan mint a művészet” típusú megfogalmazások megnehezítik a szakmán belüli átadást, elsajátítást, ugyanakkor megkönnyítik a szakmán kívüli menedzserképző tanfolyamokon, továbbképzéseken történő egyéni áruba bocsátást. A tudás kiáramlásához, nem szakmán belüli akkumulációjához valószínűleg hozzájárul a verseny, versengés fontossága, a szakmát megosztó felfogása, de az autonómia túlzott hangsúlyozása is. Mindezek nem csak az edzőknél, de férfi kollégáiknál is inkább sportági kötődést eredményeznek és kevésbé szervezeti – szövetségi, szakmai, sportegyesületei – elkötelezettséget. E kötődés nélkül az edzősködés hivatás jellege nehezen őrizhető meg, mert a hivatás a foglalkozástól abban különbözik, hogy a tudományosan megalapozott szakmai ismeretek mellett kidolgozza, ellenőrzi a szakma gyakorlásához szükséges etikai normákat, az álláshoz való jutást, a foglalkozás gyakorlását. Csak így lehet hatással a jövőre, a szakma társadalmi presztízsére; ekkor tudja a hivatásból adódó kiváltságait megőrizni és a közjó szolgálatába állítani (Keller 2010/a; 2010/b). A foglalkozások társadalmi helyzete és megítélése nem rögzíthető: vannak felfelé ívelő szakaszok, de kimutathatók pozícióvesztések is. Ha a szakma nem foglalkozik kellő odafigyeléssel, szervezeti elkötelezettséggel a fent említett

kérdésekkel, akkor visszacsúszhat a Vári (2010) által „félprofinak” nevezett kategóriába, ami azoknak a szakmáknak a gyűjtőhelye, amelyek a foglalkozássá válás kritériumait vagy nem tudják teljesíteni, vagy a szakma egészére nem tudják kiterjeszteni.

5.5. Edzőnők sportszakmai kapcsolatrendszere

Szervezeti tagság

A munkahelyi szervezetek kutatásában 30 évvel ezelőtt egy fordulat volt megfigyelhető: már nem egy zárt, csak a munkateljesítményt befolyásoló struktúraként vizsgálják, hanem olyan intézménynek tekintik, amely kihatással van a magánéletre. Eisenberg és munkatársai (1986) az alkalmazottak munkahellyel kapcsolatos elképzeléseit, hiedelmeit vizsgálva vezette be az *érezelt szervezeti támogatás* fogalmát (perceived organizational support – POS). Kutatásaik során azt találták, hogy a munkavállalók munkahelyük megítélésükor nemcsak azt veszik számításba, miként értékelik a vállalatnál munkavégzésüket, hanem azt is, hogy a szervezet mennyire figyel jólétükre. A későbbi kutatások már a POS munkahelyi és a munka világán kívüli hatásával egyaránt foglalkoztak: a szervezeti támogatás hogyan befolyásolja az alkalmazott elégedettségét munkájával, foglalkozásával, egész életével (Rhoades – Eisenberg 2002). Egy összetett, sokdimenziós rendszer kezdett el kibontakozni, amiben a munkahelyi-családi konfliktusok, a munkával való elégedettség és az étellel való elégedettség bírt a legnagyobb befolyásoló erővel. Az életutakat vizsgálva azt találták, hogy a POS-nak e három elem harmonikus együttműködését kell elősegítenie (Allen és munkatársai 2000, Carlson – Kacmar 2000). Eisenbergék úttörő munkái is felhívták a figyelmet az érzelmi dimenziókra, mert a munkahelynek ugyanolyan szerepe van az egyén érzelmi háztartásának egyensúlyban tartásában, mint a családnak, a barátoknak. A pályaelégedettség mértéke attól függ, hogy az egyén megtalálja-e a képességeinek, szükségleteinek, értékeinek, személyiségvonásainak és énképének megfelelő cselekvési módokat (Ritók 2008). Ebben a viszonyításban pedig az érzelmi oldalon, a környezet visszajelzéseinek, a munkahelynek is alapvető szerepe van.

A szervezeti támogatás tehát nagy mértékben befolyásolja az egyéni célok megvalósíthatóságát. Ennek kulcskérdése, hogy a szubjektív és a szervezeti célok mennyire esnek egybe, milyen nagy az átfedés közöttük, illetve hogy az egyén be tudja-

e bizonyítani a kettő összekapcsolódását. A szervezeten belüli célok eléréseért folytatott stratégiai és taktikai küzdelmet elemzi a *mikro-politika*, ami nevével is utalni akar arra, hogy pl. egy munkahelyen való érvényesülés is hatalmi harc, erő használatának az eredménye. A megfelelő cselekvési stratégia és taktika kidolgozásának alapja a szervezeti tudás, amit ugyanolyan fontos megszerezni, mint a szakmai tudást (Kelchtermans – Ballet 2002/b). Ennek része a szervezet kultúrájának, klímájának és tradícióinak az ismerte; elképzelései az adott foglalkozásról; a szervezet céljai és jövőképe. Az egyéni és csoportos érdekeknek megfelelően a struktúrán belül kialakulhat konfliktus, rivalizálás, ellenállás, együttműködés és koalíció is. A mikro-politikai műveltség ahhoz kell, hogy a helyzetet jól olvasva a megfelelő cselekvési formát válasszuk ki, amiknek igen széles repertoárja van, de alapjában véve kezdeményező, visszahúzó és védekező lehet. Az utóbbinak egyik formája az *önkorlátozó cselekvés* (self limiting behavior), amikor egy bizonyos szerepfelfogást megerősítünk azzal, hogy önkéntelenül, tudat alatt is alkalmazkodunk hozzá (Sartore – Cunningham 2007). Lehet, hogy nem osztjuk azokat a sztereotípiákat, amiket a szervezet ahhoz a szerephez társít, de tagként, úgy olvassuk a helyzetet, hogy nem tudunk változtatni rajtuk. Ezért belenyugszunk a fennálló viszonyokba én-védelmünk érdekében. Különösen gyakran történik ez meg azokkal, akiknek korlátozott a hozzáférése a szervezeti erőforrásokhoz, és ellenőrzési joguk, hatalmuk sincs.

Amikor bizonyos ismérvek alapján csoportokat képzünk, ezt nevezzük *szociális kategorizációnak* (Csepe 1997). Ez történik a munkahelyeken is, amikor társadalmi nemük alapján ítélik meg a munkavállalókat, ami azért okoz feszültséget az egyénben, mert a két csoporthoz nem egyforma értékeket társítanak. A domináns saját (in-group) csoporthoz tartozók nagyobb bizalommal vannak a tagok iránt, mert hasonló, pozitívnak ítélt attitűdöt feltételeznek róla. Ezért kölcsönösen előnyben részesítik egymást. Aki például a nemi mássága miatt kiszorul ebből az in-groupból, az nem saját választásából lesz az out-group tagja. Vagy legalábbis kívülállásának kezdeti szakaszában nem az önkéntesség játszik szerepet. Az önkorlátozó cselekvések sorozata akkor indul el, amikor az egyén kívülállásával járó negatívumokat akarja csökkenteni: kettős mérce alkalmazását; alacsonyabb fokú szociális integrációját; személyének konfliktusos megítélését (Cunningham 2009). Mindezt azért teszi, mert nem akarja, nem tudja elhagyni munkahelyét, foglalkozását. Aki a kihívást választja, annak a mikro-politikai

ismertek és készségek egész tárházára van szüksége. Igen gyakran a hivatalos anyagokban, a szervezeti retorikában az egyenlőség kerül megfogalmazásra. A másodrendűséggel, a mássággal a hétköznapiakban, az informális kapcsolatok során lehet csak találkozni (Norman 2010). Annak ellenére, hogy személyes interakciókban – például a lekezelő nyelvhasználatban – érhető tetten a megkülönböztetés, mégis a szervezeti szintre tartozik. A férfiak ellenállása a női ellenállással szemben csak akkor sikeres, ha ezt a szervezet is támogatja. Ha a szervezet hagyományai az alternatívák kidolgozását, az újítást nem segítik, akkor a fennálló helyzetet ideálisnak, megőrzendőnek tartják (Shaw – Slack 2002).

Nők a szervezetben

A szervezetszociológia a szervezetelméleti irányzatok hatására viszonylag későn kezdett el foglalkozni a nők szervezeten belüli helyzetével. A kutatásokat meghatározó irányzatok egyike azt tartotta, hogy a szervezet alapvetően maszkulin konstrukció, így természetes, hogy a szervezet szempontjából fontos pozíciókat csak férfiak tölthetik be, illetve azok, akik alkalmazkodnak ehhez a férfias kultúrához (Kürtösi 2004.). A szervezetnek ez a „természetesen” férfias felfogása késleltette annak felismerését, hogy milyen nagy szerepe van a női karriernek, foglalkozási utak emelkedésben a munkahelyeknek. A meginduló nőkutatók mellett azok a publikációk jelentettek előrelépést, amelyek kimutatták, hogy a szervezeten belüli előrelépést a szervezeti elit kontrollálja, és a hiedelmekkel ellentétben nem az egyének nyílt versenyéből kerülnek ki a magasabb pozíciókat elnyerők. A mentorok, a gyenge kötések, az informális kapcsolatok befolyásoló erejére derült fény. Koncz Katalin ezt még a következőkkel egészíti ki: *„Informális kapcsolataik szűk körre terjednek ki, a kapcsolatok szervezésének alapja sokkal inkább az érték és az érzelem, nem pedig az érdek. A nők az informális csoportok építésében és működtetésében a férfiaknál ritkábban vesznek részt, és ez nem segíti karrierépítésüket”* (Koncz, 2005, 69.). Ennek következményeként a nők többsége nem teszi láthatóvá magát a szervezetben, holott a karriernek egyik fontos erőforrása a szervezet, az ehhez kapcsolódó ismeretek, informáltság. A sikeres előrelépéshez nélkülözhetetlen a szervezeti támogatás, ami a nők esetében fokozott jelentőséggel bír, mert önismeretük környezetfüggő, inkább elfogadják az innen érkező értékítéleteket, mint a férfiak.

A kutatások kimutatták, hogy a nők a férfiakkal ellentétben bíznak a szervezet formális előléptetési rendszerében, ezért sok energiát fordítanak egyéni képességeik fejlesztésére, de figyelmen kívül hagyják a szervezet informális struktúráját (Nagy 2001). Az edzőnőknek is az egyik jellemző karrierépítési technikája a folyamatos továbbképzés, a diszkriminációt csökkentő objektív tudás, végzettség megszerzése. Többek között ezzel próbálják meg ellensúlyozni a férfiak informális kapcsolatait, szervezetismeretét. Ez irányú lépéseik azonban csak korlátozott sikerrel járnak, mert a sport olyan alrendszer, amiben az edzői szakértelemnek a gyakorlati oldalát értékelik jobban.

A sportegyesület közvetítő közeg az edző és a társadalom között, olyan szervezet, amelyik egyrészt átveszi, az uralkodó társadalmi normákat, alkalmazkodik a sportkultúra fennálló szabályaihoz, másrészt terepet enged az egyénnek személyisége, képességei kibontakoztatására, lehetőséget ad a játékszabályok esetleges változtatására. A szervezetismeret és az informális kapcsolatok sűrű hálója megnövelheti ezt az egyéni játékteret. Azt a szimbolikus teret, ami a szervezeti tagság, a belépés pozitív hozadéka: a szervezet egyik funkciója, hogy védje tagjait, és ezzel megtartsa őket soraiban. Az edzőnők életében a szervezetnek ez a szerepe legnyilvánvalóbban pályaválasztáskor, az edzősködés elkezdéséhez szükséges bizalomban mutatkozik meg. A támogató, a felhajtó erő mellett azonban működik a kényszer is: a hosszú távú hatékony működés érdekében maga a szervezet is korlátokat állít az egyén elé. Göran Ahrne svéd szervezetszociológus úgy fogalmaz, hogy egy szervezet tagjaként mindannyian kentaurok vagyunk, azaz egyszerre individuumok és „szervezeti emberek” (Rosengren 2004. 130-131.). A nőknek a szervezeti tagság nem kentaur jelleggel, kettőséggel bír, mert három egység között kell harmóniát teremteniük. A svéd szociológus hasonlatánál maradva egy evolúciós csodát kell végrehajtaniuk: keresztezni a kentaurt a sellővel, úgy, hogy mindkettő sajátos jegyei megmaradjanak és még életképes is legyen az új teremtmény. Identitásuk e három elemének – nőiesség, szervezeti tagság, férfias szerepfelfogás – egymásra vetítése, egyensúlyban tartása állandó figyelmet, koncentrációt igényel, a helyzetekhez való rugalmas alkalmazkodást, ami fokozott energiaráfordítással jár. Ha a harmónia fenntartására nem képes, vagy a szervezet nem hagyja, hogy megtartsa személyiségének ezeket az alkotóelemeit, akkor feladja: vagy ő veszít nőiességéből, vagy őt veszíti el a sport. Az ilyen kilépésekkor a tanulás, az alkalmazkodás kölcsönössége nem működik, nincs meg az egyén és a szervezet

közeledésének, egymás felé haladásának rugalmassága, ami pedig a legtöbb haszonnal járna mindkét félnek: „*Bár a legnagyobb félelem az ilyenfajta tanulás hatékonyságával kapcsolatban annak a lehetősége, hogy az egyén hamarabb hozzáidomul a szervezeti kódhoz, mint hogy a kód tanult volna tőle. Az új szervezeti tagok relatíve lassú szocializációja és a mérsékelt személycserék fenntartják az egyéni hiedelmek változékonyságát, így hosszú távon fejlesztik a szervezeti és az átlagos egyéni tudást*” (Levitt és March 2005, 234.).

A szervezetismeret és az informális kapcsolatok hiánya mellett az ún. férfias szakmákban, területeken végzett nő kutatások még két, egymással összekapcsolódó problémát említenek meg: a *kompetenciacsapdát* és az *üvegplafon* jelenséget (Nagy 2001, Kő 2002, Bodnár – Garancsi 2007). A szervezetek és vezetőik hajlamosak arra, a munkafeladatokat úgy válasszák szét, hogy azok a nők és a férfiak képességeinek sztereotíp felfogását tükrözik: a nők sok esetben a háttérben meghúzódó, nem látványos szervezésben, előkészítésben vesznek részt. A férfiak számára ez a hagyományos nőies-férfias feladatmegosztás azért kedvező, mert ők olyan szakterületekkel foglalkozhatnak, melyek nagyobb presztízzsel és kedvezőbb anyagi lehetőséggel járnak. Így egy lépésben biztosítják státusukat, illetve növelik előrejutási esélyüket a rendszeren belül. A szervezet számára is előnyös ez a „specializáció”, hisz egy meglévő rutinnal még több sikert tud elérni – kockázatok nélkül. Ez a megoldás azonban azért nem a legcélravezetőbb eljárás, mert alapvetően nem a nők szakértelmét használja, hanem női mivoltukra épít. A sportban ez ott érhető tetten, amikor a nőket az utánpótlás területén foglalkoztatják, amikor a pályakezdésnél nem a szakértelemre hivatkoznak, hanem arra, hogy szeretik a gyerekeket.

A nők karrierépítési felfogása – ami az edzőnők esetében is kimutatható – hogy tanulással, egyéni képzéssel, a döntéshozatalhoz szükséges ismeretek szisztematikus megszerzésének az alulról építkező módja nem mindig jelent előnyt. Az utóbbi idők kutatásai kimutatták, hogy a nőknek az adott szervezetekben nemcsak az üvegplafon jelenséggel kell megküzdeniük, tehát nemcsak a vezető pozíciók elérésében ütköznek láthatatlan akadályokba, hanem már a szervezeti ranglétrán való elindulásnál is hátrányt szenvednek. A szakirodalomban üvegfalnak nevezik azokat az informális, virtuális „tételválasztókat”, amelyek már a szervezet alsó szintjein is kirekesztenek bizonyos feladatokkal foglalkozókat a feljebbjutásból (Licskó 2007). Az alacsony presztízsű női

aprómunka felvállalása azzal a veszéllyel járhat, hogy kiszorulnak ebből az előrejutással kecsegtető belső térből, a szervezeti „il de France”-ből. Már a szervezet alsóbb szintjein is mutakozó horizontális szegregáció – a kompetenciacsapda – erőteljesen befolyásolja későbbi lehetőségeiket.

Az edzőnők történeteiből két sajátos kompetenciaértelmezés is előtűnt, ami független a nemtől. A magyar sportélet Budapest-centrikusságának köszönhetően a fővárosban dolgozni előnynek számít. Sokkal több figyelmet, lehetőséget és elismerést kapnak az itt dolgozó kollégák. Ehhez párosul még az egyesület mérete: a több szakosztállyal, a rendszerváltás előtti múlttal rendelkező egyesületek érdekérvényesítő ereje, védőernyője még mindig nagyobb, jobban működik. A szakmai kompetenciának ez az értelmezése nemcsak a karrier építésében jelent előnyt, de épp az előző bekezdésben tárgyaltak miatt, már a pályakezdésnél is.

Az adott társadalomban vagy annak egy alrendszerében a nőkérdés megítélése meghatározza a női lobbizás működését, a kollektív identitás kialakulását, amit „nők a nőkért tevékenység”-nek is nevezhetünk. A női érdekérvényesítés, a női szolidaritási háló az egyik módszer, a szervezeti és a társadalmi hátrány leküzdésére (Pető, 2003.). Ezért döntő lépés az, amikor létrehozzák saját szakmai szervezeteiket, együttműködési fórumaikat. A női tagozatok funkciója, hogy keretet biztosítanak a hivatalos sportpolitikának női szempontból való megvitatására, a női szempontok érvényesítésére, illetve a speciális női kérdések felvetésére, a női identitás felszabadult megélésére. A magyar sportéletben a nők számára ilyen védőszervezet nem áll rendelkezésére. Ugyan a Nemzetközi Olimpiai Bizottság (NOB) kezdeményezésére történtek lépések, de a legújabb sporttörvényben már nem szerepel a nők szervezeti részvételére vonatkozó kvóta. A Magyar Edzők Társaságán belül sem működik olyan tagozat, mint amilyen anno a Magyar Testnevelőtanárok Egyesületén belül alakult az 1930-as években (Bodnár 2007). Az edzőnőkkel készült interjúkból az a felfogás tűnik ki, hogy ők speciális helyzetben vannak, mert közvetlen környezetükben nem ismernek hasonló példát. Ezért, és a férfias szerepfelfogásból adódóan is úgy vélik, hogy ez magánügy, ezzel egyedül kell megbirkózniuk. Jó esetben más egyesületekben dolgozó kolléganőikkel építenek ki információs, informális kapcsolatokat, de a problémák közösségének felismerése sem ösztönzi őket arra, hogy valamilyen szervezeti keretet hozzanak létre. Pedig a munkateljesítményt közvetlenül befolyásoló konfliktusok

hosszú távra történő sikeres megoldása csak a munkahely és a családtagok együttműködésével jöhet létre (Dixon- Sagas 2007). Ezért van létjogosultsága egy szakmai érdekvédelmi szervezet keretein belül a nőiesnek vélt problémák kifejtésére, a megoldások közös keresésére. A szervezetben nemcsak szakemberként, hanem nőként is láthatóvá tételükre.

Edzőnők kapcsolata a sportvezetőkkel

Az egyesület, mint munkahely kapcsán megkerülhetetlen az edzőnők és a sportvezetők kapcsolata, hisz ők döntenek az alkalmazásról, a munkafeltételekről, az utazásokról. Ezek mellett van egy speciális feladatuk, melyet Goffman *drámai megvalósításnak* nevez, vagyis az erőfeszítések láthatóvá tétele: *“Azoknak, akiknek van arra idejük és tehetségük, hogy jól elvégezzenek egy feladatot, éppen emiatt esetleg arra már nincs idejük, sem tehetségük, hogy nyilvánvalóvá tegyék: jól végzik ezt a feladatot. Egyes szervezetek úgy oldják meg ezt a dilemmát, hogy a dramatikus funkciót hivatalosan valamilyen szakértőre bízzák, aki idejét azzal tölti, hogy kifejezze a feladat jelentését, jóllehet egyetlen percig sem végzi azt ténylegesen”* (Goffman 1999, 37.). A sportvezetők „megjelenítő” feladatvégzésére azért is érzékenyek az edzők, mert az edzői fogalakozás sajátja, hogy munkájuk eredményessége a sportolók teljesítményében, tehát áttételesen jelenik meg a nagyközönség számára. Munkájuk eredendően kiszolgáltatottá teszik őket az atlétáiknak, és ezt fokozhatják esetleg a sportvezetők

Az interjúk azt tükrözik, hogy az edzőnők és a sportvezetők kapcsolatában gyakran már egy korábbi fázisban, a média nyilvánosságát még kizáró, belső, sportszervezeten belüli elismerés szintjén konfliktus keletkezik. Az edzőnők azt tapasztalják, hogy a vezetői döntéseknél nem mindig számít az eredményesség. A válogatott mellett dolgozó edzőnőnek a sportág addigi legsikeresebb olimpiai szereplése után nem hosszabbítják meg szerződését, két év elteltével, a sorozatos kudarcok után hívják vissza. A másik kolléganőjét, aki szintén a válogatott vezetőedzője, azért nem viszik ki az olimpiára, mert megmondja a véleményét az akkori csapatvezetőnek, holott végig ő készíti fel a versenyzőket. Egyesületi keretek között is történnek hasonló felmondások:

“Mikor idejöttek, akkor ők elhatározták, nem is nagyon rejtették véka alá, hogy a női edzőket nem szeretik, úgyhogy. Így, nem mondták ki, hogy a női

edző nem edző, de, de nem nagyon szerettek nőekkel dolgozni, tehát elküldték akkor a [nőket]. Különösebben nem foglalkoztak [a nőekkel], nem érdekelte, hogy mit csinálnak, tehát hiába volt eredmény, őket nem érdekelte.”

Az edzőnőnek akkor nem újítják meg szerződését, amikor legjobb versenyzője, egy olimpiára készülő sportolója van, aki vele együtt hagyja el az egyesületet. Mindezek a döntések nem kapnak nyilvánosságot, rejtve maradnak a sportrajongók előtt.

Az egyesületi kollégákkal való kapcsolatnak van egy civil, magánéleti vetülete is, ahová szintén bekúszik a férfi-női szerepek sztereotip és a szakma maszkulin megítélése. A gyakori edzőtáborozások, versenyek alatt kényszerű összezártság van, amikor a szabadidős programok is konfliktusforrást jelentenek:

“Én mindig azt mondom, hogy egy nő olyankor is maradjon nő, ne legyen közönséges, ne hallgassa végig az élcelődésüket, hanem vonja ki magát, bármennyire, viccelni, viccelni lehet, de ilyen szempontból érezze magát különbnek, mert akkor különbnek is tartják! Tehát az a nő, aki leereszkedik arra a szintre, amire egy férfi, amikor megiszik mondjuk egy fél unikumot, két üveg sört vagy borozgatnak ott, akkor hát ott élcelődnek egymással, és kivétel nélkül akkor aztán őt is belevonják ebbe az élcelődésbe. Én nem hagyom, hogy úgy beszéljenek, tehát megkövetelem, meg rászólok, hogy hát ez nem egészen úgy van, ahogy te mondd.”

Ahogy az interjú későbbi részében sommásan fogalmaz: a férfi kollégákkal csak a sport terén szabad tegeződni. A nők számára ezektől a férfias szórakozásoktól való önkéntes távolmaradás, az ezekből való szándékos kizárás azért hátrányos, mert az informális kapcsolatoknak a működtetése és megerősítése is ekkor történik: például szabad időben lehet teniszezni és kártyázni a befolyásos sportvezetővel, a munkáltatóval, akitől az edző szerződése, szerződtetése függ. A sportvezetői kapcsolatnak ez a legfontosabb momentuma már csak azért is, mert a sportegyesületek mint munkahelyek kevésbé szabályozottak. Struktúrájuk és foglalkozási szerepeik nincsenek pontosan körülhatárolva, így nagyobb a vezetők formális és informális mozgásteret. Ez megmutatkozik az edzők alkalmazásánál is. Hollandiában 720 megkérdezett edzőnek csak 5%-a került a klubjához hirdetés útján (Knoppers – Elling 1999). Az esemény informális jellegét, a döntés személyes hatáskörét azzal is hangsúlyozzák, hogy az állástárgyalásokra legtöbbször az egyesület bárjában került sor. Lényeges, hogy már az álláslehetőségről sem tudhat a szakma széles köre, csak a beavatottak. Azok, akik egy bizonyos kapcsolati és információs hálónak, vagyis az in-

group a tagjai. Mint láttuk, a nőkre a pályakezdés elején, az utánpótlás-nevelés szintjén még így tekintenek, mert ennek az informális kapcsolatrendszernek köszönhetően kerülnek a pályára. A versenysport piramisán felfelé haladva ez a viszony megváltozik. A sportvezetők a teljesítményre hivatkozva kiszorítják a nagyobb rizikót jelentő kisebbséget, megerősítik a férfi dominanciát (Knoppers – Authonissen 2001). Nemcsak a sportszervezetekre jellemző, hogy a mérhető eredményekre történő hivatkozással, az objektivitás és racionalitás hangsúlyozásával a férfias versengést részesítik előnyben. Ez a nyelvhasználat ugyanis épít a sztereotípiákra. Kimondatlanul is azt sugalmazza, hogy az érzelmesnek, szubjektivitásra hajlamosnak tartott nők ezeknek az elvárásoknak nem felelnek meg (Bird 1996). A piramis csúcsa felé haladva a nőknek egyre inkább számolniuk kell ezzel a tényezővel. Holland edzőnők kétharmada számolt be arról, hogy jobbnak kell lenniük a férfiaknál ahhoz, hogy egy magasabb, jobban fizetett állást elnyerjenek velük szemben (Knoppers – Authonissen 2001).

Az egyik interjúalany háttérembereknek nevezi a vezetőket, akikre egy jelzőt használ: életveszélyesek. A súrlódás egyik oka, hogy az edzőnők maguk is jó vezetők, munkájuk egy részét az ilyen típusú feladatok teszik ki, különösen a csapatsportágakban, ezért meg tudják ítélni a vezetők szakmai kompetenciáját, látják az esetleges hibákat. Az edzőnők úgy gondolják, hogy a vezetőknek a háttérre kell biztosítaniuk a szakmai munkához, de a "háttér" fogalma, mint sok minden más, nincs formálisan meghatározva, a feladatkörök nincsenek pontosan elhatárolva:

“Csak sajnós a vezetők egy idő után a sikerben elszédülnek, sokkal jobban, mint a játékos, meg mint az edző. Elszédülnek ugye, mert akkor már telefon, hű, de jó csapatod van, hú, meg minden, és akkor tisztára el vannak kábulva, hogy már akkor azt hiszik, hogy ők csinálják, pedig nem. 70%-ban a csapat, 10%-ban az edző, 10% a vezetők, meg a közvetlen team”

A háttéremberekből frontemberekké válnak, akik nem csak az edzők elé állnak, de ők úgy érzik, még a sportolók elé is. Az egyik edzőnő a visszaemlékezésében megemlíti, hogy felróták neki rossz viszonyát a sportvezetőkkel, hogy nem rajong értük: *“Az érzés kölcsönös, és különben is a szeretetüktől még soha nem állt meg előbb a stopperóra”*.

Edzőnők kapcsolata a férfi kollégákkal

A szervezeti tagság és támogatás kapcsán még egy jelenségről, a *token* (jelkép) szituációról kell beszélnünk. Ez a szimbolikus helyzet a szervezeten belüli alulreprezentáltság következménye, amely a kisebbségi csoport nagyfokú „láthatóságát”, kritikus megfigyelését és elszigetelődését eredményezheti. Ez kapcsolódik az elméleti keretül választott kritikai diskurzus elemzés kontextusképzéséhez (Zombory 2008), illetve a Goffman (1999) helyzet-maghatározásához is. Egy diskurzus, egy kommunikatív esemény során a résztvevők szubjektív megítélésén múlik, hogy a helyzet és az abban résztvevők mely tulajdonságait emelik be az értelmezésbe. A tényezők relevanciája tehát személytől függő. Az edzőnőket, a kisebbségben levő tokeneket a domináns csoport, a férfiak elsődlegesen nem szakemberként érzékelik, hanem ezt a kategóriát elhomályosítja kisebbségi létük: nőként tekintenek rájuk, és ez alapja a megítélésüknek. Ez a kereszt-kategorizáció egy sajátos csoportképzés, amely magában hordozza az értékelő különbségtételt is (Váriné, 2001). A különbségtétel, főleg versengő helyzetekben azt is jelenti, hogy a Másik kategóriái közül a kisebb társadalmi presztízzsel rendelkezőt érzékeli a domináns helyzetben levő. Ez a (le)értékelő csoportképzés egyben csapatképzés is, annak a csapatnak a szimbolikus konstruálása, amelyik kidolgozza és fenntartja a foglalkozás szerepjellegzetességeit: *„A csapatot tehát úgy határozhatjuk meg, mint olyan egyének együttesét, akiknek bensőséges együttműködésre van szükségük ahhoz, hogy adott helyzet-meghatározás érvényben maradjon. A csapat csoportosulás, de nem valamilyen társadalmi struktúra vagy társadalmi szervezet, hanem inkább adott interakció vagy interakciósorozat vonatkozásában, amelyben érvényben kell tartani az idevonatkozó helyzet-meghatározást”* (Goffman, 1999. 89.). A csapattagsággal automatikusan együtt járnak bizonyos kiváltságok: a tagokat ismerősség, beavatottság légköre veszi körül; nem bizalom, hanem bizalmasság van közöttük. A tagok egymáshoz és a csoporthoz is hűségesek, aminek következménye, hogy a kirekesztettek a helyzetet eredendően maghatározó első kizárást a későbbiekben már nehéz tudják módosítani.

Kim és Cunningham (2005) edzők munkáját vizsgálva megállapította, hogy a POS befolyással van a munkatapasztalatokra, arra, hogy az egyén milyen visszajelzéseket, felhatalmazásokat és jogosultságokat kap a foglalkozása során. Ezek a

támogató megerősítések nemcsak a sportvezetőktől, hanem a kollégáktól is érkehetnek. A fent említett csoporttagság is ilyen pozitív visszajelzés, aminek egy gyakorlatra épülő szakmában meghatározó szerepe van. A csoporttagság ugyanis egyenlő egy információs körbe való bekapcsolódással, hozzáférési lehetőség mások szaktudásához.

Az edzőnők helyzete sportáganként és egyesületenként eltérő. Ugyanakkor jellemző, hogy a közvetlen kollégákkal, a segítőtársakkal jó a kapcsolatuk, a közös munka megteremti a bizalmat. Néhány sportágban – ilyen az atlétika a 1980-as években – a nagyobb egyesületekben több nő is dolgozik egyszerre, így bizonyos mértékű támogatást is tudnak adni egymásnak, de ezek a ritka kivételek:

“... szakmailag, szerintem nem fogadják el a [nőket], tehát nem úgy fogadják el a női edzőket, mint a férfi edzőket. Legalábbis én a kezdet kezdetén így éreztem és ahhoz borzasztó nagy kitartás kell, hogy mindig fölfelé haladjon sokáig és egy magas szinten [az ember]”.

Ennek a kapcsolatrendszernek egy kényes és érdekes mozzanata, hogy ki kitől kér tanácsot, ki kinek segít, mert ez az elismerésnek egy nyílt formája, ami azonnal kitudódik, elterjed a szakmai körökben. Ez nem magyar jelenség, mert Leanne Norman (2010) angol edzőnők tapasztalatait vizsgálva azt találta, hogy a férfiak a szakmai kompetencia hiányának vélik, ha nő kollégájuk kérdez tőlük valamit. Részükről a nem kérdezés pedig azt fejezi ki, hogy nem tekintik a nőket ellenfélnek, számításba sem jöhetnek a szakmai versengésben. A szakma férfias felsőbbrendűségének egyik megőrzési módja ez a viselkedés.

“Férfiak egyáltalán nem kérnek tanácsot, én meg úgy vagyok vele, nem kérsz, akkor ne kérjél. Én meg nézem, mondom, nem kell nekem semmit csinálni, csak azt nem, amit te! Tehát egy nő sokkal logikusabb, én ezt nem tudom megmondani, hogy miért, csak kinézek az ablakon, és amilyen edzést tart, azt mondom, na, megvan a véleményem! Én azt nem”.

Két tulajdonságot említenek meg, amely oka lehet ennek a kommunikációs zárlatnak: féltékenység és irigység, amelyek háttérben a szakmai bizonytalanságot látják munkálkodni:

“Meg kell hogy mondjam, végül is, az edzőbizottság tagja voltam amíg az NB I-ben voltam edző, tehát valahol elismerik a szakmai tudását, tehát, valahol távolságtartóan tiszteletben tartják és féltékenyek. Borzasztó féltékenyek, féltékenyek mind, olyan féltékenyek, hogy nem igaz! Olyan féltékenyek, hogy nem igaz! [...] Ő nem, ő a mai napig nem féltékeny, ő tudja, hogy ő mit tud, ő tudja, hogy neki megvan a munkája, és ő elfogadja a

[másikat], *de féltékenynek nem, talán az egyetlen olyan ember az NB I-ben, mert phú, hát a többi!*”

A sport versenyszere nem más, mint folyamatos megmértetés, másokkal történő állandó összehasonlítás. Váriné szerint azokban a versengő, egzisztenciákat veszélyeztető szituációkban, amelyekben hasonló helyzetű és képességű emberek kerülnek össze, a vesztesek nagy valószínűséggel iriggyé válnak. Kutatásai alapján a kivételek közé az a típus tartozik, amelyről az edző is beszél: *“Ha valaki biztos a maga hatalmában és értékében, inkább képes arra, hogy pozitív érzéssel kísérje mások szerencsáját”* (Váriné 1999, 31.). A szakmai ismeretek féltésének, nem továbbadásának a jelentősége mára már csökkent, mert most sokkal könnyebben meg lehet szerezni a hazai és a nemzetközi szakirodalmat, a tévéközvetítések kapcsán gyakorlati anyagokhoz lehet hozzájutni. A hazai hírzárlatban az edzők első generációjának fontos információforrása a külföldi kollégákkal való kapcsolattartás, amit a polgári neveltetésükből adódó nyelvismeretüknek köszönhetnek:

“Azok szívesen beszélgettek velem! Beszélgettünk, á mit tudom én, hogy élek, mint élek, ő is kérdezte, én is kérdeztem, és utána, utána, megbeszéltük a szakmát, és akkor a szakmában olyan tanácsokat adtak nekem, amire csak tisztelegni tudtam. És nem voltak irigyek, hogy megmondják!”

A külföldi utazásoknak, a nemzetközi élmezőnyel való találkozásnak emberi és szakmai fontosságáról másuk így ír:

“Itt találkoztam, mint edző személyesen a világ vezető úszónemzeteinek versenyzőivel és edzőivel. Heteken át figyelhettem munkájukat, beszélhettem velük a módszereikről. Barátságokat kötöttem. Végtelen hálát éreztem szüleim iránt, akik lehetővé tették számomra, hogy három világnyelvet beszéljek. Itt hullott le a hályog a szememről. Itt értettem meg, hogy a világ azért hagyott minket állva, mert ők nem csak átvették azokat a módszereket, amellyel mi az ötvenes években uraltuk a mezőnyt, hanem továbbléptek, és most már teljesen más módszerekkel dolgozva megelőztek. Élettani alapokra helyezték a felkészülést. [...] Csupa szem és fül voltam”.

A kor változásával átalakultak az információszerzés formái. A kétpólusú világ összeomlásával, a sportos tévécsatornák, az Internet sokkal demokratikusabb, bárki számára hozzáférhető információs források állnak rendelkezésére.

A kezdeti nehézségek, az első eredmények elérése után az irigykedés, a szemmel tartás már más értelmezést kap, pozitív jelentéstartalmából erőt lehet meríteni. A szakmai önértékelés erősödése nem csak az esetleges kudarcok feldolgozását segíti, hanem függetlenséget, autonómiát, magabiztosságot is teremt.

“Amikor valami nem sikerül vagy nem úgy sikerül, ahogy én elképzeltem, akkor, akkor azért is. Nem hagyom, nem hagyom abba, nem, mindig fölveszem a kesztyűt. Na most kevés nő van ilyen, aki fölveszi a kesztyűt, mert úgy érzi, hogy nem érdemes. De, igen, érdemes! Én mindig azt mondom, én mindig a saját fegyveremmel ütök vissza, ha valami nem sikerül, akkor fog sikerülni, és akkor utána hiába mosolyogsz, akkor utána már csak irigykedhetsz. Én mindig azt mondom, hogy ne sajnáljanak! Jobb az, hogy ha irigyelnek, mintha sajnálnának, akkor valami nagyon nem sikerült, hogyha sajnálnak”.

A szakmai közegre azonban nem csak az ellenállás, kizárás, a pályán való előrejutás megnehezítése a jellemző. Mindegyik edzőnő hálás szavakkal beszél néhány férfi kollégájáról, sportpályafutásukat meghatározó edzőkről, testnevelő tanárokról: a mozgást, a sportágat megszerettető nevelőedzőkről; gondolkodásukra, játékfelfogásukra nagy hatást gyakorló szakemberekről. Azt is elismerik, hogy utólag, már a szakmát gyakorolva, másként ítélik meg valamikori edzőiket: a felelősség megtapasztalásával átértékelődnek a játékosként szerzett élmények, benyomások. Az ő életpályájuk is alátámasztja Knoppers (1992) megfigyelését, a férfi dominanciájú területekre belépő nőket egyénileg támogatják a férfiak, de kollektíven mégis ellenük lépnek fel. Az idő által megrostált nevekből most csak egyet említek, egy olyan edző nevét, akit sportáguktól függetlenül többen említenek, aki szakmai tudásával, segítőkészségével az edzőnők rendelkezésére állt: Koltai Jenő atlétaedző, testnevelő tanár és sportvezető. Jenő bácsi több mint húsz évig edzősködött a válogatott mellett; 1973-1975 között a TF rektora volt. Számos szak- és tankönyvet írt, többek között a Magyar Örökség díj tulajdonosa.

Zárásául Szabó Edina kézilabdaedző egyik nyilatkozatából idézek. Ez részlet jól tükrözi, hogy a szociokulturális és szervezeti hatások hogyan jelennek meg egy edzőnő életében. Esszenciáját adja annak, hogy a nemekkel kapcsolatos társadalmi normák miként hatnak egy alrendszer működésére; a férfias világnak tartott sportban hogyan zajlik a maskulin hegemonia megerősítése; az edzői foglalkozás szerepjellegzetességei miként befolyásolják a mindennapi gyakorlatot. A versenyrendszer sajátosságának

megfelelően történet nézőközönség előtt zajlik, nagy médianyilvánosságot kap, ami szintén befolyásolja a szituáció értelmezését, az érintettek viselkedését.

„Ha most tőlem megkérded, melyik edzőt szeretem, én is azt válaszolom, egyiket sem. De ha azt kérded, melyik embert szeretem közülük, az már más. Van egy csomó tök szimpatikus köztük, aki régen a barátunk is volt. De edzőként nem szeretem, küzdünk egymás ellen életre-halálra. A környezet viszont állandó problémát jelent. A bírók vagy a szövetség. [...] Annyit gondolkodtam, mitől van, hogy a pálya szélén engem egy folyamatosan reklamáló, elviselhetetlen, kezelhetetlen valakinek tartanak. Az agyára megyek a bíróknak, a férfi edzők pedig nem. De ha belegondolsz, ez teljesen normális. Két férfi áll szemben, kiabál az egyik, kiabál a másik. Kiadják a mérgüket, az erősebb nyer. Ez általában nagy klubok edzőivel probléma, ők az erősebbek, ők nyernek. Behódolnak nekik a bírók. De amikor ugyanez egy nővel történik... Van egy csomó néző, jön a férfi, én, a szőke nő beszólok neki, igazat kellene adnia, de behódolni sose fog, ennyi ember előtt pláne. És akkor ez a szőke nő ráadásul gesztikulál... Szerintem ez egy társadalmi probléma. A nőt, aki ugrál és gesztikulál, helyre kell tenni. Mit ugrál már? Nem engem nem szeretnek, hanem a nőnek a helyzete nem szokványos, hogy kiáll oda. És még ugrál is! Ha már ott van, üljön le. Velem ne kiabáljon, mit képzelsz, igazat meg biztos nem adok neki.” (BOMOS anyag): Magyar útlevéllal járok. Szabó Edina, kézilabdaedző. 70.)

Edző – sportoló kapcsolat

A kutatók edző – sportoló kapcsolatot vizsgálva gyakran keresnek hasonlatot az oktatás területéről: tanár – diák, professzor – hallgató viszonyt használják fel a sajátágok felderítésére (Bergmann Drewe 2002). Tehetik ezt azért is, mert az edzők e kapcsolat minél hatékonyabb alakításához sokat kölcsönöznek a testnevelő tanároktól, a pedagógiától (Bergmann Drewe 2002). Mivel ők nem egy racionálisan kidolgozott tanterv szerint haladnak, ezért mozgásterük elméletben nagyobb, mint a tanároké, de a teljesítmény-centrikus sport ezekből csak az igazán hatékony megoldások alkalmazását engedélyezi számukra. Az edzői munka eredményessége azon múlik, hogy a tanítványok milyen gyorsan tudják elsajátítani egy adott sportág mozgásrepertoárját, milyen eredményességgel reprodukálják azt. Egy tanulási folyamat eredményességének kulcsmozzanata, hogy a tanuló a kitűzött célokat mennyire tekinti a sajátjának, mennyire látja az általa vallott értékek megvalósíthatóságát ebben a célrendszerben. Ezért az edző munkájának nemcsak az a pedagógiai alapeleme, hogy miként képes a célokat átadni, hanem az is, hogy a sportoló hogyan éli meg azokat, milyen tapasztalatai vannak saját tanulásáról. A sportoló fejlesztése akkor a leghatékonyabb, ha a saját sebessége, képességei szerint halad. Az edzői munka tehát akkor hatékony, ha a

sportoló mozgáselsajátítási folyamatát helyezi munkájának középpontjába. Ennek sikeres kivitelezéséhez jó kommunikációs készségre van szükség: egyrészt a célok megfogalmazásához, az elképzeléseinek, gondolkodási stílusának átadásához. Kommunikációs stílusával pedig a tanulást szintén befolyásoló légkört tudja alakítani (Jones – Armour – Potrac 2004).

Edző – sportoló kapcsolatát, a tanulási folyamatot elemezve Cross (1990, 1991) az együttműködés fontosságát hangsúlyozza. Nyitott és pozitív hozzáállás szükséges az edző részéről, nem manipulatív és megszegyenítő módszerek alkalmazása. Ekkor érhető el a sportolónál egy kiszámítható és megbízható viselkedésrepertoár, ami stabil alapot ad a közös munkához. Ehhez törekednie kell a sportoló megértésére, el kell fogadnia igényeit, szükségleteit. Ezek birtokában tudja majd megfelelőképpen motiválni, elfogadtatni vele a célokat és azok eléréshez szükséges módszereket. Mindezek megvalósításához szükséges a differenciált, a szituációkhoz alkalmazkodó kommunikációs készség. Az edzők egyik legfontosabb tulajdonsága a verseny, mérkőzés közbeni lényeglátás, a helyzetfelismerés és döntéskészség, de ez még nem elegendő. Felismeréseiket, meglátásaikat kiélezett helyzetben kell hatékonyan átadniuk.

Edző és sportoló kapcsolata befolyással van a szakmai tudás fejlődésére is. A különböző típusú versenyzők más-más reagálást igényelnek az edzőtől, amivel szakmai tapasztalatuk bővül, mert át kell alakítaniuk az addig alkalmazott módszert. Főleg a felnőtt korú sportolókkal foglalkozó edzők kényszerülnek rá, hogy a sportolók meggyőzése érdekében rendszerezetten, strukturáltan adják elő tudásukat. A reflektív tudás kialakítását elősegítheti, ha az edző bizonyos területek ellenőrzését, irányítását megosztja vagy teljes mértékben átadja a sportolónak. A versenyző autonómiáját növelve differenciáltabb tapasztalatokra tehet szert, de a kompetenciájában megerősített sportoló önállósága abban is megnyilvánul, hogy kérdéseivel, elvárásaival ösztönzi az edzőt a szakmai problémák újragondolására. A már említett ösztönző környezet egyik fontos elemévé válhat a tanítvány, ahogy ezt az edzőnők sportolói pályafutásában is láthattuk.

Az edző munkájának egyik érdekes momentuma, hogy milyen típusú versenyzővel tud együtt dolgozni, milyen attitűdökkel rendelkezik a különböző sportolói típusok irányába, hisz közös munkájuk eredményességét ez a viszonyulás alapvetően befolyásolja. Az edző és tanítvány kapcsolata kiemelt fontossággal bír az

edzőnők szakmai kapcsolatrendszerében is, amit az is jelez, hogy sokat és sokféle szempontból beszélnek róla. Az is kitűnik a szövegekből, hogy edző és sportoló egymás tükröződése, és amikor az edzőnők tanítványaikról beszélnek, akkor önmagukról is nyilatkoznak.

Az interjúkból az is kiderül, hogy az általuk említett, ideálisnak tartott játékosok egyfajta hidat képeznek a formális szakmai és a személyes világ között, amin nem azt értem, hogy szoros magánjellegű kapcsolat alakul ki közöttük. Ez sem kizárt, de az elbeszélések egy szimbolikus híd, egy sajátos tükröződés meglétét mutatják, aminek nem biztos, hogy maga az edzőnő illetve a sportoló tudatában van. A sportolókról szóló történetekben az interjúalanyok sportpályafutása, személyisége mutatkozik meg: áttételes formában saját élményeik, sikereik és kudarcaik tűnnek fel az ideális sportoló kapcsán. Ez korántsem jelenti azt, hogy kizárólag ilyen típusú, az általuk preferált személyiségvonásokkal rendelkező tanítványokkal tudnak csak jól együtt dolgozni. Szubjektivitásuk azért sem eredményezhet nagyfokú szelekciót, mert mindegyikük pályafutása nehéz eseteire emlékszik szívesen, azokra a sportolókra, akiket egy tehetségkutató versenyen nem biztos, hogy bevalogattak volna az adott sportág utánpótlásába. Itt már megmutatkozik az a másik tényező is, amelyik esetükben közrejátszik az edző-sportoló kapcsolat minőségének alakulásában. Ez a már említett nevelés, az a törekvésük, hogy a szakmai célok mellé fölzárkóztassák, azzal egyenértékűvé tegyék a pedagógiai célkitűzéseket, azok megvalósítását. Ez a gazdag célrendszer erősebb, többsikű viszonyrendszert eredményez ez együttműködő felek között.

Az egyéni kapcsolatokat illusztráló példák előtt a csapatokkal való együttműködésüket szeretném bemutatni, hisz a csapatsportágakban, ahogy egyikük fogalmaz ez az egység nem csupán munkaeszköze, hanem partnere is az edzőnek: *“... csapatot mindig magam mellé kell állítani, a nélkül nem ér semmit [a munkám]”*. Ennek a folyamatnak a fontosságát az is mutatja, hogy egyikük eredményességének titkát látja ebben a viszonyban:

“Ez is volt a titka, hogy, hogy mindig velük dolgoztam, és tudták, hogy mindig velük is vagyok. Én hajtottam őket, de magamat is hajtottam, Tehát nem az volt, hogy én leültem, és malmoztam, na gyerekek, csináljátok! Én velük együtt dolgoztam. És én hamarabb keltem, később feküdtem, mint ők. És talán mindig érezték is, ha szidtak is, hogy, hogy azért az ő érdekükben tartom a rendet is köztük, meg a fegyelmet is”.

A csapattal való együttműködés elsődleges célja természetesen az eredményesség, a sikerek elérése, de hogy ez mennyire nem magától értetődő és könnyű feladat, arról így beszél az előbb idézett edzőnő: *“...úgy rakj össze egy heterogén társaságot, amelyik korban, műveltségben, vérmérsékletben teljesen különbözőek, hogy azok mégis egy felé húzzák a szekeret. Hát ez volt a művészet szerintem, nem edzés, edzéstartás!”* Ha a csapat magja, a húzóemberek azonos elveket vallanak az edzővel, akkor nagy segítségére lehetnek a közösségépítésben, mert az újoncok felé ők közvetítik az elvárásokat, ők tartják a rendet, a fegyelmet, és a mintaátadásnak ez a közvetett formája sokkal hatékonyabban működik. A siker nélkülözhetetlen energiaforrásának tartják feladat- és felelősségvállalásukat, motiváltságukat. Ezeken keresztül látják biztosítva az elköteleződésnek azt a fokát, ami az alapja lehet a közös munkának. Az edző – sportoló konfliktusok többsége akkor keletkezik, ha a sportoló nem azon az intenzitáson edz, nem olyan odafigyeléssel végzi a dolgát, mint amelyet az edző visz bele a közös munkájukba. A csapatépítés, a sportoló formálása során ezt szeretné elsődlegesen biztosítani az edző.

Az előbbieken már említettem, hogy az edzőnők nem az első látásra tehetségesnek bizonyuló sportolóikra emlékeznek vissza a legszívesebben:

“Azokból, akik emberileg olyanok voltak, azokból lettek a jó játékosok. [...] Közép kategóriájúakból sokkal több lett a világbajnok és olimpiai bajnok, mint akit úgy könyveltek el, hogy hú, de marha nagy tehetség. Mert a marha nagy tehetségnek nem volt akaratereje, az könnyen jutott egy szintre, és utána már nem volt benne az, hogy izzadni is kell. Mert már ugye kellemes egy darabig eljutni, de amikor a csúcsra jutsz, akkor már ott az van, ott szenvedni kell, akkor már ott nem nagy élmény mindig a sport”.

Az első tulajdonság, amit megemlítenek, amit alapvetőnek tartanak a sportolóknál, az akaratereje: *“Én akartam, na most ez, ez az akaratereje, amit az ember, mint edző keresi a verseny, versenyzőiben”.* Ehhez a tulajdonsághoz szorosan kapcsolódik, azzal némi átfedést is mutat a küzdőképesség, amelyet leginkább a döntő pillanatokban, a végküzdelmekben való helytállás miatt tartanak fontosnak: *“Aki a kritikus utolsó tíz métert a legjobban bírta, az lett a győztes. A kérdés az volt, hogyan lehet erre tudatosan felkészülni. Nem tudtam elfogadni, hogy erre ne lehessen módszert találni”.* A probléma megoldásához nem csak edzésmódszertani tudásra, hanem a játékos fizikai és mentális képességeinek ismeretére is szükség van:

“... akkor már ismertem, azt is tudtam, be tudom-e rizikós helyzetben vinni, vagy nem tudom bevinni azt az embert, vagy, vagy volt úgy, hogy még gyengébbel kezdtem is. Gyengébbel kezdtem, mert nekem az ütőképes emberem ott volt, és az, az inkább földühödött, hogy miért nem kezdett? És amikor bement, mint az örült kezdett el játszani. Érted? És az elején nem olyan fontos, hogy én elhúzzak, a fontos nekem a vége. Ott kell nekem az agyban meg pszichésen olyan embernek lenni, hogy az utolsó pillanatban üsse be nekem a labdát, előtte hiába ütögeti, ha a végén nem tud, a végküzdelemben a helyén maradni az eszével, szívével. Ott, ott, olyan, olyan kell”.

Kritikus pillanatokban az edző időt kérhet, bekiabálhat, jelezhet a játékosainak, de soha nem cselekedhet helyettük, annak ellenére, hogy közös munkájuk, együttes erőfeszítésük forog kockán. Amikor az edző erre is felkészíti tanítványait, akkor tulajdonképpen önmaga kiszolgáltatottságát is mérsékeli. A képességek versenyében a dobogó harmadik fokára a gondolkodó készség kerül:

“... olyan kis csámpás volt szegény, mikor az ifi válogatott lett, csak én soha nem küldtem el senkit. Ott volt ő is, meg másik csámpító. Úgy futott, hogy a kacsá. Borzasztó volt ránézni. Na, de egy akkora akaraterő [volt benne], egy intelligens gyerek, nagyon jó szem, és nagyon jó keze volt, és igazság szerint rossz lába, de jól helyezkedett, használta az eszét, a kezét, a technikát, és végeredményben, mondhatnám Európa egyik legjobb játékosa lett. Mondom, ha így választottad volna, hogy a tehetség alapján, biztos, hogy nem válogatod be. Ezért mondom, hogy soha nem szerettem azt, hogy kiválasztani. Kiválasztódnak az emberek”.

„Igen, F. A., ha nem százszor akarta abba hagyni, hogy ő nem lesz kapus, mert ő balkezes, és ugye balkezes lövőből hiány van, ő állandóan ki akart menni, hogy ő majd kint játszik. Keze lába összeakadt, mert ilyen csápos volt. Jaj, hányszor nyomtam vissza! Megharagudott rám, nem jött edzésre. Kinek lett igaza? Ma persze fűlig ér a szája mikor meglát.”

A mai sporttudomány egyik fő kutatási területe a kiválasztás, a tehetségkutatás, a tehetséggondozás. Mivel a kutatók és az intézetek is a rendszer részét képezik, természetes, hogy olyan kérdésekkel foglalkoznak, ami a működés, a rendszer teljesítőképesége szempontjából kiemelten fontos. Az edzőnők élettapasztalataikból adódóan nemcsak az Az-testhez viszonyulnak másként, nemcsak az adott sportág optimális testséma elképzelésének határfokát kérdőjelezzik meg. Saját példájukból okulva nem tudják függetleníteni a biológiai rendszert a pszichikaitól.

Az akaraterő, a küzdőképesség és a gondolkodási készség azok a személyiségvonások, amelyekről az edzőnők úgy vélik, hogy a sportolók viselkedését leginkább kiszámíthatóvá teszik. Az általuk ideálisnak tartott együttműködést ezekre

építve tudják elképzelni. A csapatsportágakban tevékenykedőknek azért fontos a gondolkodókészség, mert munkájuk egyik célja, hogy játékosaik megőrizték improvizáló készségüket, hogy felnőtt korban is érezzék a játék örömét, változatosságát, ami segíti őket a mérkőzéseken adódó váratlan helyzetek megoldásában. A kiterjedt taktikai elemeket felvonultató sportágakban nem csak az edző alapvető képessége a játék olvasása, hanem a játékosé is. A saját és az ellenfél mozgását gyorsan áttekintő, a lehetséges megoldásokból a legeredményesebbet kiválasztó sportoló minden edző álma.

“...az improvizáló képességét én soha nem akartam kiölni. Én a technikai repertoárt adtam nekik a kezükbe, de és körülbelül egy irányvonalat mondtam a meccsen, de az bennük volt, hogy tudjanak rögtönözni. Mert ha nagyon sablont játszik, vagy bizonyos dologban alapmozgásukat be kell, be kell rögzíteni, hogy ne kelljen neki gondolkodni, hogy lemenjen lábbal, vagy ne menjen le lábbal, vagy erre lép, de azt hogy különböző helyzeteket meg kelljen nekik oldani, mindig voltak ilyen feladataim és edzéseim”.

A sablonokat nem szeretik, sem a játékosok nevelésben, sem az edzéstartásban, és többüknek az a véleménye, hogy ez egy lényegi különbség a férfi és a női edzők között:

“... én nem szoktam beszorítani a gyerekeket, hogy most ezt a figurát csináld, meg azt a figurát, mert akkor elveszti azt a képességét, hogy látja pályán, hogy most hol van a lyuk, hol kell odapasszolni a labdát. Ezzel, hogy én beszorítom egy sémába, ezzel elveszti azt, hogy lássa, hogy a pályán hol van annak a lehetősége, hogy be tudja fejezni, vagy a ziccerben levő társának oda tudja adni a labdát. Van egy ilyen módszer, hogy figurális megoldásnál megvan, hogy itt kell befejezni, és ha két passzal előbb van, már nem veszi észre. Na most a férfi edzők szeretik ezeket beszorítani, én nem. [...] Úgyhogy én úgy gondolom, hát ez is egy olyan, olyan differencia, szerintem egy férfi és egy női edző között”.

Az improvizáló készség, a nyitottság saját munkájuknak, edzői mentalitásuknak is része:

“...az ember, amikor így vissza, visszalapozgat [az edzésnaplóban], rájön bizonyos dolgokra, hogy tulajdonképpen mi hiányzott akkor, és ő mi van benn most, és mi lehetne még? Tehát egy edzőnek állandóan változtatni kell, és valahol: mindig előre nézni. A lehetetlenségig előre nézni, és mindent kipróbálni, és az, amelyik nem mer, nem mer, tehát egy, egy félős, egy olyan ember, aki, aki nem tud improvizálni, nem mer, csak amit leír, és azt egy hónapig. Nem minden, áldott nap, minden edzésen kell improvizálni, még akkor is, amikor az ember ír egy, ír egy, egy, valami emlékeztetőt, hogy na ezt akarom meg csinálni. [...] Még sem ezt csinálom, hanem hozzáigazítom a gondolatomat ahhoz az emberhez, akivel foglalkozom, és aki - éppen az nap vagy képes, vagy nem képes rá”.

Az idézet utolsó mondata jellemzi leginkább az edzőnők és sportolók kapcsolatát: a ráhangolódásról, ennek fontosságáról többen is beszámolnak, ezt tartják a női edzők ösztönös – a férfiakra kevésbé jellemző – hasznos tulajdonságának. A “női ösztönök” vagyis szakmai és érzelmi intelligenciájuknak az együttes működéséből adódó döntéseik, cselekvéseik.

Voltak csalódásaik is, de ezekről nem meséltek. Megemlítették, hogy voltak, akiktől többet vártak. Nem eredményességben, hanem emberségben, de kérésre sem beszéltek róluk. Nem beszélnek róla, hisz ez a vágyott kategóriába tartozik, ami ha nem teljesül, akkor sem szakmailag okoz elégedetlenséget. Csak magánemberként fáj, de nagyon (3. ábra).

5.6. Edzőnők és család

Munkahely és család

A szervezetszociológia és munkalélektan a már említett perspektíva váltásai mellett az 1990-es években kiterjesztette vizsgálódásait a magánéletre is. A munkateljesítményre és a foglalkozással való elégedettségre ugyanis nem csak a formális szervezeti keretek vannak hatással, hanem a munkavállaló háttérrel is. Az első megközelítésben azt kutatták, hogy a magánélet miként járulhat hozzá a munkateljesítmény növeléséhez. A pozitív hatás miatt a szervezeti támogatás kapcsán már a privát élet minőségének az emelése is céljá lépett elő: a munkavállaló jól-léte, személyiségének és életének kiegyensúlyozottsága, családi élete (Carlson – Kacmar 2000). Az edzői foglalkozással való elégedettség vizsgálatában is a „Személyes élet kiegyensúlyozottsága” faktor a munka és a magánélet, azon belül a család kérdéskörre irányul (Dixon – Warner 2010). Az edzők, amikor ezt a pályát választják, akkor – sportolói múltjukból adódóan is – tisztában vannak az extra munkafeltételekkel, követelményekkel, nem okoz belső konfliktust a megfelelés. Ütközések a családalapítással kezdődnek. Ha nem kapják meg közvetlen környezetüktől a szükséges támogatást, akkor az feszültséghez vezet, munkával való elégedetlenséget eredményez, ami különösen a nők esetében jelent nagy rizikófaktort a pályaelhagyás tekintetében. A nők nem azért vannak fokozottabban kitéve ennek a veszélynek, mert másak, ne talán rosszabbak lennének munkakörülményeik. Az okok nem a sporton belül keresendők, hanem társadalmi

szinten, mert a nemi szerepekhez tartozó elvárások ott fogalmazódnak meg. A makro szintről, „felülről” szivárognak le a sportszervezeteken keresztül a személyes életébe. Éppen ezért edzőknél a munka-család konfliktust vizsgálva Dixon és Bruening (2007/a) egy három szintű, felülről lefelé (top-down) és alulról felfelé (bottom-up) irányuló hatás-modellt dolgozott ki (1. ábra).

A nőikkel szembeni kulturális normák és elvárások befolyásolják a munkahely szervezeti kultúráját is, amiben beletartozik az érzelmi támogatás, a család-barát szolgáltatások nyújtása. A szervezeti támogatásnak ugyanis ezek is a részét képezik (Kim – Cunningham 2005). Olyannyira fontos tényezők, hogy az edzőket vizsgálva Dixon és Sagas (2007) azt találták, hogy a szervezeti támogatás – munkával való elégedettség – étellel való elégedettség tényezők viszonyrendszerébe közbe ékelődik, módosító hatást fejt ki a munka-család kapcsolat. A szervezeti támogatás pozitív hatását csökkenti a munka-család konfliktus megléte. A sportegyesület bármilyen jól is teljesít a munkakörülmények szervezésében, ha elhanyagolja a család zökkenőmentes működésének elősegítését, azzal csökkenti az addigi támogatások pozitív hatásfokát. A konfliktusos hátszög kihat az étellel való elégedettségre is, ami az érzelmi körforgás miatt negatív hatással van a munkahelyi teljesítményre. Munka-család konfliktus azért alakul ki, mert az egyén mindkét területen el akar érni bizonyos célokat, így látja biztosítottnak élete egyensúlyát. A célok összegyűrésének következménye, hogy a munka világából a magánélet felé, és a magánélet felől a munka felé érkeznek kihívások (Dixon – Brueneing 2005). Az egyén döntéseivel maximalizálni akarja elégedettségét és minimalizálni ráfordításait, mert idő és energia tekintetében végesek a lehetőségei. Megpróbál racionális, minél eredményesebb döntést hozni, de minél nagyobb a foglalkozás iránti elköteleződés, az energia-befektetés, annál valószínűbb a családi szerepekkel való ütközés.

Szerepkomplexum

A középszintű szociológiai elméleteket, közöttük a szerepkészlet elmélet sajátosságait fejtegetve Merton (2002) két dolgot emel ki: empirikus vizsgálatok vezérfonala lehet, mert könnyen ellenőrizhető állításokban, munkahipotézisekben öltenek testet; jól kapcsolható makro szintű elméletekhez. Ezekkel a tulajdonságokkal magyarázható, hogy a feminista kutatások is gyakran építik kutatásaikat a szerepelméletre, a

szerepkonfliktusok vizsgálatára, amikor a nők életmódját, társadalmi helyzetét kívánják bemutatni. A sportos feminista kutatások azonban társadalmilag akkor lesznek a legértékesebbek, ha a nők szerepkomplexumát megpróbálják minél teljesebben beemelni a vizsgálatokba. Ez jelenthet egy időbeli kiterjesztést: az életút minél hosszabb időszakának vizsgálata, ami lehetővé teszi az inter-és az intragenerációs változások nyomon követését. Az életút minél hosszabb követése azért lényeges, mert az életkor előre haladtával a társadalomba történő betagozódással több szerepet tölt be az egyén, aminek összehangolása egyre nehezebb. A másik irányú kiterjesztés az egyén által rövidebb időtáv alatt vitt szerepek összességének, komplexitásának, egymásra hatásának vizsgálata lehet. Egy férfi dominanciájú világban mint a sport, különösen érdekes téma a társadalmi nemek és a szerepfelfogások vizsgálata, de ennek az alrendszernek a működési sajátosságai, visszahatásai a kor szociokulturális viszonyaira igazán csak akkor lesznek kimutathatók, ha a konfliktusokat nem csak a súrlódó, ütköző szerepek, hanem a szerepkomplexum egészének viszonylatában vizsgáljuk. Vagyis ha megnézzük a sportos közegben keletkezett diszharmóniák hatásait a nem-sportos szerepekre, illetve sportolást megelőző vagy követő életszakaszokra is.

Az életkorral nemcsak az egyén által vitt szerepek összetétele változik meg, hanem az egyes szerepek intenzitása, befolyásoló ereje is hullámzó. Pervazív szerepeknek nevezzük a komplexum azon elemeit, amelyek az összes többi szerepre hatnak (Buda 1971). Ennek a hatásnak a mértéke a fel nem vállalástól, a módosításon át a szerepfeladásig terjedhet. Ilyen pervazív szerep a nemi szerep, de ilyenné válhat a sportolói státus vagy az edzői foglalkozás is. A múlt században meginduló emancipáció épp azért hozta magával a szerepkonfliktusok sokaságát, mert egy pervazív szerepben történt mélyre ható változás. Ahogy a szerepek, úgy a konfliktusok is tipizálhatók: szerepek közötti, szerepen belüli és személy-szerep konfliktusokról beszélhetünk (Csepeli 1997). Ez a felsorolás a feminista nőkutatások irányvonalát is megadja, mert a kezdeti kutatások a női szerep és a sportolói, sportos szerepek egymást kizáró konfliktusával foglalkoztak (Hall 1996). Ezek eredményeiből logikusan következett a szerepen belüli konfliktusok feltárása, mely tanulmányok között már ott vannak az edzői szerep női felfogásának a leírásai is (Knoppres 1987, 1992; Theberge 1992). Az elmúlt évtizedben fordult a kutatók figyelme a szerep és a személyiség kapcsolatára, ami mögött nemcsak a feminista kutatások megerősödése van, hanem a szakma egyre

erőteljesebb önmeghatározási kísérletei is (Lyle 2002, Jones és munkatársai 2004). A foglalkozási szakértelem, a speciális tudás kialakulásának folyamat jellegét előtérbe helyező holisztikus szemlélet nem kerülhette meg a szerep és a személyiség – társadalmi nemtől független – problematikáját (Potrac és munkatársai 2000). Ezekre vizsgálatokra a szerepelmélet új irányvonala is ösztönzőleg hatott (Callero, 1994, Raffel, 1998).

A dolgozat is hasonló sorrendben tárgyalta a konfliktusokat: az egymást esetlegesen kizáró ellentétektől jutott el a szerepen belüli konfliktusok tárgyalásáig. A történeti diskurzuselemzésben a konzervatív irányvonal a női szerep olyan perverzív felfogását képviselte, ami kizárja a versenysportot, illetve bizonyos sportágak gyakorlását. A szerepek frontális ütközése után következett az edzői szerepen belüli konfliktusok elemzése, az edzőnők viszonya a sportvezetőkhez és a férfi kollégákhoz. A családot, a magánéletet tanulmányozva – a szerepen belüli konfliktusok mellett – nagyobb hangsúlyt kapnak a személy és a szerep(ek) egyensúlyi helyzetének fenntartására tett erőfeszítések.

Származási család

Az edzői pályafutás fontos elemét képező sportoló múlt döntően a származási család keretein belül zajlik, a leány gyermek státusából adódó családi normákkal kell egyeztetni. Ezek a normák az edzőnők két generációját tekintve eltérőek voltak, ami a családot körülvevő társadalmi változásoknak volt köszönhető. A II. világháború előtt gyerekeskedőknél sem volt kimutatható a családi konfliktus a lányok sportolása kapcsán. Ugyan egyikük elmondja, hogy édesanyja soha nem jött ki a versenyére, mert futása közben eltorzult arcát látva mindig az jutott az eszébe, hogy ezek az arcvonások rögzülnek, és így soha nem fog tudni férjhez menni. Ennek ellenére ez az interjúalany is tovább sportolhatott, mert a családfő állt a sportos indíttatás mögött. Az apai akarás nem lett volna elegendő, ha a lányok fizikai és mentális adottságai nem megfelelőek a sportolói szerephez. Erikson szerint az ifjúsági életszakasz a ... tapasztalatgyűjtés időszaka, és a családi nyújtotta elsődleges szocializációnak épp ez kellene hogy a célja legyen (Somlai 1997). A lányok személyiségfejlődésük érzékeny és képlékeny időszakában, a család védelme mellett tanulják meg azt, hogy a társadalom által összeállított szerepforgatókönyv elvárásai nem kötelezőek számukra. Nem a tradícióval

megerősített megoldási módokat követik, hanem a szerepben rejlő értékeket hangolják össze személyiségükkel, motivációikkal (Raffel 1998). Azért tudják olyan nagy intenzitással vinni sportolói szerepüket, mert személyes értékrendszerüket képesek felmutatni általa, hisznek cselekvéseik helyességében. Megtanulják azt, hogy szerep és személyiség nem egymást kizáró dolgok, hogy a kötelezettségek nem határozzák meg a cselekvési módokat; nem a hiedelmek, hanem a saját tapasztalat a döntő abban, hogy mi egyeztethető össze egy szereppel és mi nem. Olyan megküzdési stratégiára tesznek szert, ami meghatározó lesz életük későbbi szerepeinek kidolgozására is.

Szerep és személyiség együttes alakítására tanítja meg a sport az edzőnők második generációját is. Nekik már egy igen jól szervezett társadalmi támogatás áll rendelkezésükre: az iskolai testnevelésnek és a testnevelő tanároknak a sportpolitika a versenysport utánpótlásának biztosítását adja feladatul. Ha a családjuk esetleg nem is szorgalmazza a sportolást, egy befogadó, elfogadó rendszer várja őket, a családi támogatást is helyettesítő sportegyesületek működnek. A sportolás személyiségformáló hatása őket is egy érzékeny szakaszban éri, és liberálisan kezelik a női nemre vonatkozó szerepleírásokat (Richmann – Shaffer 2000).

A szerepek interpretálásának megtanulását segíti, hogy a származási családban a szerepkomplexum még nem olyan differenciált, nem kell olyan sok elvárást összeegyeztetni. A gyermeki státus és a sportolói lét is viszonylag kevés kötelezettséggel és felelősség járó szerepek, így a konfliktusokat is könnyebb rendezni. A saját család alapításával és az edzői foglalkozás választásával minőségében más szerepkomplexum jön létre.

Alapítási család

Az edzőnőknél a családalapítás, gyermekvállalás amúgy sem könnyű időszakát megterheli a megkésett pályaválasztás, a foglalkozás gyakorlásának elkezdése. Összetorlódnak az életszakaszok és a hozzájuk kapcsolódó szerepek, a konfliktusaikkal együtt. Sportos múltjukból és foglalkozásukból adódó nehézségek megoldására kénytelenek egy saját módszert, családműködési rendszert kialakítani. Az elvárásoknak való megfelelés kényszere írta velük át a családi szerepeikkel kapcsolatos forgatókönyveket. Az edzőnők munkahelyi – családi konfliktusaira nemcsak a foglalkozás férfias szerepfelfogása van hatással, hanem a sportos munkakörülmények is:

a megszokottól eltérő és hosszú munkaidő, utazások, a versengésből adódó teljesítménykényszer (Knoppers 1992; Dixon – Bruening 2005).

Az edzői szakma gyakorlása nem csak időigényes, hanem az igénybevétel, a munkaidő eloszlása is sajátos, akár gyerekekkel, akár felnőttekkel foglalkozik valaki. Az utánpótlás esetében az edzések igazodnak az iskolai, tanulmányi időhöz, ezért késő délutáni és esti időpontokban, szünetekben van távol az edző saját családjától, és persze a hétvégéken, amikor versenyek zajlanak. A felnőttekkel, válogatottal való foglalkozás sajátosságát az edzőtáborok, a nemzetközi versenyek jelentik, amikor hosszabb időre teljesen nélkülözi a család az edzőt. A sport nemzetközi versenyrendszerének a 60-as évekbeli átalakulása óta ezek az elfoglaltságok különösen megszorodnak, így több terhet jelentenek. Hogy a gyakorlatban ez mit jelent, arról így beszélnek:

“A munka reggel hatkor kezdődött és este kilencig tartott. Megállás nélkül buzogtunk. Vagy edzést tartottunk, vagy szerveztünk, vagy ügyintéztünk”. Az edzőnőknek “kicsit olyan cigány élete van, amit mondjuk nagyon kevés nő bír elviselni, hogy a holmiját azt egyik táskából a másikba, kiveszem, bedobom a mosógépbe, aztán már nem is érem el már kivasalni, hanem elhozom a vasalót, aztán ha olyan a trikó, akkor fogom és itt vasalom ki, mert arra már nincsen időm”.

Nem csak kevés nő, de kevés férj is tudja ezt elviselni! A válási rizikófaktorok magas száma ellenére magánéletük is sikeres, mert férjek is fontos értékhozó, értékképző tevékenységnek tekintik a sportot, hisz ők maguk is sportoltak, és a házastársak ismeretsége, a családi alapok lerakása még a nők sportolói pályafutásának idejére esik: *“Egy nyelvet beszéltünk, hiszen több olimpiát csináltunk együtt végig”.* Ezt az értékconszenzust, a családi élet szervezését nem borítja fel a gyermekek érkezése sem, mert a férjek nem csak elviselik feleségeik foglalkozását, hanem el is ismerik, és ennek megfelelően alakulnak a családi szerepek: *“nagyon sokat segít a férjem, mert ugye majdnem, hogy ő átveszi, ő neki ez a hobbi, a főzés, meg minden, ahogy odátálal, meg, meg szereti csinálni”.* Nem a hagyományos, sztereotip beállítódás határozza meg a férj és a feleség feladatmegosztását, és ez nem tipikus, mert a társadalmi változások ellenére hazánkban a családon belüli együttműködési formák alakultak át leglassabban. Gyakori jelenség, hogy a nők emancipációjával az otthon falain kívül egyetértő férfiakra nehezen tudják ezeket az elveket saját házukban elfogadni, ezek köré szervezni családjuk életét. Esetünkben a férjek tudomásul vették, hogy feleségeik megszállottak:

“A szegény boldogult, mindig mondta, hogy te, ez nagyon ideális házasság a mienk. Kétszer örülök mindig neked sokszor. Hogy? - mondom. Mikor elmész, és amikor haza jössz. Egy évben többször, kétszer - kétszer, kétszer örülök neked. Mindenesetre nagy megünzése nem volt, mert tényleg akkor nagyon sok verseny volt”.

A férjekkel szembeni lelkiismeret-furdalás és a család hiányának jele, hogy a válogatott mellett dolgozó edzőnők egyik vágya, hogy férjikkel kettesben utazhassanak el, velük szeretnének “egyedül” lenni.

A családi életben minőségi változást jelent a gyermekek érkezése, új fejezet nyit az edzőnők életében is. A családi viszonyrendszer is megváltozik, mert szerepbővülést eredményez az utód érkezése: a házastársi szerepekhez csatlakozik a szülői. Néhányuk még sportpályafutásuk idején vállalja első gyermekét:

“Én gyereket szerettem volna, és akkor el kellett döntenem, hogy, hogyan, bár azt mondták, hogy a szülés után egy versenyzőnek, mindig olyan nagy megpróbáltatás egy szülés, és a szervezete úgy készül föl rá, hogy, hogy akkor mindig többet tud, és én mindig többet akartam. [...] Én meg vártam, hogy hátha, hátha - jelentkezik - a baba. Na most ez nem jelentkezett, egy jó fél évig, nem, nem sikerült összehozni, pedig mindent megtettem ennek érdekében, aztán amikor jelentkezett, akkor azt vártam, és utána természetesen nem akartam én abba hagyni a sportot, egy nagyon aranyos anyukám volt, aki mindent vállalt, és úgy, ahogy megszületett, én rögtön visszamentem, három hónapig szoptattam, és rögtön visszamentem”.

A hetvenes években szüli első gyermekét egy másik edzőnő is. Annak ellenére, hogy ő is válogatott sportoló, akire kiemelten odafigyelnek, aki szintén elismert szakemberek felügyelete mellett végzi edzéseit, mégis teljesen ellenkezőjét mondják neki a szülés teljesítménybefolyásoló szerepéről, mint kolléganőjének:

“1971-ben szültem a nagyobbik fiamat, belekerült az 1972-es olimpiába, mentem a 72-es olimpiára, arra készültünk. De hát helyette gyerek lett. Hirtelen neki álltam, neki álltam újra edzeni. [...] 1972-ben újra neki álltam edzeni, abban az évben újra megnyertem a vidékbajnokságot, pedig azt mondták, aki ilyen fiatalon gyereket szül, az már élsportoló nem lesz. Mondtam, hogy majd én megmutatom, hogy lesz! Aztán lett belőlem”.

A gyermekek nevelésében nem csak a férjek, hanem a nagymamák, az edzőnők édesanyjai vállalnak pótolhatatlan szerepet. Ennek a segítségnek a jelentőségét, a mamák meglétének fontosságát mutatja az, ahogy egyikük édesanyja elvesztéséről beszél:

“1982. november 15. óta vagyok edző igaziból, de akkor már három gyerek volt. És olyan szerencsétlenségemre édesanyám 1982. december 29-én

meghalt, tehát ő volt, aki még élt és segített. Hát én azt tudom, hogy ennyi ideig él, nem megyek vissza edzőnek, mert ez egy cigányélet, akár hogyan van, az ember minden hétvégén utazik, akkor foglalkoztam a gyerekekkel, mikor az enyéért menni kellett az óvodába. [...] Mikor meghalt édesanyám, akkor azt hittem világ vége lett, de nem lett világ vége”.

Említettem, hogy a sport szervezőérték a családban, ennek megfelelően a gyerekek életében is korán megjelenik, már csak a kényszer, a szükség miatt is: *“Itt voltam még elsején, edzést tartottam, 2.-án megszülettem, és rá három hétre már itt voltam a pályán, úgyhogy, de nem volt probléma, mert mindig volt segítség, és hát meg itt nőttek fel a pályán, mind a két gyerek. Így nem volt probléma”.* A gyerekek belenőttek a sportba, legtöbbször a mama sportágába, ami nem volt véletlen: *“A gyerekeim, mert oda vittem [öket], hova, a pálya szélére, míg kicsik voltak. Ott nőttek fel, ezért lettek kézilabdások, mert mit lehetett csinálni, ugye, kellett mennem edzést tartani”.*

Az állandó készülés és készenlét még tovább növeli a pályán, illetve a pálya mellett töltött, amúgy sem kevés tiszta munkaidőt: *“... aki ezt szívvel-lélekkel csinálja, ehhez idő is kell, tehát erre felkészülni kell. Nem úgy, hogy odamegyek, és na majd valamilyen edzést tartok. Nem, erre készülni kell, hogy most milyen edzést akarok csinálni, most mire készítem fel a csapatot, most a védekezést, a támadást gyakorlom, most technikát vagy taktikát csinálom, tehát ezekre fel kell készülni. Ez nem úgy van, hogy odamegyek, aztán ráütök a hasamra!”* Magas szakmai elkötelezettségük miatt nem csak a munkaidő növekszik meg, hanem 24 órás edzőkké válnak: *“... mint ahogy mánia az edzősködés, hogy ha valaki azt szívvel, lélekkel csinálja, de ezt valahol átviszi az élet más területére is”.* E mögött nem csak az van, hogy a szakmában megszerzett, sikeres viselkedésmintákat átviszik a magánéletbe. Ettől több történik: a sport perspektívájából, azzal összefüggésben nézik az élet más területeit is, annak alárendelve fejlesztik azokat. Szabadidős tevékenységeiket nem különítik el a munka világtól, mert jelentőségüket – azt, hogy milyen hosszú ideig végzik – épp az határozza meg, hogy segítséget, kiegészítést nyújtanak-e munkájukhoz, hogy mennyire támogatják szakmai céljaik megvalósítását:

“A kötésnél nem tudtam pihenni, mert a kezem járt, a gondolataim meg, meg folyamatosan nem a kötésen, hanem hogy mit hogyan, merre, most mi legyen, vagy hogy legyen. [...] És általában rájöttem arra, hogy nagyon sokszor a hajnali órákban olyan tiszta az ember feje, hogy a legjobb dolgokat akkor találom ki. Tehát fekszem az ágyban, és majdnem hogy

félálomban, és valahogy úgy nem is vagyok teljesen észnél, de akkor úgy végigjátszódik bennem minden, hogy, ha ezt most én így csinálnám, hogy akkor mi lenne belőle, és hova, hova jutnék. És még ezt nem csináltam, ezt ki kell próbálni. De ezt gyorsan le kell írnom, mert reggelig elfelejtem, mert már volt rá példa, hogy mi a fenét, mit is, mit nyűglődtem reggel, és nem jut az eszembe”.

A nőkről alkotott sztereotip képpel nem egyeztethető össze ez a munkához kapcsolódó, de a magánéletet is meghatározó célrendszer, az ennek alárendelt, megtervezett időfelhasználás. Ennek a szigorú életmódnak a kialakulása, megszervezése azonban nem csak a szakma szeretetének az eredménye, hanem válasz arra a közegellenállásra is, amely a nőket körülveszi.

A két terület, család és szakma elméletben, értékek tekintetében egyformán fontos az edzőnőknek. Az elbeszélések szintjén meg tudják tartani az egyensúlyt, de a cselekvések szintjén nem. Döntési helyzetben a családi kötelezettségeket alárendelik a munkának. Ebből adódik az a lelkiismeret furdalás, ami mindegyik interjúban benne van. A családi áldozathozatallal tudják teljesíteni a munkahelyi elvárásokat. Ugyan döntéseiket a férjek beleegyezésével, támogatásával hozzák, de főleg a gyerekek nevelésétől való távolmaradásuk mély nyomot hagy bennük. Mivel saját szabadidejük más anyukákhoz képest kevesebb, ezért nem tudnak annyit játszani, szórakozni velük. Személyiség és szerep nem megfelelése van a háttérben. Az edzőnők teljesítménycentrikus, versengő személyiségek, ahogy egyikük fogalmazott, megtanulták, hogy nem hibázhatnak. A jó szerepvitelre törekvésbe a családtagok áldozatai nem illenek bele. A lelkiismeret furdalással meghozott döntéseik ellenben azt jelzik, hogy az edzői foglalkozás fokozatosan hivatássá, pervazív szereppé változott ugyan életükben, de a magánélet értéktartalmai ugyanolyan fontosak számukra. Pontosan az egyenrangúság miatt vannak konfliktusaik.

Ahogy a foglalkozás gyakorlásában, úgy a magánéletben is nagy hasonlóság mutatkozik a magyar edzőnők és a külföldi kolléganők élete között. A különbség alapvetően a jóléti társadalmak és a hazai életszínvonal különbségeiből adódnak, és nem a sportegyesületek eltérő szervezettségéből. Azokban a Skandináv országokban, ahol magas az edzőnők szervezeti támogatottsága, ott a társadalom egészében másként állnak a nőkérdéshez, az egyenjogúsághoz és az esélyegyenlőséghez. Nem kivételes bánásmódról van szó, hanem az állam által biztosított lehetőségeknek a sportra történő kiszélesítéséről. A hazai szociokulturális környezet mássága és az alacsony szervezeti

támogatás okozza azt, hogy a magyar edzőnők otthon, családi körben tudnak felszabadultan nők lenni. Ezért gyermekneveléssel járó konfliktusok megoldásában nem is várják el az egyesület segítségét. Úgy gondolják, kizárólag az ő feladatuk a háttér megteremtése, megszervezése. Ebben a dologban a családi hagyományokra, az öröklött mintákra nem számíthatnak. Női szerepfelfogásuk újításának is tekinthetjük a családi-baráti erőforrások átcsoportosítását, más módon való működtetését.

Ezek a példák nem kizárólag a családi élet szervezéséről, működéséről szólnak. Természetesen a mindennapi teendők kivitelezése, gördülékeny lebonyolítása is fontos az edzőnők számára, de elsődlegesen nem ezért emeli ki mindegyikük a háttér fontosságát:

“a családi háttér az mindenféleképpen szükséges, mert ahol a családtagok, mondjuk a férj, a nagymama, vagy bárki nem tud besegíteni valakinek, hanem az nem is tudja ezt csinálni, mert általában a sportoló lányok is csak addig tudnak igazából sportolni, ameddig a szülőkkel élnek együtt”.

A munkáját állandó készenlétben, folyamatos bizonyításban végző ember számára felértékelődik a háttér, a család nyújtotta biztonság, bizalom és elfogadás. A külső kapcsolatok hiányát, gyengeségét és bizonytalanságát ellensúlyozni tudja az erős családi, rokoni és baráti hálózat. Önbecsülésük, önértékelésük felértékelődött forrása lesz ez a kapcsolatrendszer a rátermettségüket, szakmai kompetenciájukat ambivalensen visszajelző szakmai környezettel szemben. A családtól kapják meg azt a támogatást, azt az erőt, ami nem csak a pályán maradáshoz, de a szakmában történő előbbre jutáshoz is elengedhetetlen.

6. MEGBESZÉLÉS

Disszertációmban az edzői foglalkozást, mint női életpályát elemeztem. A versenysportban sikereket elért edzőnőkkel készítettem narratív életinterjúkat, és az így kibontakozó életutakon keresztül mutattam be a nők lehetőségeit ebben a dominánsan férfias szakmában. A magyar sportszociológia eddig csak periférikusan foglalkozott az edzőkkel, az edzői foglalkozás szerepjellegzetességeivel. A nőkutatások egyik gyakori célpontja a férfiasnak tartott foglalkozásokban a nők érvényesülése, de a sport, így az edzősködés nem került az érdeklődés homlokterébe. Témaválasztásommal a hazai sporttudomány és a nőkutatások által eddig nem kutatott területet vizsgáltam, így számos szempontból új eredményekkel tudtam hozzájárulni mindkettőhöz. Nem csak a

kutatási témából fakad a dolgozat eredetisége, hanem az alkalmazott módszerekből is. Itt nem csak a már említett narratív életinterjúra gondolok, hanem a történeti szemléletre, a makro-, a mezo- és a mikro szintű megközelítés alkalmazására is. A téma ilyen szempontok szerinti feldolgozása tette lehetővé, hogy ne csak a jelenlegi helyzetre világítsak rá, de a múltat ismerve, a szakma jövőjére nézve is tegyek néhány megállapítást. Az edzői foglalkozás tevékenységrendszerének összetettségét, szervezeti, társadalmi beágyazottságát is csak így tudtam érzékeltetni. A dolgozatban oly sokat szereplő komplexitást, egymásra hatást, kölcsönösséget, belső és külső közötti áramlást, hullámzást, állandó mozgást, változást szerettem volna ha a szöveg is visszatükrözi. Mindezek egyszerre jellemzik a foglalkozást és az azt választó egyént, illetve a kettejük kapcsolatrendszerét. A kutatási célkitűzések között nem szerepelt, de a téma kibontása során egyre inkább tudatosult bennem, hogy a nők előtérbe helyezése, rájuk történő fókuszálás mellett a háttérrel adó szakmáról is élesebb képet kell festenem. Ezzel részben az interjúalanyaim helyzetét is jobban meg tudtam világítani, de elkerültem azt a nem mindig célravezető utat is, hogy a nőkről csak nőknek beszéljek. Fontosnak tartottam, hogy a szakma egészéhez, a férfiakhoz is szóljak, hogy ők is érzékeljék kutatásom segítőkészségét és javaslataim alkalmazhatóságát.

A testtel kapcsolatos diskurzusok megsaporodnak a 20. században, mert a szimbolikus és az anyagi kultúrának is részét képezi a test: ideák, társadalmi normák kapcsolódnak hozzá, de egyben eszköz is, amelyet használni, feldíszíteni, „fogyasztani” lehet. A test sokoldalúsága miatt egy meghatározott időszakban egy adott társadalomban párhuzamosan több testfelfogás is él. Ezek diskurzusában három irányból érkeznek döntő hatások: a civil, az állami és a piaci-gazdasági szféra felől. A női versenysport eredendően civil kezdeményezés, egy újítás, amely sérti a tradíciókat. A nyilvánosság előtt zajlik, ezért az addig megszokott térhasználatot akarja módosítani, mert addig a női szerep és szababidő-eltöltés is az otthonhoz kötődött. A sportolás új közösségi tereket nyit meg a nők előtt. Sportolásukkal egy új női identitást mutatnak fel, amelyet szeretnének a többséggel, a tradíciókhoz ragaszkodókkal is elfogadtatni. Ez nemcsak azért ütközik nagy ellenállásba, mert az általuk képviselt szerepfelfogás nem egy esendő, segítségre szoruló, bájos, de törekeny nőt jelenít meg. A küzdőképes, az akaraterős nő felbukkanása a férfi szerepfelfogást is veszélyezteti. A társadalmi nemi szerepek egymástól nem elválaszthatók, dinamikus együttmozgás van közöttük. A 20.

századig ezt a mozgást, a területek felosztását a férfiak önhatalmúlag végezték, jogot formálva a nőiesség és a nőies test meghatározására. A sportolás nyújtotta új testtapasztalás lehetővé teszi a nőknek, hogy megkérdőjelezzék, majd megváltoztassák a tradíciókat. Pontosabban a korra jellemző testkultúrák közé egy újat emeljenek be. Ezzel érdekeket sértenek, és az addig a férfiak által irányított hatalmi gépezet működése nem lesz olyan gördülékenyen.

A nők sportolására civil szférából is érkeznek válaszok: nőktől és férfiaktól egyaránt. A legfontosabb reagálás azonban állami szinten történik. Az állam többek között az oktatáson keresztül (test)politizál: az iskolákban sajátíttatja el a női és a férfi testekkel mindazokat a képességeket, amelyeket hasznosnak vél a társadalom működése szempontjából. Az oktatás két szintjét kell kiemelni: a közoktatást, amellyel széles rétegek viselkedése, életmódja befolyásolható, és a tudományt, amelyik az ideológiát, a hivatkozási alapot szolgáltatja a normák kidolgozásához. A női sportról szóló diskurzusban az orvostudomány, azon belül a nőgyógyászat kap kiemelt szerepet. A vita szempontjából lényeges, hogy ez a terület rendelkezik az egyik legnagyobb társadalmi presztízzsel, amit objektivitásának és régmúltba nyúló tapasztalatainak köszönhet. Az állami szerepvállalás az I. világháború után módosul: a trianoni békekötés következményeként fontosabbá válnak a népesedéspolitikai és ehhez kapcsolódóan a népegészségügyi célok. E célok eléréséhez a nők addigi szűk mozgásterét némileg kibővítik: ennek egyik fontos eszköze az 1921-es testnevelési törvény, majd a TF 1925-ös alapítása. Ez utóbbi az edzői foglalkozás női elérhetősége szempontjából fontos lesz. Az állami szféránál meg kell említeni, hogy a szervezetek – sportegyesületek, szakmai szervezetek, iskolák stb. – férfi irányítás alatt működnek, tehát a szervezeti erőforrások kevésbé állnak a nők rendelkezésére. A személyes mozgástér, a személyes erőforrások dominálnak azok életében, akik ekkor a versenysportot választják. Mivel a sport a múlt század első felében a magánélet, a szabadidő része, így az állami beavatkozás is csak közvetett lehet, kényszerűen nagyobb lehetőséget engedve az egyéni kezdeményezéseknek.

Az állami szerepvállalásra nem csak a honi viszonyok vannak hatással. Az I. világháború után a sport már nemzetközi szinten szerveződik, az egyes nemzetek sportélete nem tud elszigetelten működni, sem a szabályok, sem a versenyrendszer tekintetében. Ami azt jelenti, hogy a vonatkoztatási pontok külföldre kerülnek, az ottani

mintákat is figyelembe kell venni a sportfejlesztésben. A szabadidő növekedése, a tömegszórakoztatás fejlődése, a nemzeti identitás előtérbe kerülése, mind olyan tényezők, amelyek a sport szimbolikus erejének a növekedéséhez vezetnek, amit a nemzeti külpolitikák nem hagyhatnak figyelmen kívül. Ezt történik hazánkban is, de az olimpiai sikerek ellenére a magyar női sport nem tud nagy társadalmi áttörést elérni.

A piaci hatások közül ki kell emelni a szépségipar térnyerését, és azt hogy divatfogyasztóként a nők egyre fontosabb tényezőivé válnak a gazdasági életnek. Ez nem közvetlenül kapcsolódik a sportoláshoz, de fontos, hogy a női szerep formálására egy időben több irányból mutatkozik igény. Még, ha nincs is kapcsolat például a kibontakozó feminizmus és a női sport között, ennek ellenére a „levegőben van” a másság akarása. A piacnál kell megemlíteni a média hatását, annak közvéleményformáló szerepét. Ahogy a diskurzuselemzésben láttuk, eleinte döntően a tradicionális felfogás kapott teret a médiában, de fokozatosan teret nyernek a női sport hívei is. Ebben közrejátszott az is, hogy a tömegmédia igen fogékony a kuriózumokra, a különlegességre, a női sport pedig sokáig ebbe a kategóriába tartozik.

A történeti áttekintés alátámasztja a jelen feminista kutatásainak eredményét, miszerint életünk során többször is állást kell foglalnunk saját testiségünkkel kapcsolatban (Nagl-Docekal 2006). Fontos, hogy ezt aktív, alkotó módon tegyük, ne engedjük át ennek jogát másnak, környezetünknek. Test és tudat dinamikája abból is adódik, hogy nem a testünk érzékeli a testünket, hanem személyiségünknek, tudatunknak vannak tapasztalásai róla. Ez a tapasztalás pedig függ attól, hogy a testet mennyire tekintjük meghatározónak, a magaviseletét eleve elrendelőnek. Az aktív testmeghatározás egyben cselekvő én-meghatározás is. A közelmúlt nemzetközi kutatásai mutatták ki, hogy a sportoló lányok és nők testük képességeinek, irányíthatóságának ismeretében jobban tudják személyes alkalmasságukat, kompetenciájukat felmérni. Önértékelésük magabiztosabbá válása mellett az androgínia megnövekedéséről is beszámolnak (Richman – Shaffer 2000). A sportban „megedzett” képességek hatással vannak a nemi szerepek vitelére is: nem fogadják el automatikusan a társadalom által nyújtott normákat, egyéni viselkedésmódokat dolgoznak ki. A Dixon-Bruening modell (1. ábra) hatásmechanizmusát a sportolói szerepvitelre értelmezve látható, hogy egy alrendszer miként járulhat hozzá a társadalmi normák változásához. A

sport nemcsak a lefelé, az egyénre irányuló elvárásokat közvetíti, hanem az egyénileg kidolgozott viselkedésformáknak teret adva, hatással van a makro szintre.

A női sport viszonylagos térnyerésével egyidőben zajlik az edzői foglalkozás elkülönülése, szakmásodása. Ebben a folyamatban is a kezdő impulzusok a civil világból indulnak ki. Ekkor a sport szerveződése még klubszinten a legerősebb, így ott akkumulálódnak a sportági ismeretek. A nagyobb technikai ismerettel, tapasztalattal rendelkező sporttársak segítik a felkészülést, a tudásátadás alapvetően egyenrangú felek között zajlik. A civil sport a testmozgásra mint örömteli tevékenységre tekint, közösségi elfoglaltságot, társas együttlétet lát benne. A versenyzés másodlagos, így a sportolási folyamat eredményessége nem kívánja meg a szigorú felügyeletet. A klubszintről történő elmozdulás, a versenyrendszer kiépülése maga után vonja a minél hatékonyabb elsajátítás és végrehajtás követelményét. Ehhez szükség van egy külső megfigyelőre, egy tekintetre, ami fegyelmező erővel bír. Egy olyan személyre, akinek tudása és tapasztalata elegendő ahhoz, hogy hatalmat gyakoroljon a sportoló és a csapat fölött. Az átmenetet a labdajátékokban például a játékos-edzők jelentik, akik többsége a csapatkapitányi posztot is betölti. A racionalizáció hatására azonban fokozatosan elkülönül a két szerepkör. A civil kezdeményezéseket a szakmai képzések, az érdekvédelem megszervezése kapcsán kell még megemlíteni. A foglalkozás szempontjából legfontosabb kritérium a speciális szakértelem ennek megteremtésére irányuló kezdeményezések is innen indulnak.

Az interjúalanyok életútját vizsgálva személyiségük és az élsportolói szerep együttes alakításának, kidolgozásának egy másik aspektusa is megfigyelhető: sporton belüli foglalkozást választanak, így magán az alrendszeren belül is további változásokat indukálnak. A történeti áttekintésben bemutattam a női sportolói szerepkör társadalmi elfogadásának folyamatát. Az edzőnők egy hasonló utat járnak be a foglalkozáson belül is, mert az edzői szerepkör a sport egy másik hatalmi szintjéhez tartozik. Ennek a hatásmechanizmusnak a legizgalmasabb kérdése, hogy a sportolói szerepben megszerzett, a rendszer által magasra értékelt képességeket és készségeket a pályaválasztás kapcsán ugyanaz a rendszer miként ítéli meg. Egy férfiasnak tartott szakma a rátermettséget, a tudást mennyire tudja függetleníteni a társadalmi nemtől. A foglalkozás felé sodródás, a pályára történő kiválasztás azt jelzi, hogy nem szervezeti, hanem egyéni, személyes támogatás áll a szakmaválasztás mögött. Ezért a pályán, a

sportban való maradás egyik kulcskérdése épp a szervezeti, a strukturális reagálás lesz: mennyire lesz képes maga az alrendszer alkalmazkodni a nőkhöz, tanulni a nőktől. A nemzetközi kutatások szerint az edzői foglalkozás esetében a szakmába lépéskor a férfiak egyénileg ugyan támogatják a nőket, de kollektívan fellépnek ellenük (Knoppers 1992).

A pedagógiai kutatásokban az életrajzi megközelítés előtérbe kerülésének oka, hogy egyre nyilvánvalóbbá vált: az oktatási gyakorlat, az alkalmazott módszerek, a tanári karrier nem érhető meg az életút, a múltbeli tapasztalatok nélkül (Day 1999). Testnevelő tanárokkal készült narratív interjúk egyik fontos eleme a test, a testükben felhalmozódott tudás, ami esetükben kulturális tőkájük fontos részét képezi, pályaválasztásuk meghatározó eleme (Christensen 2003). Az edzők esetében is ugyanilyen fontos szerepet játszik a sportoló pályafutás, az akkor megszerzett, testükben felhalmozódott tudás. A testnevelő tanároknál ez az ismeret a foglalkozás gyakorlásának elején cselekvő tudásban is megnyilvánul: megmutatom, bemutatom a pályán, mit tudok! Az edzőknél a sportolóként elért eredmények mintegy helyettesítik ezt a fajta cselekvést, de ugyanakkor rögtön transzformálódnia kell ismereteiknek: előhívhatóvá, kommunikálhatóvá kell válnia. Ennek nehézsége részben abban rejlik, hogy a sportolóként összegyűjtött ismerethalmaz deklaratív tudás: gyakorlathoz, szituációhoz kötődő tények összessége; egy-egy esemény megértéséből adódó tapasztalati tudás. Az edzői szakma, amikor a sportolói múltat a pályaalakmasság feltételeként jelöli meg, akkor ennek a tudásnak a meglétére épít: hosszú, magas szintű pályafutás = kiterjedt tapasztalat (Abraham – Collins 1998). Az edzőnők azonban nemcsak deklaratív tudással rendelkeznek, hanem bizonyítási kényszerhelyzetükből adódóan már sportoló korukban is átszervezik, strukturálják ismereteiket vagyis proceduális tudásra tesznek szert. Az ilyen rendszerezett tudásanyag az alapja a szakértelemnek. Ennek megléte ellenben sem bennük, sem a környezetükben nem tudatosul. Nem kapnak sem tudatos, sem nem szándékolt üzeneteket, amelyek azt sugalmaznák, hogy leendő edzőként tekintenek rájuk. Ezért nem sikerül nekik szerepelkötelezettségüket sem növelniük. A potenciális lehetőségekre való felkészülés elmulasztása - pl. egy építő, fejlesztő kapcsolat egy mentor típusú edzővel – azt jelenti, hogy egy lehetőség felbukkanása felkészületlenül éri őket (Lyle 2002). Személyes képességeiknek a tudatos számba vétele mellett az alacsony társadalmi támogatottság hiánya okozza a sodródó pályaválasztást.

Az edzőnőknek pályakezdőként nemcsak edzéstartás módszereiért, az edzői gyakorlatért kell megküzdniük. A szervezetet is újra kell tanulniuk, mert ismereteiket játékosként szerezték, és edzőként a szervezeti elvárások egészen mások velük szemben. És nem csak edzőként. Az új foglalkozási szerephez új női szerepelvárások is tartoznak, amelyek mindig szervezeti szinten konstruálódnak és nem a kollegiális kapcsolatok szintjén. Erre a váltásra az edzőnők nincsenek felkészülve. Részben azért, mert a szervezet informális csatornáin keresztül kapnak lehetőséget a foglalkozás gyakorlására, és ez az elfogadásnak a jele. Az utánpótlás-nevelés, a sportág alapjainak elsajátíttatása nem teljesítmény-központú – és anyagilag sem vonzó –, ezért itt nagyobb teret engednek a nőknek tulajdonított tulajdonságoknak, képességeknek. A szervezet ezen a szinten még értékeli is azokat. A sportolók életkorának emelkedésével és a versenyrendszerben felfelé haladva a teljesítmény-diskurzus lesz az uralkodó, és a nőket eredményeik ellenére elsődlegesen nem szakemberként érzékeli a rendszer, hanem társadalmi nemük alapján. A pozitív légkörből nem egy semleges, egyenlő esélyt nyújtó helyzetbe kerülnek, hanem egy megkérdőjelező, elbizonytalanító közegbe. Az elfogadásban rejlő kompetenciacsapdát elkerülve vagy abból kiszabadulva tolkenné válnak. Ezzel a problémával más-más szinten találkoznak az edzőnők. Az egyesületben akkor, amikor felnőttekkel akarnak foglalkozni; a következő lépcsőfok a nemzeti bajnokság; majd a szövetség, a válogatottság zárja a sort. Vidéken sportági programokat elindító edzőnők például a válogatottság közelébe kerülve érzékelik leginkább a megkülönböztetést. Konfliktuskezelésükben többféle stratégiát alkalmaznak. Döntően a foglalkozás szerepjellegzetességeire támaszkodnak: az edzői munka autonóm jellegét és az edző-sportoló kapcsolat fontosságát használják ki. Az út, amit bejárnak más és más, de a férfi kollégáikhoz hasonlóan az ő céljuk is a teljesítmény, mert ezt tartják a legfontosabb legitimáló tényezőnek. Eközben szerepfelfogásuk megváltozik, de a számukra fontos elemeket nem tudják elfogadtatni a szakma egészével: az elméleti képzés fontosságát; a sportolók felkészítésének holisztikus felfogását; edző és sportoló folyamatos tanulásához szükséges környezet biztosítását. Ennek oka, hogy számuk a szervezeteken belül nem éri el a kritikus tömeget. Nem lépik át azt a határt, ami után a környezet már nem tudja figyelmen kívül hagyni megközelítésmódjukat, felfogásukat. A sportban oly gyakran emlegetett álmohatárnak is tekinthetjük ezt a 20-30%-os

részvételi arányt, mert „egykeségük” és elszigeteltségük miatt nekik az együttműködés és a szolidaritás lazább formái sem adatnak meg.

Az edzőnők önkorlátozó cselekvése a token szituációban kisebb részben az edzői, nagyobb részben a női szerepben érhető tetten. A kapcsolattartás a kollégákkal a szakma gyakorlásának egyik al-szerepe, egyéni döntés kérdése, hogy ki milyen hangsúlyt helyez rá. Erre a viszonyrendszerre is jellemző az azonosulás és a megkülönböztetés együttes lehetősége: valahová tartozni, de bizonyos dolgokban elhatárolódni. Az al-szerepek nemtől függetlenül bárkinek megadják ezt a lehetőséget. A női szerep esetében nem ez a helyzet, hisz a szerep egésze a szervezeti megkülönböztetés alapja. Az edzőnők személyiségüket mozgó motívumok közül énvédelmük érdekében korlátozzák a sportban a női szerep (én-)kifejezési formáit. Felfogásuk szerint ez teljes egészében a magánélethez tartozik, a családnak kell megmutatni ezt az „arcukat”. Ennek a konfliktuskezelési formának a választásában azonban a tágabb társadalmi környezet is szerepet játszik. A társadalom egészére jellemző a feminizmus – női érdekek képviselője – negatív megítélése, ami szintén csökkenti a női ellenállás, szolidaritás kialakulásának lehetőségét (Tóth 1997). A hasonló problémák ellenére egyéni utak és egyéni megoldások jellemzik szakmai kapcsolatrendszerük alakítását. Ennek oka lehet az is, amit a nemzetközi kutatók is tapasztaltak: a legtöbb edzőnő diszkriminatív gyakorlatról beszél munkája kapcsán, de egyik sem érzi magát áldozatnak (Knoppers 1989).

A sportegyesületek kevésbé merev struktúrája és szervezettsége nagyobb teret enged az informális, személyes megoldásoknak, ami növeli a sportvezetők felelősségét. Az ő szemléletük alapvetően befolyásolja a szervezet nyitottságát, az újításokra való fogékonyságát. Az edzőnőkkel szembeni viselkedésük ennek egy megnyilvánulása, ami más területekre is hatással van. Társadalmi nemi szerepekről alkotott felfogásuk módosítása, vezetői munkájuk hatáskörének kiterjesztése a családra a sportolónőkkel történő foglalkozást, pályafutásuknak a menedzselését is érinti. Szemléletváltásukkal nemcsak a nők aktív sportolói pályafutását tudnák támogatni, de segíthetnék őket a pályaválasztásban, az edzői foglalkozás tudatosabb választásában is. A szolgáló vezetés (*servent leadership*), a beosztottakra történő koncentráció saját munkájuk megújítása mellett ösztönzőleg hathat az edzők vezetési stílusára is (Rieke, M. – Hammermeister, J.

– Chase, M. 2008). A hatékonyság, mint az edzőkkel szembeni elvárás akkor lehet reális, ha maga a vezető is ennek jegyében végzi munkáját.

Az edzőnők a munkahelyi szerepükhöz hasonlóan az öröklött feleségi-anyai szerep modellt is átalakítják. Ezekre a módosításokra azért van szükség, mert mindkét terület fontos számukra: olyan értékek megvalósítását találják meg, amelyek egyformán fontosak számukra. A szerepkonfliktus éppen a két terület egyenrangúsága miatt alakul ki, aminek a feloldásában a saját, személyes erőforrásaik mellett a közvetlen családtagjaikra számíthatnak leginkább. Ez a háttértámogatás teszi lehetővé számukra, hogy a döntéshelyzetekben, ha hezitálva is, de a szakmát, az edzősködést válasszák. A konfliktusok mindkét szerepüket érintik, döntéseik nem jelentik azt, hogy a szakmában ne kellene kompromisszumokat kötniük. Néha éppen ezek a szerepinnováció mozgatórugói. Az új megoldások az egyéni szinten alakulnak ki, a felsőbb szintekről érkező hatásokkal szemben. Dixon-Bruening (2007/a) modellje oda-visszahatást feltételez a szintek között, amiből az edzőnők életében eddig a felülről – makro és közép szintről – lefelé érkező impulzusokat láthattuk érvényesülni. Társadalmi körforgás akkor alakul ki, ha ellenirányú hatást is tapasztalunk. A munkahelyi szerep estében ezt kevésbé sikerült kimutatni, a nők számára fontos al-szerepek nem kaptak egyöntetű elismerést a kollégák körében. Hasonló, a személyes szintre korlátozódó szerepújítást tudnak csak elérni az edzőnők a női szerep esetében is. Ennek okát Dixon – Bruening (2007/b) a foglalkozás sajátosságaiban látja. Az edzők nagy önállósággal rendelkeznek egy viszonylag alacsony szervezettségű munkahelyen. Ez a struktúra teret ad az informalitásnak, a személyes kezdeményezéseknek, de éppen képlékenysége miatt nehezebben tudja befogadni, véglegesíteni, közvetíteni azokat. A nők helyzete annyiban rosszabb, hogy alacsony létszámuk miatt, kivételnek számítanak, akikért a szervezetnek nem érdemes fáradozni. A sportra az egyéni sikerek a jellemzők, a kollektív cselekvések, értékteremtések az amatőr világ sajátossága. Ezek az okok a magyar edzőnők életpályát figyelve is helytállóak. A magyar sajátosság részben a sport társadalmi megítéléséből fakad. A rendszerváltást követően a sporttámogatás jelentősen csökkent, így még nagyobb küzdelem folyik az elosztható forrásokért, a jól fizetett állásokért. Az objektív teljesítmény-elv még inkább teret nyer, ami hátrányos a nők alkalmazásánál. Azokat a „sportos” értékeket, amiket ők képviselnek, az eredményességre való hivatkozás háttérbe szorítja. A női edzők értékhangsúlyaik a

negligálásának a következménye, hogy a sportegyesületnek, sportszervezetnek nem éri meg a férfiasan szűken vett szakmai szempontok mellé beemelni a magán szférát, a családi élet segítségét. A sportvezetők védelmében el kell mondani, hogy a magyar munkahelyek igen kis százaléka mondhatja el magáról, hogy család-barát szemléletet folytat. Az elmúlt évtizedek társadalmi és gazdasági változásai pedig a nemi szerepek tekintetében makroszinten sem hoztak nagy változást, továbbra is a konzervatív, hagyományos szerepfelfogás az uralkodó.

7. KÖVETKEZTETÉSEK

Mielőtt rátérnék dolgozatom összegzésére még egy, a szöveg befejezése után kibontakozó felismerésre szeretném felhívni a figyelmet. A kutatási terv elkészítésekor, a célkitűzéseknek megfelelő elméleti keretek kiválasztásánál a „részletekre” figyeltem. Csak a szöveg elkészülte után fedeztem fel, hogy kutatásom leírható a test – tudás – hatalom fogalomhármassal, így összekapcsolható Elias, Foucault és Bourdeiu elméleteivel is. Akár a női sportot, akár az edzői foglalkozást tekintjük, mindkettő a testhasználatról, az abból származó önismeretről és tudásról szól. Egy olyan tudásról, ami döntően a 20. század terméke. Egy olyan ismeret, ami egyre hangsúlyosabbá válik a század folyamán, és szimbolikus jelentőségének fokozódásával annak birtokosa igényt formál a test – vagy saját, vagy mások teste – feletti hatalomra. Olyan öntapasztalás ez, amelyik befolyással volt a nőknek a férfiakkal szemben helyzetére, egyben olyan artikulálódó tudás is, ami az edzőknek adott lehetőséget a sportmezőben való jobb pozíció elérésére, egy foglalkozás kialakítására. A hasonlóságok mellett ellenirányú tendencia is megfigyelhető: a nők részben a testmozgás, a sport révén tudnak kibújni a férfiak hatalma alól, így érik el a női test és a nőiesség újrafogalmazását. Az edzőknél a tudás egy új, a sportoló felett gyakorolt hatalom kialakításához vezet, amely elindítja a versenysportban a test elidegenítésének folyamatát. Tudás és hatalom folyamatos átstrukturálódása zajlik a test körül. Térnyerések és térvesztések, tradíció és modernitás harca, értékek és normák ütközése nők és férfiak között, edzők és más foglalkozást gyakorlók között; a társadalmi folyamatok résztvevői, az ÉN és MÁSOK között.

Az állami szerepvállalás célja a politikai rendszer legitimálása, presztízsteremtés; a sport társadalmi szintű hasznosságának megteremtése, kiaknázása. Erre a sport akkor lesz alkalmas, amikor szimbolikus jelentősége már túl nő a

szabadidő-eltöltési kereteken, amikor a társadalom szélesebb rétegeinek – ha nem is az aktív sportolás formájában – valamilyen kapcsolata lesz a sporttal. A társadalmi beágyazottság nemcsak az állam számára fontos, hanem a piacnak is. A gazdasági életben a sport a szórakoztató ipar része, egy szolgáltatás, ami akkor kifizetődő, ha széles fogyasztói érdeklődésre számíthat. Látható, hogy az eltérő célok mögött egymásnak ellentmondó értékek, normarendszer húzódik meg. Az amatőr – profi kérdés, a professzionális tréner alkalmazásának problémája mögött ezeknek az értékeknek és céloknak az egymásnak feszülése van. A viták és az eltérő szándékok ellenére is az állami és a gazdasági szerepvállalás a múlt század első felében még nem volt annyira jelentős, hogy az amatőr sport eszméjét, a civil kezdeményezések súlyát háttérbe tudta volna szorítani. Az állam túlsúlya csak a század második felétől lesz jellemző, ekkor már fontos a sportpolitika számára az edzőképzés teljes spektrumának az ellenőrzése is.

A jelenhez közeledve az edzői foglalkozás önmeghatározásában ismét fontos szerepet játszhatnának a civil kezdeményezések, amelyek bizonyos esetben az állami politika szintjére is emelődnének. Ennek megvalósíthatósága a korábbi állami szerepvállalás miatt a sportban is nehezen bontakozik ki. A gazdasági és a civil kezdeményezéseket egyaránt kiszorító sportpolitika a rendszerváltás előtt elsorvasztotta a szabadidősport állampolgári szerveződési formáit, azokat a helyi társadalmi kezdeményezéseket, amelyek az alapjai lehettek volna a mostani civil kezdeményezéseknek. Külföldön ez a sportszektor és az utánpótlás-nevelés önkéntes edzőket is foglalkoztat, akiknek fontos szerepe van a foglalkozás minél szélesebb társadalmi beágyazottságának a megteremtésében. A magyar társadalom egészére jellemző a civil szféra gyengesége, a szakmai érdekvédelmi szervezetek erőtlen fellépése. Ezzel a sport területéről is kivonuló állam még nagyobb teret engedett a gazdasági életnek, a testet árucikként kezelő piacnak. A gazdasági beavatkozás révén a sport eredeti értékrendjétől eltávolodva egyre több deviáns jelenséget lehet megfigyelni a sportpályákon. Ezek közül is kiemelendő a sportolói test elidegenedésének fokozódása, ami kapcsolódik az edzői munkához, a szakmai etikához.

Az interjúalanyok sportolói és edzői pályafutása is leírható a test – tudás – hatalom fogalomhármass viszonyrendszerével. A pályakezdés nehézségei abból adódnak, hogy alárendelt sportolói szerepükből át kell lépniük egy megfigyelői,

irányítói szerepkörbe. Test- és sportágismeretüknek köszönhetően kiváló sportolók voltak, de ebben az új hatalmi pozícióban ezt a tudást nem képesek automatikusan alkalmazni. Szituációhoz és saját testükhöz kötött ismereteiket újra kell strukturálniuk, hogy ezt tanítványaiknak át tudják adni. Mivel sikeresen oldják meg tudásuknak a másokra történő átlényegítését és kiszélesítését, ezért elindulnak az edzői ranglétrán felfelé. Ez újabb szerep- és hatalmi konfliktusokat eredményez. Az edzőnők – a torna sport kivételével – női szerepmoddal nélkül kezdik meg munkájukat, így a versenyrendszerben felfelé haladva kénytelenek kidolgozni „nőies” szerepfelfogásukat. Ebben a mikro szintű hatalmi harcban éppen szakmai tudásukra, képzettségükre építik taktikájukat, viselkedésüket. A sportolókra és a csapatokra szervezeti erőforrásként támaszkodnak. Az edzői hatékonyságnak legfontosabb fokmérői és visszajelzői ők, így alkalmasak a férfi kollégákkal és sportvezetőkkel kialakult konfliktusok tompítására. Együttműködést ritkán tudnak kialakítani női kollégáikkal, mert számuk az adott sportágon és sportegyesületen belül is igen alacsony. Külső szervezeti erőforrást jelenthetne számukra, ha a társadalomban magában sokkal több alternatíva lenne a női szerepek kivitelezésére, de ott is a konzervatív felfogás dominál. Ez nemcsak az edzői, hanem a családi szerepvitelükre is kihat, növeli a konfliktusok lehetőségét. A munkahelyi és a családi szerepkonfliktusok abból adódnak, hogy a rendelkezésre álló idő és energia mennyiség nem áll arányban a feladatokkal, illetve az egyénnek az önmagától elvárt szerepteljesítési minőségével. A feloldásban lényeges, hogy a cselekvő miként tudja átcsoportosítani a rendelkezésére álló személyes és szervezeti erőforrásokat. Ez is a hatalmi játszmák végeredménye. Az edzőnők – mivel foglalkozásuk fokozatosan hivatássá vált, és ezt családjuk is elfogadja – személyes erőforrásaikat a foglalkozásra összpontosítják. Ha lelki tusakodással is, de munka-család konfliktushelyzetekben az előbbit választják, saját idejüket és figyelmüket arra irányítják. Ezt azért tehetik, mert az értékconszenzuson alapuló család és baráti kör átveszi a feladatok egy részét, pótolják az edző hiányát. Ez a rendszer fokozatosan alakul ki a házasság és az edzői pályafutás összekapcsolódásával, de fontos megjegyezni, hogy az edzőnők már saját sportolói pályafutásukból hozzák a családi összefogás, a támogatás mintáját.

A személyes, bizalmi kapcsolatra épülő pályaválasztásnak a jövőre nézve nem túl kedvező hatásai lehetnek. Az edzőnők által említett hosszú, egy egyesülethez kötődő

sportpályafutás ma már a legtöbb sportágra nem jellemző. Ezért a szakmának, a sportági szakszövetségeknek ki kellene dolgoznia egy olyan támogató rendszert, amiben már a sportpályafutás vége felé lehetőséget adnának az edzősködéssre való felkészülésre. A szakmára történő toborzásnak egy sokkal tudatosabb formáját kellene kialakítani a nők esetében. Ezt csak akkor lehet sikeresen megvalósítani, ha a foglalkozás férfias szerepfelfogását is módosítják. Az edzőnők pályafutását bemutató fejezetnek a tanulsága, hogy az edzői foglalkozás követelményei nemsemlegesek, vagyis nők és férfiak egyaránt űzhetik. A szerepfelfogást tükröző viselkedésmintáknak sokkal nagyobb a szórása a szakma egészét tekintve, mint a sikeres női és férfi edzők viszonylatában. Az előbbihez kapcsolódik a fent kifejtett családi támogatás. Itt kell ismét megemlíteni az önkéntes edzősködéss, mert ez talán még fontosabb zsiliprendszer lenne a foglalkozás felé a nők esetében. Mivel az önkéntes edzők nagyobbik hányada saját gyermeke miatt vállalja ezt a munkát, mert így több időt tölthet vele, ezért a nők könnyebben tudják ezt összeegyeztetni családi szerepeikkel. Az ilyen típusú szakmai indítás nem jelent olyan nagyfokú elköteleződést, amit a család ne tudna támogatni, konfliktusok esetén pedig kisebb presztízsszvesztésséggel lehet belőle kihátrálni. A társadalmi munka a hagyományos női szerepfelfogás egyik eleme, így közösségi szinten is támogatást kap. Ez már kapcsolódik az állami beavatkozáshoz. A női szerepekben alternatívákat kidolgozó nők számára fontos, hogy az állam mennyi támogatást ad a családi élet szervezéséhez, milyen szociális segítőháló és intézményrendszer áll a hagyományostól eltérő munkafeltételek között dolgozók számára. Ebben hazánk nem túl erős, ezért van szükség a családi háttérre.

A sportban a gazdasági élet egyre fokozódó térnyerése sincs kedvező hatással az edzőnők helyzetére. Egy női edző alkalmazása újítást jelent, ami kockázatokat rejt magában. Ahogy emelkednek a tétek és a várható haszon, úgy csökken szervezeti szinten a kockázatvállalás mértéke, ugyanakkor megnő az informális csatornák fontossága, a kapcsolati tőke befolyása. Ezek egyike sem kedvez a nők számára, mert ezek a tendenciák vezetnek az üvegplafon jelenséghez. Itt kell megemlíteni a sportvezetőket, mert kiemelt szerepük van az értékek körforgásának elősegítésében, a társadalmi elvárások pontos érzékelésében. A magyar sport sokat emlegetett megújulásának egyik kulcskérdése, hogy a jelen gazdasági és társadalmi környezetben a sport miként tud a kihívásokra adekvát válaszokat adni. A sportvezetők feladata lenne a

civil, az állami és a piaci értékek és normák összeegyeztetése, egyensúlyba hozása, a gazdasági életben is terjedő társadalmi felelősségvállalás sportos közegben történő alkalmazása.

Ennek a problémának az említésével már átlépünk a jövőbe, amivel kapcsolatban már említettem a „félprofi” státuszba süllyedés veszélyét. Ennek elkerüléséhez az egyik eszköz lehet az edzői szakértelem, a speciális tudás szélesebb körben való hasznosítása. A foglalkozás történeti áttekintésében szerepel, hogy a szakma vonatkoztatási csoportja a testnevelő tanárok: módszereket, tudásanyagot, képzéseket vesznek át tőlük. Ugyanakkor az edzői szakértelem megszerzésének és kikristályosodásának folyamata olyan metodológiai tapasztalatokat rejt magában, amelyekre a pedagógiának is szüksége van. A tanuláselmélet új irányzataihoz igazodva az edzői foglalkozás két szempontból is érdekes lehet: a tapasztalati tudásra építő edzői úttal; és a sportolóhoz alkalmazkodó, a tanítvány tanulási sebességét figyelembe vevő oktatással. Ha a szakma képes ezeknek a módszertani ismerteknek, a készségeknek rendszerezett megfogalmazására, akkor kettős sikert könyvelhet el. Hatékonyabbá tehetné az edzőképzést, és ezzel emelné a szakma általános színvonalát, ami együtt járna a sport társadalmi presztízsének emelkedésével. A foglalkozás társadalmi megítélését pozitívan befolyásolná az is, ha a sportpedagógia az edzők tevékenységét vizsgálva képes lenne hozzájárulni az oktatásmódszertan megújulásához.

Az edzői foglalkozás hivatás jellegének hosszú távon történő biztosításához a szakmának két területen kell előre lépnie. Az egyik a képzés, amelyen belül előtérbe kell helyezni a reflektív gondolkodásmód elsajátítását, mert ez biztosíthatja a szakma nyitottságát, megújulási képességét. A képzés minden szintjén elengedhetetlen a közjó, a társadalmi hasznosság hangsúlyozása, a szakma gyakorlásához szükséges etikai normák elsajátítása. Az ideáltipikus edzői felfogásnak megfelelő magatartásmód általánossá tétele a cél, és nem egy-egy sportág vagy egyesület szokásrendjéhez igazodó normák átörökítése. A képzés átalakítása csak akkor lesz hatékony eszköz, ha a szakma kontrollt tud gyakorolni az álláshoz való jutás felett is. A végzettségeket és a foglalkozási ranglétra fokozatait, az ellátandó feladatok körét egy szakmai testületnek kellene egymáshoz rendelnie, és a kritériumok betartása felett őrködni. Ezt részben a testkulturális képzés szóródása miatt, részben a sport gazdasági vállalkozás jellegéből

adódóan nehéz kivitelezni. E hátráltató körülmények mellé még felsorakozik a hazai sport szerkezetének töredezettsége, a megmaradt elemek ellenérdekeltsége. A szabadidősport és a versenysport illetve az egyes sportágak nem éppen idillikus egymás ellenében élése. Nehéz ilyen feltételek mellett egységes szakmai fellépést és képzést kialakítani.

A hazai női sport és edzősködés mindig rászorult a nemzetközi bátorításra, erőt adó példákra. A számtalan külföldi minta közül egyet említek: a Coaching Association of Canada (CAC) 2006-ben indította el „We are Coaches” jelszavú akcióját, aminek célja a nők létszámának növelése a sportéletben. A ma is működő program különböző képzési szinteken és támogatási formákban lehetőséget nyújt sportegyesületeknek és egyéneknek, hogy a kanadai sport minden szintjén edzőként és vezetőként minél több nő tevékenykedhessen. Hasonló igény fogalmazódott meg a Nemzetközi Olimpiai Bizottság 2008-ban rendezett tudományos konferenciáján is: „Wanted: Women’s participation”. Sajnálatos módon hazánkban ez inkább így vetődik fel: Akarjuk a nők részvételét?

8. ÖSSZEFOGLALÁS

A sportot, így az edzői foglalkozást is férfi dominancia jellemzi. Disszertációmban azt vizsgáltam, hogy a nőknek milyen ellenállással kell megküzdeniük, amikor ezeken a területeken akarnak érvényesülni. A múlt század elején kibontakozó női versenysport olyan testtapasztalást ad a nőknek, amelyre támaszkodva megkérdőjelezhetik az addigi hagyományos felfogást: az esendő, segítségre szoruló, bájos, de törekeny nő helyett a küzdőképes, akaraterős típust jelenítik meg. Az ekkor kibontakozó diskurzus tétje nem más, mint a nők jog a testük feletti rendelkezéshez és az ebből következő én-meghatározáshoz. A női sport viszonylagos térnyerésével egyidőben zajlik az edzői foglalkozás elkülönülése, szakmásodása. A sportnak a klubszintről történő elmozdulása, a versenyrendszer kiépülése, a sport nemzetközi erejének a növekedése maga után vonja a minél hatékonyabb elsajátítás és végrehajtás követelményét. Ehhez szükség van egy külső megfigyelőre, egy tekintetre, ami fegyelmező erővel bír. Egy olyan személyre, akinek tudása és tapasztalata elegendő ahhoz, hogy hatalmat gyakoroljon a sportoló és a csapat fölött. A hatalomgyakorlásnak az alapja a sportolói pályafutás alatt megszerzett, testükben felhalmozódott deklaratív tudás. Az interjúalanyok, amikor az

edzői foglalkozást választják, rendelkeznek ezzel a tudással, de ez nem tudatosul bennük. Edzőként nemcsak szakmai tudásukat kell átalakítaniuk, hanem a sportegyesületet mint szervezet is újra kell tanulniuk, mert az elvárások egészen mások velük szemben szakemberként és nőként egyaránt. A sport versenyrendszerében felfelé haladva egyre inkább a teljesítmény-elv az uralkodó, de a nőket eredményeik ellenére elsődlegesen nem szakemberként értékeli a rendszer, hanem társadalmi nemük alapján. Konfliktuskezelési stratégiáikban döntően a foglalkozás szerepjellegzetességeire támaszkodnak: az edzői munka autonóm jellegét, az elméleti képzés fontosságát; a sportolók felkészítésének holisztikus felfogását, edző és sportoló folyamatos tanulásához szükséges környezet biztosítását hangsúlyozzák. A token szituációban önkorlátozó cselekvésük kisebb részben az edzői, nagyobb részben a női szerepben érhető tetten. Én-védelmük érdekében munkahelyükön korlátozzák a női szerep (én-)kifejezési formáit. Felfogásuk szerint ez teljes egészében a magánélethez tartozik. Család és szakma egyenrangúsága mellett döntéseiknél hivatásukat részesítik előnyben, de a biztos családi háttér ellenére, vagy éppen ezért, választásuk belső vívódást eredményez.

SUMMARY

The sport and hence the coaching profession is characterized by male dominance. In my dissertation I have examined what resistance women have to deal with when they want to prevail in these areas. The women competition sport unfolding in the beginning of the past century gives such a body experience to women which help them to challenge the traditional approach of that time: instead of a fallible, in need, vulnerable, charming but frail woman, a female capable of fighting with strong will is displayed. The stake of this newly emerging discourse is nothing else than the rights of women over the possession of their bodies and for the resulting self-determination. With the relative expansion of women sport the segregation of coaching profession takes place at the same time. This requires an external observer, a look which has the power of discipline. A person whose knowledge and experience is sufficient exert power over the athlete and the team. This power is based on the declarative knowledge accumulated in their bodies and acquired during their athletic career. When the interviewees choose the coaching profession they do have this knowledge but they are not aware of them. When they become coaches they should transform not only their professional skills, but they have to re-learn the sport clubs as organizations as well because the expectations are quite different against them as professionals and as women. Moving up in the competition system of sport the performance principle is ruling, but women, even though their result, the system primarily perceived them not as an expert but according to their social gender. During their conflict management strategies they mainly rely on role features of occupation: they emphasize the autonomous nature of coaching work, the importance of theoretical training, the holistic understanding of the preparation of athletes and the insurance of an environment necessary to a continuous learning of coaches and athletes. Their self-limiting action in a token situation can be detected in a lesser extent as the coach role, and the woman role in a greater extent. In order to their self-protection they limit the forms of actions of women role in their workplace because they believe that it entirely belongs to private life. Beside the co-ordination of family and work they prefer their profession but because of the secure family background or despite of it their choice results in an internal struggling.

Felhasznált irodalom:

- Abraham, A. – Collins, D. (1998): Examining and extending research in coach development. *Quest*, 50. 59-79.
- Amis, J. (2005): Interviewing for case study research. In: Andrews, D. L. – Mason, D. S. – Silk, M. L. (eds): *Qualitative methods in sports studies*. Oxford – New York, Berg, 104-138.
- Anderson, J. R. (1982): Acquisition of a cognitive skill. *Psychological Review*, 89. 4. 369-406.
- Anderson, B. (1984): *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism*. London, Verso
- Angelusz R. – Tardos R. (1991): *Hálózatok, stílusok, struktúrák*. Budapest, Magyar Közvéleménykutató Intézet
- Allen, T. D. – Herst, D. – Bruck, C. – Sutton, M. (2000): Consequences associated with work-to-family conflict. *Journal of Occupational and Health Psychology*, 5. 2. 278-308.
- Andrews, D. L. – Mason, D. S. – Silk, M. L. (eds.) (2005): *Qualitative methods in sports studies*. Oxford – New York, Berg
- Armour, K. M. (1997): Developing a personal philosophy on the nature and purpose of physical education. *European Physical Education Review*, 3. 1. 68-82.
- Armour, K. M. (2004): Coaching pedagogy . In: Jones, R. L. – Armour, K. M. – Potrac, P. (eds): *Sports coaching cultures: from practice to theory*. London, Routledge, 94-115.
- Armour, K. M. (2006): The way to the teacher's heart: narrative research in physical education. In: Kirk, D. – Macdonald, D. – O'Sullivan, M. (eds): *Handbook of physical education*. London, SAGE, 467-485.
- Armour, K. – Hsin-heng Chen (2012): Narrative research methods: where the art of storytelling meets the science of research. In: Armour, K. – Macdonald, D. (eds): *Research methods in physical education and youth sport*. London, Routledge, 237-249.
- Arnaud, P. (1998): Sport – a means of national representation. In: Arnaud, P. – Riordan, J. (eds): *Sport and international politics. The impact of fascism and communism on sport*. London, Spon, 3–13.
- Baddeley, A. - Eysenck, M. W. - Anderson, M. C. (2010): *Emlékezet*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Bahtyin, M. (1982): *Francois Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Budapest, Európa

- Balázs Z. (2002): A bizalom fogalma. *Századvég*, 7. 24. 27-46.
- Bale, J. – Christensen, M. K. – Pfister, G. (eds) (2003): *Writing lives in sport*. Aarhus, Aarhus University Press
- Bánhidí Z. (1971): *A magyar sportnyelv története és jelene*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Bergmann Drewe, S. (2000): An examination of relationship between coaching and teaching. *Quest*, 52. 79-88.
- Bergmann Drewe, S. (2002): The coach – athlete relationship: How to close is too close? *Journal of the Philosophy of Sport*, 29. 174-181.
- Bird, S. (1996): Wellcome to the men's club: Homosociality and the maintenance of hegemonic masculinity. *Gender and Society*, 10. 2. 120-132.
- Birrell, S. (2000): Feminist theories for sport. In: Coakley, J. – Dunning, E. (eds): *Handbook of sport studies*. London, SAGE. 61-76.
- Bodnár I. (2003): A nők és az edzői pálya avagy a nőket megedzik. In: Petó A. (szerk.): *Társadalmi nemek képe és emlékezet Magyarországon a 19-20. században*. Budapest, Nők a Valódi Esélyegyenlőségért Alapítvány, 221-245.
- Bodnár I. (2005): Lealacsonyítják-e a nők a sportot? In: Palasik M. – Sipos B. (szerk.): *Házastárs? Vetélytárs? Munkatárs?* Budapest, Napvilág, 272-287.
- Bodnár I. (2005): Könyvismertetés. *Kalokagathia*, 43. 1-2. 130-138.
- Bodnár I. (2006): Sikeres edzőnők pályaválasztásának és pályakezdésének elemzése. *Kalokagathia*, 44. 1-2. 106-116.
- Bodnár I. – Garancsi Gy. (2007): A nők szerepvállalása a pártpolitika gyakorlatában: politikusnők karriertípusai. In: Palasik Mária (szerk.): *A nő és a politikum*. Budapest, Napvilág, 395-450.
- Bodnár I. (2007/a): A főiskolai sport társadalmi háttere a múlt század első harmadában. *Kalokagathia*, (45.) 1-2. 42-49.
- Bodnár I. (2007/b): A megtestesült tudás. A Fehér tenyér című film sportszociológiai elemzése. *Filmkultúra* (www.filmkultura.hu)
- Bodnár I. (2012): Tudásáramlás és innováció a testkultúrában. (megjelenés alatt)
- Bodor Ö. (1926): A jó tréner. *Testnevelés-Sport*, 6. 1. 161–165.
- Bourdieu, P. (2000): *Férfiuralom*. Budapest, Napvilág
- Brod, H. (2001): Bevezetés: a férfikutatások témái és tézisei. *Replika*, 43-44. 37-54.

- Bruening, J.E. – Dixon, M.A. (2007): Work-family conflict in coaching II: Managing role conflict. *Journal of Sport Management*, 21. 471-496.
- Buber, M. (1991): *Én és Te*. Budapest, Európa
- Buda B. (1971): A szerep fogalma a szociálpszichológiában. In: Pataki F. (szerk.): *Szociálpszichológia*. Budapest, Tankönyvkiadó, 417-431.
- Budai A. (1937): A női torna, mint versenysport. *Testnevelés*, 10. 3. 232-235.
- Callero, P. (1994): From role-playing to role using: Understanding role as a resource. *Social Psychology Quarterly*, 57. 3. 228-243.
- Carlson, D. S. – Kacmar, K. M. (2000): Work-family conflict in the organization: Do life role values make a difference? *Journal of Management*, 26. 5. 1031-1054.
- Chelladurai, P. – Ogasawara, E. (2003): Satisfaction and commitment of American and Japanese collegiate coaches. *Journal of Sport Management*, 17. 1. 62-73.
- Christensen, M. K. (2003): The Anonym biography? In: Bale, J. – Christensen, M. K. – Pfister, G. (eds): *Writing lives in sport*. Aarhus, Aarhus University Press, 71-84.
- Côté, J. – Gilbert, W. (2009): An integrative definition of coaching effectiveness and expertise. *International Journal of Sports Sciences and Coaching*, 4. 3. 307-323.
- Cross, N. (1990): Terry Denison – an insight into a coaching philosophy. *The Swimming Times*, 67. 4. 17-19.
- Cross, N. (1991): Arguments in favour of humanistic coaching process. *The Swimming Times*, 68. 11. 17-18.
- Csepeli Gy. (1997): *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris
- Csíkszentmihályi M. (2008): *Kreativitás: a flow és a felfedezés, avagy a találékonyság pszichológiája*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Cunningham, G. B. (2009): Examining the relationships among coaching staff diversity, perceptions of diversity, value congruence, and life satisfaction. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 80. 2. 326-335.
- Cushion, C. J. – Armour, K. M. – Jones, R. L. (2003): Coach education and continuing professional development: Experience and learning to coach. *Quest*, 55. 215-230.
- Cushion, C. (2007): Modelling the complexity of the coaching process. *International Journal of Sports Science and Coaching*, 2. 4. 395-399.
- Day, C. (1999): *Developing teachers. The challenge of lifelong learning*. London,

Falmer Press

Denison, J. – Avner, Z. (2011): Positive coaching: ethical practices for athlete development. *Quest*, 63. 209-227.

Déván I. (1922): *A modern atlétika*. Budapest, Pantheon

Dixon, M. A. – Bruening, J. E. (2005): Perspectives on work-family conflict: A review and integrative approach. *Sport Management Review*, 8. 227-253.

Dixon, M. A. – Bruening, J. E. (2005): Perspectives on work-family conflict in sport: an integrated approach. *Sport Management Review*, 8. 3. 227-253.

Dixon, M. A. – Bruening, J. E. (2006): Retaining quality workers: a case study of work-family conflict. *Sport Management Review*, 9. 1. 79-103.

Dixon, M. A. – Bruening, J. E. (2007): Work-family conflict in coaching I: A top-down perspective. *Journal of Sport Management*, 21. 3. 377-406.

Dixon, M. A. – Sagas, M. (2007): The relationship between organizational support, work-family conflict, and the job-life satisfaction of university coaches. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 78. 3. 236-247.

Dixon, M. A. – Warner, S. (2010): Employee satisfaction in sport: development of a multi-dimensional model in coaching. *Journal of Sport Management*, 24. 2. 139-168.

Dobor D. (szerk.) (2004): *Edzőóriások. A magyar sport halhatatlan mesterei*. Budapest, Magyar Edzők Társasága

Dobrovits S. (1935): Magyarország egyesületeinek statisztikája. *Statisztikai Szemle*, 13. 1. 23–37.

Dobrovits S. (1938): Társadalmi szervezetek. *Statisztikai Szemle*, 16. 4. 414–418.

Donnelly, P. (2000): Interpretive approaches to the sociology of sport. In: Coakley, J. – Dunning, E. (eds): *Handbook of sport studies*. London, SAGE, 80-91.

Doros Gy. (1932): A nézőközönség pszichológiája. In: Doros Gy.: *A sport szociális és kulturális vonatkozásai*. Budapest, Stephaneum Ny.

Doros Gy. (1943): A sport filozófiája. In: Doros György: *A sport etikája és lélektana*. 2. kiad. Budapest, Stephaneum Ny.

Doros Gy. (1943): *A sport etikája és lélektana*. 2. kiad. Budapest, Stephaneum Ny.

Doros Gy. (1932): *A sport szociális és kulturális vonatkozásai*. Budapest, OTT

Eichberg, H. (1994): The narrative, the situational, the biographical. Scandinavian sociology of body culture trying third way. *Review for Sociology of Sport*, 29. 1. 99-113.

Eichberg, H. (1995): Problems and future research in sports sociology: A revolution of body culture? *Review for Sociology of Sport*, 30. 1. 1-17.

Eichberg, H. (2010): Body culture. In: Pope, S. W.– Nauright, J. R. (eds): *Routledge companion to sports history*. London – New York, Routledge, 162–181.

Eisenberg, R. – Huntington, R. – Hutchinson, S. – Sowa, D. (1986): Percieved organizational support. *Journal of Applied Psychology*, 71. 500-507.

Eszenyi M. (2000): *A történettudományi szakirodalmi kutatás módszertana*. Miskolc, Rónai Művelődési Központ

Feministák Egyesülete (1917?): *Az 1916. június havában betiltott Feminista kongresszuson el nem mondott beszédek*. Közread. a Feministák Egyesülete. [S.l.] [S.a.]

Finch, J. (2003): „De jó végre beszélni valakivel!” A nőekkel készített interjúk etikai és politikai vetülete. In: Váriné Szilágyi Ibolya (szerk.): *Értékek az életben és a retorikában*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 227-239

Foucault, M. (1990): *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Budapest, Gondolat

Foucault, M.(1996): *A szexualitás története. A tudás akarása*. Budapest, Atlantisz

Földes É. – Kun L. – Kutassi I. (1989): *A magyar testnevelés és sport története*. Budapest, Tankönyvkiadó

Földesiné Szabó Gy. (1988): A sportszociológia múltja és jelene Magyarországon. *Szociológia*, 8. 1. 55-73.

Földessy J. (szerk.)(1926): *A magyar futball és a Magyar Labdarúgók Szövetsége. 1897–1901–1925*. Budapest, Magyar Labdarúgók Szövetsége

Geertz, C. (2001): *Az értelmezés hatalma*. Budapest, Osiris

Gems, G. R. – Borish, L. J. – Pfister, G. (2008): *Sports in American history. From colonization to globalization*. Champaign, Human Kinetics

Gerentsér L. (1913): A trénerkérdésről. In: Márkus M. (szerk.): *Sportalbum. A Magyar Hírlap naptárajándéka 1914-re*. Budapest, Magyar Hírlap, 113–115.

Géring Zs. (2008): Ruth Wodak és a diskurzustörténeti iskola. In: Némédi Dénes (szerk.): *Modern szociológiai paradigmák*. Budapest, Napvilág, 428-457.

- Ghimessy L. (1935): A magyar versenyző sportolók statisztikája. *Statisztikai Szemle*, 13. 2. 134–151.
- Gilbert, W. D. – Trudel, P. (2004): Analysis of coaching science research published from 1970-2001. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 75, 4. 388-399.
- Gilbert, W. D. – Trudel, P. (2005): Learning to coach through experience: Conditions that influence reflection. *Physical Educator*, 62. 1. 32-42.
- Giulianotti, R. (2005): *Sport: A critical sociology*. Cambridge, Polity Press
- Goffman, E. (1999): *Az én bemutatása a mindennapi életben*. Budapest, Thalassa Alapítvány, Pólya Kiadó
- Gombocz J. (2004): A testnevelő tanár és az edző pedagógiai szerepe. In: Biróné Nagy E. (szerk.): *Sportpedagógia*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus, 147-172.
- Gombocz G. – Gombocz J. (2008): Adalékok utánpótlásedzők pedagógiai profiljához. In: Bendiner N. – Bognár J. (szerk.): *VI. Országos Sporttudományi Kongresszus 1*. Budapest, MSTT, 175-178.
- Granovetter, M. (1991): A gyenge kötések ereje. In: Angelus R. – Tardos R. (szerk.) *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest, MKI, 371-399.
- Gratton, Ch. – Jones, I. (2010): *Research methods for sports studies*. London – New York, Routledge
- Guttman, A. (1995): A rítustól a rekordig. In: Fóti P. (szerk.): *Bevezetés a sportszociológiába. Szöveggyűjtemény I*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 62–84.
- Gyarmatai D. (2001): *Aranykor. A magyar vízilabdázás története*. Budapest, Herodotosz
- Haag, H. (1994): State-of-the-art review of sport pedagogy. *Sport Science Review*, 3. 1. 1-10.
- Hackman, J. R. – Oldham, G. R. (1975): Development of the job diagnostic survey. *Journal of Applied Psychology*, 60. 159-170.
- Hadas M. (2003): *A modern férfi születése*. Budapest, Helikon
- Hajnal I. (1993): *Technika, művelődés*. Budapest, História – Magyar Tudományos Akadémia
- Hajós A. (1956): *Így lettem olimpiai bajnok*. Budapest, Sport Lap-és Könyvkiadó
- Hall, M.A. (1996): *Feminism and sporting bodies. Essays in theory and practice*. Champaign, Human Kinetics

Hargreaves, J.A. (1990): Gender on the sport agenda. *International Review for the Sociology of Sport*, 25. 4. 287-308.

Hargreaves, J. A. (1994): *Sporting females. Critical issues in the history and sociology of women's sports*. London – New York, Routledge

Harsányi L. (2000): *Edzéstudomány*. I. köt. Budapest – Pécs, Dialóg Campus

Hastie, P. – Hay, P. (2012): Qualitative approaches. In: Armour, K. – Macdonald, D. (eds): *Research methods in physical education and youth sport*. London – New York, Routledge, 79-94.

Hastie, P. – Glotova, O. (2012): Analysing quantitative data. In: Armour, K. – Macdonald, D. (eds): *Research methods in physical education and youth sport*. London – New York, Routledge, 321-333.

Honneth, A. (1997): Integritás és megvetés. In: Honneth, A.: *Elismerés és megvetés*. Pécs, Jelenkor, 97-108.

Horn, T. S. (2002): Coaching effectiveness in the sports domain. In: Horn, T. S. (ed): *Advances in sport psychology*. Champaign, Human Kinetics, 309-354.

Illyefalvy L. (szerk.) (1931): *Budapest székesfőváros statisztikai és közigazgatási évkönyve 1931*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal

Inglis, S. – Danylchuk, K. – Pastore, D. (2000): Multiple realities of women's work experiences in coaching and athletic management. *Women in Sport and Physical Activity Journal*, 9. 2. 1-26.

Jellenz M. – Brunner É. (1929): *Gimnastika elméletben és gyakorlatban*. Budapest, Egyesült Kő- és Könyvnyomda

Jones, R. L. (2000): Toward a sociology of coaching. In: Jones, R. – Armour, K. (eds): *The sociology of sport*. London, Addison Weley Longman, 33-43.

Jones, R. – Armour, K. – Potrac, P. (2002): Understanding the coaching process: A framework for social analysis. *Quest*, 54. 34-48.

Jones, R. – Armour, K. – Potrac, P. (2004): *Sports coaching cultures from practice to theory*. London, Routledge

Kelchtermans, G. (1993): Getting the story, understanding the lives. From career stories to teachers' professional development. *Teaching and Teacher Education*, 9. 5/5. 443-456.

Kelchtermans, G. – Ballet, K. (2002/a): The micropolitics of teacher induction. A narrativ-biographical study on teacher socialisation. *Teaching and Teacher Education*, 18. 1. 105-120.

- Kelchtermans, G. – Ballet, K. (2002/b): Micropolitical literacy: reconstructing a neglected dimension in teacher development. *International Journal of Educational Research*, 37. 8. 755-767.
- Kelchtermans, G. – Vandenberghe, R. (1994): Teachers' professional development: A biographical perspective. *Journal of Curriculum Studies*, 26. 1. 45-62.
- Keleti Á. (2002): *Egy olimpiai bajnok három élete*. Vác
- Keller M. (2010/a): *A tanárok helye. A középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. század második felében, magyar-porosz összehasonlításban*. Budapest, L'Harmattan
- Keller M. (2010/b): A kelet-közép-európai változat. A középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. században Magyarországon. *Korall*, 11. 42. 103-130.
- Kellner D. (1928): *Mit kell a sportolónak saját testéről tudnia?* Budapest
- Kende A. (2002): Testazonosság és identitás. A különböző testfelfogások szerepe az önellátásban. In: Csabai M. – Erős F. (szerk.): *Test-beszédek*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 61-83.
- Kern A. (2009): *Artemisz elszabadult leányai: A modern női testkultúra kialakulása*. Szakdolgozat. Budapest, ELTE Bölcsészettudományi Kar
- Kim, J. – Cunningham, G. (2005): Moderating effects of organizational support on the relationship between work experiences and job satisfaction among university coaches. *International Journal of Sport Psychology*, 36. 1. 50-64.
- Kis J. (1983): Töprengések a testnevelő tanárok és az edzők pedagógiai szerepjellegzetességeinek leírásához. *Testnevelési Főiskola Közleményei*, 24. 1. 11-24.
- Kiss T. T. (szerk.) (1999): *Klebensberg Kuno*. Budapest, Új Mandátum
- Knoppers, A. (1987): Gender and the coaching profession. *Quest*, 39. 9-22.
- Knoppers, A. (1988): Men working. Coaching as a male dominated and sex segregated occupation. *Arena Review*, 12. 2. 69-80.
- Knoppers, A. (1992): Explaining male dominance and sex segregation in coaching. Three approaches. *Quest*, 44. 210-227.
- Knoppers, A. – Anthonissen, A. (2001): Meanings given to performance in Dutch sport organization: Gender and racial/ethnic subtexts. *Sociology of Sport Journal*, 18. 3. 302-316.
- Kohli, M. (1993): A foglalkozási életút intézményesülése és individualizálódása. *Replika*, 9-10. 161-177.

- Koncz K. (2005): Női karrierjellemzők: esélyek és a korlátok a női életpályán. In: Palasik M. – Sipos B. (szerk.): *Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs?* Budapest, Napvilág Kiadó, 57-77.
- Kornai M. (2010): Innováció és dinamizmus. Kölcsönhatás a rendszerek és a technikai haladás között. *Közgazdasági Szemle*, 57. 1. 1-36.
- Kozák P. (2004): *Illem, sport és divat*. Budapest, Viktória
- Kő N. (2002): A nagyvállalkozási mélyinterjúk pszichológiai elemzése. *Közgazdasági Szemle*, 49. 1. 59-73.
- Kóhalmy J. (1914): Miért sportoljanak a nők? *A nő*, 1. 4. 73-74.
- Krasovec F.(szerk.) (2000): *75 éves a TF*. Budapest, TF.
- Kun L. (szerk.) (1975): *50 év a testkultúra szolgálatában. 1925-1975*. Budapest, Sport
- Kürtösi Zs. (2004): Nők a felsővezetésben: hozhat-e újat a kapcsolathálózati megközelítés? *Szociológia*, 14. 2. 77-95.
- Kvale, S. (2005): *Az interjú. Bevezetés a kvalitatív kutatás interjútechnikáiba*. Budapest, József Műhely Kiadó
- Ladányi A. (2000): *Klebelsberg felsőoktatási politikája*. Budapest, Argumentum
- Lang, K. (1932): A nő és a testnevelés. *Testnevelés*, 5. 6-7. 510-516.
- Levitt, B.– March, J. (2005): Szervezeti tanulás. In: Levitt, B. – March, J. (szerk.): *Szervezeti tanulás és döntéshozatal*. Budapest, Alinea – Rajk László Szakkollégium, 189-213.
- Licskó Gy. (2007): A nők a közéletben és a vezetésben. Összefoglaló a nemzetközi és a hazai szakirodalom alapján. In: Palasik M. (szerk.): *A nő és a politikum*. Budapest, Napvilág, 17-44.
- Luhmann, N. (1995): *Social system*. Stanford, Stanford University Press
- Luhmann, N. (1999): *Látom azt, amit te nem látsz*. Budapest, Osiris
- Luhmann, N. (2006): *Bevezetés a rendszerelméletbe*. Budapest, Gondolat
- Lyle, J. (2002): *Sports coaching concepts. A framework for coaches' behavior*. London, Routledge
- Mangan, J. A. (2010): Prologue. Middle-class 'revolutionaries' in pursuit of moral, physical, political and social health and the history of modern European sport as a

history of modern European ideas. *The International Journal of the History of Sport*, 27. 1–2. 21–29.

Marik K. (1934): Álruhás fiú, fiús atlétalány, vagy sportoló nő? *Az Est* 25. 217. (szeptember 26.) 14.

Markula, P. – Denison, J. (2005): Sport and personal narrative. In: Andrews, D. L. – Mason, D. S. – Silk, M. L. (eds.): *Qualitative methods in sports studies*. New York, Berg, 165-184.

Márkus L. (1996): A sportszakemberképzés és -továbbképzés alakulása (1985-1994). In: Földesiné Szabó Gy. (szerk.): *A magyar sport szellemi körképe: 1990-1995*. Budapest, OTSH-MOB, 171-178.

Marno S., G. (1944): Sportorvosi női rendelés problémái. In: Csinády J. (szerk.): *Sportorvosi értekezlet 1944 előadásai*. Budapest, Stephaneum Ny., 1944, 39-41.

Mason, J. (2005): *Kvalitatív kutatás*. Budapest, Jászöveg Könyvkiadó

McNab, T. (1990): Chariots of fire into the twenty-first century. *Coaching Focus*, 13. 1. 2–5.

Merton, R. K. (2002): *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Budapest, Osiris

Messner, M. (1988): Sports and male domination: the female athlete as contested ideological terrain. *Sociology of Sport Journal*, 5. 3. 197-211.

Messner, M. – Sabo, D. (eds) (1990): *Men, sport, and the gender order*. Champaign, Ill. Human Kinetics

Mike Gy. (1938): Magyarország sportlétesítményei. *Statisztikai Szemle*, 16. 4. 548–552.

Mike Gy. (1943): Magyarország sportegyesületei 1941-ben. *Statisztikai Szemle*, 19. 4. 182–208.

Mussabini, S. A. (1913): *The complete athletic trainer*. London, Methuen

Myers, N. D. – Feltz, D. L. – Maier, K. S. – Wolfe, E. W. – Reskase, M. D. (2006): Athletes' evaluations of their head coach's coaching competency. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 77. 1. 111-121.

Myers, N. D. – Beauchamp, M. R. – Chase, M. A. (2011): Coaching competency and satisfaction with the coach: A multi-level structural equation model. *Journal of Sports Sciences*, 29. 4. 411-422.

N. N. (1893): Az evezés saisonja. *Herkules*, 10. 9. 71.

N. N. (1913): Angol baj – magyar öröm. *Sporthírlap*, 4. (1913) 14. 1.

- N. N. (1927): 100-ak könyve. Száz magyar versenyző írásban és képben. Budapest, Nemzeti Sport
- N.N. (1933): *Női versenyzők téli tréningje*. Budapest, MASZ
- N.N. (1935): *A Neptun budapesti evezős egyesület 50 éve*. Budapest
- Naess, F. D. (2001): Sharing stories about the dialectics of self and structure in teacher socialization. *European Physical Education Review*, 1. 44-60.
- Nagl-Docekal, H. (2006): *Feminista filozófia. Eredmények, problémák, perspektívák*. Budapest, Áron Kiadó
- Nagy B. (2001): *Női menedzserek*. Budapest, Aula
- Nagy Gy. (1973): *Sport és pszichológia*. Budapest, Sport
- Nash, Ch. – Collins, D. (2006): Tacit knowledge in expert coaching: science or art? *Quest*, 58. 465-477.
- Nash, Ch. S. – Sproule, J. – Horton, P. (2011): Excellence in coaching: The art and skill of elite practitioners. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 82. 2. 229-238.
- Neszmélyi A. (1937): Női sportunk feladatai. *Testnevelés*, 10. 10-11. 726.
- Norman, L. (2010): Feeling second best: elite women coaches' experiences. *Sociology of Sport Journal*, 27. 89-104.
- Pánczél L. (1934): *A magyar vízipóló története*. Budapest, Magyar Vízipóló Története Könyvkiadóvállalat
- Park, R. J. (2007/a): Physiologist, physicians, and physical educators. Nineteenth century biology and exercise, hygienic and educative. *The International Journal of the History of Sport*, 24. 12. 1637–1673.
- Park, R. J. (2007/b): Science, service, and professionalization of physical education, 1885–1905. *The International Journal of the History of Sport*, 24. 12. 1674–1700.
- Passerini, L. (2003): *A nők és a feministák története*. Budapest, Balassi
- Pekár Gy. (1891): Race-hajóban. *Herkules*, 8. 23. 4–6.
- Perlaky L. (1929): *Korunk sportörülete*. (A sportkultúra veszélyei). Budapest, Pallas ny.
- Pető A. (2003): Társadalmi nemek és a nők története. In: Bódy Zs. – Ö. Kovács J. (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Budapest, Osiris, 514-531.

Phillips, M. G. (2000): *From sidelines to centerfield. A history of the sportcoaching in Australia*. UNSW Press

Pintér O. (1999): Adalékok a XIX. század magyar női sportéletéhez. *Sporttudományi Szemle*, 1. 4. 16-19.

Pissanos, B. W. - Allison, P. C. (1996): Continued professional learning: a topical life history. *Journal of Teaching in Physical Education*, 1. 2-19.

Polányi M. (1994): *Személyes tudás*. Budapest, Atlantisz

Pope, C. (2006): Interpretive perspectives in physical education research. In: Kirk, D. – Macdonald, D. – O’Sullivan, M. (eds): *Handbook of physical education*. London, SAGE. 21-36.

Potrac, P. – Brewer, C. – Jones, R. – Armour, K. – Hoff, J. (2000): Toward an holistic understanding of the coaching process. *Quest*, 52. 186-199.

Raffel, S. (1998): Revisiting role theory: roles and problem of the self. *Sociological Research Online*, 4. 2.

Rhoades, L. – Eisenberg, R. (2002): Perceived organizational support: A review of the literature. *Journal of Applied Psychology*, 87. 698-714.

Richmann, E. – Shaffer, D. (2000): „If you let me sports”. How might sport participation influence the self-esteem of adolescent females? *Psychology of Women Quarterly*, 24. 189-199.

Ridéli M. (1934): A nő és a sport. In: Madarász E. (szerk.) *Magyar orvosnők tanácsai nők számára*. Budapest, Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége

Rieke, M. – Hammermeister, J. – Chase, M. (2008): Servant leadership in sport: a new paradigm for effective coach behavior. *International Journal of Sports Sciences and Coaching*, 3. 2. 227-239.

Rigler A. (1939): Kétoldali petefészektojárási zavar, mint sportsérülés. *Sportorvos*, 7. 10. 820-824.

Rimler J. (1998): Kreativitás és vállalkozás. *Közgazdasági Szemle*, 45. 4. 353-369.

Ritoók M. (2008): *Pályafejlődés – pályafejlődési tanácsadás. Egy negyven évet átfogó longitudinális pályakövető vizsgálat tanulságai*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó

Rodham, K. (2000): Role theory and the analysis of the managerial work: the case of occupational health. *Journal of Applied Management Studies*, 9. 1. 71-81.

Rókusfalvy P. (1986): *Sport és testnevelés pszichológiája*. Budapest, Tankönyvkiadó

- Rónay V. (1926): Az egészség és a sport. In: Madzsar J. (szerk.): *Az egészség enciklopédiája*. Budapest, Enciklopédia, 439-440.
- Roos, P. A. (2001): Profession. In: Borgatta, E. F. – Montgomery, R. J. V. (eds): *Encyclopedia of Sociology*. London, Routledge, 2259–2265.
- Rosengren, K. E. (2004): *Kommunikáció*. Budapest, Typotex
- Sage, G. (1989): Becoming a high school coach: from playing sport to coaching. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 60. 1. 81-92.
- Sántha K. (2006/a): Létezik-e hipotézis a kvalitatív kutatásban? *Új Pedagógiai Szemle*, 57. 11. 3-11.
- Sántha K. (2006/b): *Mintavétel a kvalitatív pedagógiai kutatásban*. Gondolat, Budapest
- Sántha K. (2009): *Bevezetés a kvalitatív pedagógiai kutatások gyakorlatába*. Budapest, Eötvös Könyvkiadó
- Sartore, M. L. – Cunningham, G. B. (2007): Explaining the under-representation of women in leadership positions of sport organizations: A symbolic interactionist perspective. *Quest*, 59. 244-265.
- Sas J., H. (1984): *Nőies nők és férfias férfiak*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Schempp, P. G. (1993): Constructing professional knowledge: a case study of an experienced high school teacher. *Journal of Teaching in Physical Education*, 13. 1. 2-23.
- Schlosser I. (1934): *Schlosser Imre és a magyar futball 35 esztendeje. A 75-szörös magyar válogatott játékos visszaemlékezései*. Budapest, Fővárosi Irodalmi Vállalat
- Schön, D. A. (1983): *The reflective practitioner: How professionals think in action*. New York, Basic Books
- Sélei N. – Pető A. (2001): Válogatott irodalom. In: Wallach Scott, J. (szerk.): *Van-e a nőknek történelmük?* Budapest, Balassi, 369-383.
- Sfard, A. (1998): On two metaphors for learning and the dangers of choosing just one. *Educational Research*, 27. 2. 4-13.
- Shaw, S. – Slack, T. (2002): 'It's been like that for Donkey's Years': The construction of gender relations and the cultures of sports organizations. *Culture, Sport, Society*, 5. 1. 86-106.
- Shogan, D. (1999): *The making of high-performance athletes: Discipline, diversity, and ethics*. Toronto, University of Toronto Press

- Sipos B. (2006): Média, medialitás és a külpolitikai gondolkodás alakulása. In: Pritz P. (szerk.): *Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században. A VI. Hungarológiai Kongresszus, Debrecen, 2006. aug. 22–26. szimpóziumának anyaga*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 129–149
- Somfay E. (1929): *Atlétika és tréningje*. Budapest, Somfay Elemér
- Somlai P. (1997): *Szocializáció*. Budapest, Corvina
- Sparkes, A.C. (2002): *Telling tales in sport and physical activity*. Champaign, Human Kinetics
- Stux S. (1931): *A nők testedzése és a női testkultúra*. Budapest
- Su-Fen Chiu – Hsiao-Lan Chen (2005): Relationship between job characteristics and organizational citizenship behavior: the mediational role of job satisfaction. *Social Behavior and Personality*, 33. 6. 523-540.
- Syposs Z. (1976): A sport sokoldalú egyénisége. In: Syposs Z.: *Ez a szép játék. Arcok a magyar sport történetéből*. Budapest, Sport, 37–45.
- Szabó H., H. (1934): A sport az egészség szolgálatában. In: Madarász E. (szerk.): *Magyar orvosnők tanácsai nők számára*. Budapest, Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége, 119-124.
- Szabó J. (1943): *A női atlétika*. Budapest, Szerzői kiad.
- Szabó L. (1996): *A középiskolai testnevelés a polgári Magyarországon*. Budapest, Adu Kiadó
- Szabolcs É. (2001): *Kvalitatív kutatási metodológia a pedagógiában*. Budapest, Műszaki Kvk.
- Szántó Z. (2006): A strukturális kiegyensúlyozottság elmélete. In: Szántó Z.: *Analitikus szemléletmódok a modern társadalomtudományban*. Budapest, Helikon, 159-170.
- Székely É. (1992): *Sírni csak a győztesnek szabad*. Budapest, Új Mandátum
- Székely É. (2004): Nők az élsportban – sportolói és edzői szemmel. *Magyar Edző*, 7. 3. 16-17.
- Tamedly M. (1910): *Úszás*. Budapest, Nemzeti Sport
- Tangen, J. O. (2004): Embedded expectations, embodied knowledge and the movements that connect. A system theoretical attempt to explain the use and non-use of sport facilities. *Review for Sociology of Sport*, 39. 1. 7-25.
- Tauffer V. – Tóth I. (szerk.) (1917): *A nőgyógyászat kézikönyve*. Budapest, Franklin ny.

Theberge, N. (1992): Managing domestic work and careers: The experiences of women in coaching. *Atlantis: A Women's Studies Journal*, 17. 11-21.

Thung-Chun Huang – Wan-Jung Hsiao (2007): The casual relationship between job satisfaction and organizational commitment. *Social behavior and Personality*, 35. 9. 1265-1276.

Tóth O. (1994): A női életút Magyarországon. In: Hadas Miklós (szerk.): *Férfiuralom*. Budapest, Replikakör, 223-234.

Tóth O. (1997): *A házassággal, a válással és a gyermekneveléssel kapcsolatos attitűdök Magyarországon, nemzetközi összehasonlításban*. Budapest, MTA Szociológiai kutató Intézet

Trudel, P. – Gilbert, W. (2006): Coaching and coach education. In: Kirk, D. – Macdonald, D. – O'Sullivan, M. (eds): *The handbook of physical education*. London, SAGE, 516-539.

Vadas Gy. (1930): A vidék testnevelési feladatai. *Testnevelés*, 3. 12. 956–965.

van Dijk, T.A. (2000): A kritikai diskurzuselemzés elvei. In: Szabó M. – Kiss B. – Boda Zs. (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 442-477.

Varga S. F. (1936): *A sport. Kultúrfilozófiai tanulmány*. Budapest, Wachs

Vári A. (2010): Félprofik, parciális polgárok, egészen úriemberek? A professzionalizációs folyamat útjai és kutatási alternatívái a 19. századi Európában. *Korall*, 11. 42. 151-178.

Váriné Szilágyi I. (1999): Siker-minta, siker-ideológia és retorika. In: *A siker lélektana*. Budapest, Új Mandátum, 17-41.

Váriné Szilágyi I. (2001): Szerepkonfliktusok rejtett hatásai. Tudatos és nem tudatos kategorizációs szempontváltások foglalkozási szerepek megítélésében. In: Pléh Cs. (szerk.): *Tanulás, kezdeményezés, alkotás*. Budapest, Eötvös K, 446-459.

Vermes M. (1934): Vermes Magda interjúja Kelemen Kornéllal. *A Hétfői Napló*, 24. 1. (január 1.) 14.

Vermes M. (1934): 1p. 35 mp.-től 1 p. 04 mp.-ig. *A Hétfői Napló*, 45. (november 5.) 14.

Vloet, K.(2009): Career learning and teacher's professional identity: narratives in dialogue. In: Kuijpers, M – Meijers, F. (eds): *Career learning, research and practice in education*. Amsterdam, Euroguidance the Netherlands, 69-84.

Wallach Scott, J. (2001): Társadalmi nem (gender): a történeti elemzés hasznos kategóriája. In: Wallach Scott, J. (szerk.): *Van-e a nőknek történelmük?* Budapest, Balassi Kiadó, 126-161.

Wengraf, T. (2000) *Qualitative research interviewing. Biographic narrative and semi-structured methods*. London, SAGE,

Wilensky, H. L. (1964): The professionalization of everyone? *American Journal of Sociology*, 70. 2. 137–158.

Wonke Rné (1936): A női olimpia és tanulságai. *Testnevelés*, 9. 10-11. 816-817.

Wonke Rné Zsigmond J. (1943): Sportegyesületi női szakosztályok szervezése. *Testnevelés*, 16. 5. 372-384.

Woods, P. (1987): Life histories and teacher knowledge. In: Smyth (ed): *Educating teachers: changing the nature of pedagogical knowledge*. Lewes, Falmer Press, 121-135.

Zeidler M. (2001): *A revíziós gondolat*. Budapest, Osiris

Zeidler M. (2008): „Ember” képét hordó Majom forma Lajhár”. Felvilágosodás-kori magyar nyelvemlékek a testgyakorlás hasznáról. *Alföld*, 59. 10. 84–105.

Zeidler M. (2011): 100-ak könyve. Magyarország legkedveltebb sportolói 1927-ben. *Sic Itur ad Astra*, 62. 143-193.

Zombory I. (1894): A training. *Sport-Világ*, 1. 12. 145–146.

Zombory M. (2008): Kritika? Diskurzus? Elemzés? Teun A. van Dijk diskurzuselmélete és gyakorlata. In: Némedi D. (szerk.): *Modern szociológiai paradigmák*. Budapest, Napvilág, 407-427.

MELLÉKLET:

1. melléklet: Az interjúk listája

1. Csapat sport – 2002. 07. 30.
2. Egyéni sport – 2002. 08. 12.
3. Csapat sport – 2002. 08. 17.
4. Egyéni sport – 2002. 09.09.
5. Csapat sport – 2002. 09. 13.
6. Egyéni sport – 2002. 10. 14.
7. Egyéni sport – 2003. 07. 31.
8. Egyéni sport – 2003. 08. 12.
9. Torna – 2003. 08. 28.
10. Torna – 2003. 11. 08.
11. Egyéni sport – 2004. 09. 10.
12. Csapat sport – 2004. 09. 24.
13. Egyéni sport – 2005. 07. 13.
14. Csapat sport – 2005. 07. 21.